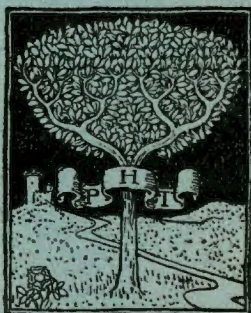

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

1920

UTGIVEN

AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

D:R S. HILDEBRAND

ÅRG. XXI.

HÄFT. 2—3.

INNEHÅLL.

	Sid.
Till de medeltida Stureätternas genealogi. Av GOTTFRID CARLSSON	89
Adliga ätten Ulfana n:r 153. Av R. N—R	107
Gustaf III:s politiska debut. Av NILS FORSELL	111
Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid, tillägg och rättelser till festskriften Stockholms rådhus och råd, 2. Av FRANS de BRUN	132
»Ingrid Svenonis Olai.» Av NILS ÖSTMAN	145
Ett brev från Magnus Stenbock. Meddelat av T. HOLM	147
Ett porträttgalleri på en uthusvind. Av EMIL HERLENIUS	152
Recensioner	156
Genealogisk bibliografi	172
Smärre meddelanden	176
Svenska porträttarkivets verksamhet	185
Notiser	187
Frågor	188
Insända böcker	190

ILLUSTRATIONER.

Porträtt av kanslirådet Olof Estenberg (2 st.), professor Petrus Estenberg, fältkamrerare Gabriel Estenberg, hovrättsrådet Karl Estenberg, professor Per Estenberg, Regina Westersköld, g. m. prof. Petrus Estenberg, Katarina Kristina Reiss, g. m. hovrättsrådet Karl Estenberg, Gustafva Carolina Fredrika af Stenhoff, g. m. prof. Per Estenberg, lagman Kristian af Stenhoff.

Redaktionens adress är *Kungl. biblioteket, Stockholm.*

Till de medeltida Stureätternas genealogi.

Av Gottfrid Carlsson.

I.

SJÖBLADSÄTTENS URSPRUNG.

Den gamla släkt, som hade tre sjöblad till sköldemärke och vars sista och mest betydande ättelägg var riksföreståndaren Sten Sture d. ä., kan icke med tydliga dokumentariska vittnesbörd föras längre tillbaka än till riddaren Anund Sture d. ä. († 1360 eller 1361), som alltså är dess äldste säkert kände medlem.¹ Visserligen nämnes en viss Harald Haraldsson som herr Anunds »con-sanguineus» 1333, och enligt ett brev av år 1352 är en frälseman vid namn Peter Laurenssohn Anund Stures »cognatus»², men dessa mäns stamträd äro okända, och någon upplysning om herr Anunds fädernesläkt står sålunda icke att vinna på den vägen.

Emellertid har inom den historiska och genealogiska litteraturen den meningen ofta blivit uttalad, att Stureätten leder sitt ursprung från den på 1290-talet uppträdande riddaren Tune Anundsson.³ Då denne herr Tune bevisligen var fader till den bekante lagmannen i Värmland⁴ Gustaf Tunason och då den senare enligt en vedertagen åsikt var broder till Anund Sture, har man ganska allmänt antagit, att Tune Anundsson är Stureättens stamfader. Så är fallet i den släkthistorik, som föregår Sturarnas biografier i *Biographiskt Lexicon* (16, s. 124). Även H. ROSMAN har uttalat

¹ Hans död har enligt vad bevarade diplom utvisa inträffat mellan $\frac{27}{3}$ 1360 och $\frac{22}{22}$ 1361. *Dödsdagen* är känd: i *Necrologium monasterii Eskilstunensis* (Skoklostersaml. n:r 9 i oktav, RA) står under IIII. nonas julii (d. 4 juli) följande: »obitus domini Anundi Stura fratris et militis».

² *Dipl. Succ.* [DS], n. 2967, 4862. Peter Laurenssohn nämnes även DS n. 4869, 4870.

³ Herr Tune är känd genom en klockinskrift från 1293 (LINDSKOG, *Beskr. om Skara stift*, 5, s. 339; jfr STYFFE, *Skand. under unionstiden*, 3. uppl., s. 140, not 1) och genom DS n. 3545.

⁴ Den gängse uppgiften, att Gustaf Tunason även varit lagman i Södermanland, torde bero på ett misstag.

benägenhet att dela denna åsikt.² Och i tredje upplagan av STYFFES *Skandinavien under unionstiden* (s. 139 f.) förutsättes tydligen dess riktighet som faktiskt bestyrkt; på annat sätt torde man icke kunna förklara, varför Gustaf Tunasons sätesgård Fagranäs i Ås' härad, Västergötland, utan vidare uppges vara »stamgods för ätten Sture (tre sjöblad)». Ty någon annan grund för detta antagande gives icke än det, att gården före Gustaf Tunason sannolikt ägts av Tune Anundsson.

Med hänsyn till det intresse, som alltid måste knyta sig till Sten Stures genealogi, torde det vara berättigat att upptaga frågan till förnyad omprövning och söka utreda, huruvida antagandet om Stureättens härstamning från Tune Anundsson är baserat på tillräckliga grunder. Den förste, som inlett Sten Stures ättartavla med herr Tune, är Rasmus Ludvigsson. Den gamle genealogen har uppenbarligen först så småningom lyckats föra stamträdet så långt upp, ty i sin äldsta släktbok känner han av Sten Stures förfäder ingen äldre än herr Algot Magnusson († 1426). I en något senare uppgjord släktlinje framträder Anund Sture som riksförståndarens stamfader, men i de ättartal, som Rasmus sist uppgjort, är han på det klara med att en viss »Tune Sture» varit herr Anunds fader och Stureättens äldste kände medlem. Det är lätt att se, hur han kommit till denna uppfattning. Han har med orätt identifierat frälsemannen Anund Tunason, som bevisligen var den förutnämnde Gustaf Tunasons broder, med riddaren Anund Sture, vilket framgår därav, att han i släkttavlan uppför Anund Tunasons döttrar Katarina och Ingeborg (kända genom brev av 1334, 1346 och 1347^a) bland Anund Stures barn. Gustaf Tunasons fader Tune måste alltså — så har han resonerat — ha varit jämväl Anund Stures fader, och han anser sig därför i släkttavlan kunna förse även honom med tillnamnet Sture.

Rosman, som själv uppvisat och underkänt de slutledningår, på vilka Rasmus Ludvigsson uppbyggt sin teori om Stureättens härstamning från »Tune Sture», har emellertid på helt andra grunder sökt ådagalägga sannolikheten eller åtminstone möjligheten av Sturesläktens ursprung från Gustaf Tunasons fader. Han fäster uppmärksamheten på att herr Gustaf, som annars alltid i sitt sigill

² *Rasmus Ludvigsson som genealog* (1897), s. 85—90. Jfr den av Rosman signerade artikeln Sture i supplementet till *Nord. Familjebok*, första upplagan (1899). På det förra stället yttrar sig Rosman ännu ganska tveksamt i denna riktning, men i nyssnämnda supplementband förklarar han, att Anund Sture »säkerligen» var broder till Gustaf Tunason.

^a DS n. 3048, 4044, 4065, 4245.

har hjälm utan sköld och alltså utan vapenmärke, i en av Hadorph verkställd sigillavritning från ett brev av 1319, till vilket originalet sedermera förkommit, visar sig ha fört samma vapen som sjöbladsätten.¹ Detta ådagalägger emellertid på sin höjd, att han var *besläktad* med Anund²Sture; för antagandet, att de voro bröder, krävas andra och starkare sannolikhetsskäl. Rosman tror sig prestera sådana genom att framhålla, att Gustaf Tunason och Anund Sture »ofta omtalas i varandras brev» och att en viss Benkta Gustafsdotter, som för de tre sjöbladen, å ena sidan ofta omtalas tillsammans med medlemmar av Stureätten, å andra sidan svårligen kan antagas vara dotter till någon annan än just Gustaf Tunason.

Det torde löna sig att något närmare pröva bärkraften av de indicier, som sålunda enligt Rosman skulle göra det sannolikt, att Anund Sture och Gustaf Tunason varit bröder. Vad det första av honom anförda skälet vidkommer, så är det uppenbart, att det hade väsentlig betydelse för frågan, förutsatt att dess fakticitet vore bestyrkt. Det är ett mycket gott kriterium på nära frändskap mellan medeltida frälsemän, om de i någon större utsträckning besegla varandras brev, när det gäller skötningar, jordabyten, donationer, testamentariska dispositioner o. d. Och förutsatt att Anund Sture och Gustaf Tunason voro bröder, kan man sålunda a priori vänta sig, att de i stor omfattning förekomma tillsammans i handlingar av antytt slag. Detta så mycket mer, som deras offentliga verksamhet infaller ungefär samtidigt: Anund Sture nämnes tidigast 1310, herr Gustaf 1315; den senare lever ännu 1355 och har tydligen dött få år före herr Anund. I själva verket förhåller det sig emellertid på följande sätt. Ett jämförelsevis stort antal affärs- och familjehandlingar, utfärdade av Anund Sture eller Gustaf Tunason, äro bevarade från den tid, då båda levde och voro i full verksamhet. För Anund Stures vidkommande uppgå de för dessa 40 år till sex, för Gustaf Tunasons till åtta. Det visar sig vid en undersökning av dessa brev, att Anund Sture aldrig låtit herr Gustaf besegla åt sig. Däremot har Gustaf Tunason och hans andra gemål Mekthild Lydersdotter, då de 20 jan. 1350 skänkte en gård till Rackeby kloster i Västergötland som ingift för sin fosterdotter Katarina, låtit biskopen i Skara, abboten i Varnhem, Anund Sture och ännu en frälseman besegla, och ett bekräftelsebrev av den 21 nästföljande februari beseglas likaledes

¹ Hadorphs stora kopiebok, E 80 b, pag. 18, dep. i RA; jfr B. E. HILDEBRAND, *Svenska sigiller från medeltiden*, beskrivningen till tredje serien n. 418.

av Skarabiskopen och herr Anund.¹ Summa två fall av fjorton — eller strängt taget ett enda, då ju det senare brevet h. o. h. sammanhänger med och är en följd av det förra. Uppgiften, att Anund Sture och herr Gustaf ofta beseglat varandras brev, håller sålunda icke streck.

På denna väg kommer man snarast till den uppfattningen, att de båda männen icke kunna ha varit så nära besläktade, som man velat göra gällande. Även i de mångfaldiga av tredje person utfärdade privatbrev, vilka dels Gustaf Tunason, dels Anund Sture beseglat, förekomma de, ehuru bosatta i samma landsända, endast tre gånger som beseglare av ett och samma brev (^{20/4} 1343, ^{22/8} 1346 och ett brev i Uppsala universitetsbibliotek, daterat »um midfasto lanzthingh i Skarum» 1354).² De kretsar, i vilka vi möta Gustaf Tunasons namn, äro med detta oväsentliga undantag helt andra än dem Anund Sture rör sig i. Herr Gustaf nämnes vanligen tillsammans med medlemmar av Aspenässläkten — dess huvudman drotsen Knut Jonsson var halvbror till Gustaf Tunason — med sina modernefränder i övrigt eller med sin första hustrus bröder Ulf och Magnus Gudmarsson. Anund Stures namn förekommer däremot aldrig i dessa kombinationer; han hade en helt annan omgivning, till vilken framförallt den med honom besvägrade herr Karl Näskonungsson (Natt och dag) hörde.³

Vad det andra av Rosman anförda sannolikhetsskälet vidkommer, finns det verkligen åtskilligt, som tyder på att Heyne Snakenborgs första gemål fru Benkta Gustafsdotter († 1378 eller 1379⁴)

¹ Däremot var Anund Sture icke med — men väl Knut Jonsson (se nedan) — när Gustaf Tunason 31 mars 1334 ingav sin brorsdotter Katarina Anundsdotter i Klara kloster eller när herr Gustaf (1 maj 1344) med sin första hustrus släkt träffade överenskommelse om fördelningen av boets tillgångar efter makarnas död.

² Påfallande är, att såväl dessa brev som de förutnämnda aktstyckena av ^{20/1} och ^{21/2} 1350 falla under Anund Stures och Gustaf Tunasons senare år, medan de i sina yngre dagar, då en så nära släktskap som den mellan två bröder minst lika mycket borde ha gjort sig gällande, icke alls visa sig ha någon beröring med varandra.

³ Anund Stures gemål Katarina omtalas i ett brev av ^{29/12} 1331 i UB (förbi-gånget i DS), men tyvärr anges icke hennes fadersnamn. Att Anund genom giftermål var befryndad med Natt och dag-släkten, är emellertid av många omständigheter uppenbart. Karl Näskonungsson kallar Anund Sture vid upprepade tillfällen (^{11/9} 1335, ^{26/10} 1336, ^{12/3} 1349) för sin »gener». Omvänt tyckes Anund Sture i ett av Utter citerat brev från 1331 (Geneal. 41, f. 11, RA), ha använt samma släktskapsbeteckning om herr Karl, och i ett likaledes av Utter (f. 12) anført dokument från 1326 uppträder herr Anund som »gener» både till herr Karl och till dennes broder marsken Erengisle Näskonungsson. Vidare synas ett par brev av ^{29/7} 1327 utvisa, att Anund Sture var en av nyssnämnde Erengisles arvtagare. Troligen förhåller det sig så, att herr Anunds gemål var en syster till bröderna Karl och Erengisle Näskonungssöner.

⁴ Hon levde ännu ^{28/10} 1378 men var död ^{14/9} 1379. B 16, f. 1, 362, RA.

var Gustaf Tunasons dotter. Hon förde nämligen tre sjöblad i sin vapensköld och hade sin sätesgård i samma västgötasocken, S. Ving i Ås' härad, som fordom varit herr Gustafs hemort.¹ Vidare var hon tydligen rätt nära besläktad med riddaren Anund Jonsson (lejonansikte),² som i sin tur var dotterson till herr Gustafs bror Anund Tunason. Anund Jonsson kallar fru Benkta för sin »syster»³, ett uttryck, som efter medeltida språkbruk var tillämpligt, även om Benkta såsom Gustaf Tunasons dotter blott var kusin till Anund Jonssons moder.

Det är vidare bevisligt, att fru Benkta var nära besläktad med Anund Stures son Magnus Anundsson Sture och dennes barn Algot Magnusson och Ingegärd Magnusdotter. Men denna släktskap berodde på Magnus Anundssons *giftermål* och har i motsats till vad Rosman synes antaga ingenting med hans fäderne att skaffa. K. H. KARLSSON har redan 1884 uppvisat, att fru Benkta var Algot Magnussons och hans syster Ingegärds moster.⁴ Hon var närmare bestämt halvsystem till Magnus Anundssons gemål:⁵ deras gemensamma moder hade varit gift två gånger, dels med Algot Magnusson (griphuvud)⁶ och dels med någon frälseman vid namn Gustaf, möjligen enligt vad ovan antytts Gustaf Tunason. I det förstnämnda äktenskapet var Magnus Anundssons hustru född, i det senare Benkta Gustafsdotter.⁷ Att Algot Magnusson och hans syster år 1379 och senare uppträdde som Benktas närmaste arvingar, beror alltså ingalunda på att hon, såsom man av detta skäl med orätt förmodat, varit Anund Stures brorsdotter, och Rosmans andra sannolikhetsbevis för att Anund Sture och Gustaf Tunason voro bröder förfaller alltså liksom det första.

¹ STYFFE, a. a., s. 140.

² Om denne se L. M. BÅÅTHS biografi i *Svenskt biogr. lexikon*.

³ Riks-Archivets pergamentsbrev 1351—1400 [RAP], n. 1172.

⁴ *Hist. tidskr.* 1884, övers. och gransk., s. 30.

⁵ Dennas namn är ej med visshet känt. I ett fragment av en tydligen ganska vederhäftig släktbok från Johan III:s tid (X 5, f. 47 v., UB) uppges, att hon hette Karin.

⁶ Denne var sonson till den beryktade västgöotalagmannen Algot Brynjulfsson († omkr. 1302) och tillhörde alltså Algotssönernas släkt. Han är säkert känd endast genom RAP n. 461. Jfr *Scripti rer. suec.* [SRS] III: 2, s. 162. Fru Benktas moder och Magnus Anundssons svärmoder var utan tvekel, såvida antagandet, att Benkta Gustafsdotter var dotter till Gustaf Tunason, håller streck, den sistnämndes andra gemål Mekthild Lydersdotter. Herr Gustafs första gemål kan det icke ha varit, ty hon hade inga bröstarvingar (DS n. 3778). Fru Mekthild var sannolikt dotter av riddaren Lyder van Kyren, som levde under Magnus Erikssons första regeringstid, och sålunda syster till den heliga Katarinas make Egard van Kyren. Härav förklaras, att Gustaf Tunason 1350 åtföljde Katarina till Rom (SRS III: 2, s. 248).

⁷ Se B 16, f. 1, RA; RAP n. 245, 461, 976, 1570, 2423; *Sv. Dipl. fr. 1401* [SD], n. 2345.

Undersökningen har sålunda givit till resultat, att de bevarade handlingarna icke lämna något som helst stöd för åsikten, att Anund Sture varit Gustaf Tunasons broder och följaktligen son av Tune Anundsson, utan tvärtom indiciera raka motsatsen. Att Gustaf Tunason, som vi sett, bevisligen hade en bror vid namn Anund Tunason, död senast 1334, gör för övrigt antagandet om ännu en Anund i brödrakretsen ännu mer osannolikt.

Om vi sålunda måste bestrida riktigheten av hypotesen om Stureättens härstamning från Tune Anundsson, återstår dock att diskutera, huruvida Vingsläkten (herr Tune och hans descendenter) är att anse som en gren av den ätt, Anund Sture tillhörde, i vilket fall herr Anund på fädernet, ehuru i fjärrare led än hittills antagits, skulle varit befryndad med densamma. Det torde då vara lämpligt att först pröva värdet av en gravskrift i Messenius' *Tumba* (s. 37 f.), som, om den förtjänade vitsord, skulle motivera ett jakande svar på denna fråga, i det att Tune Anundsson där bär namnet Sture. I nyssnämnda arbete redogör Messenius bl. a. för gravskrifterna i Vreta klosterkyrka, och en av dem har enligt honom haft följande lydelse:

»Hic sepulta est Ingerdis, consors Domini Tunnonis Sturonis militis aurati, et filia Domini Suantopolchi, filii Canuti Ducis Revaliæ, cum sororibus suis Domina Ingride et Domina Catharina, hujus monasterii Abbatissis.»

Vore detta ett äkta dokument, hade man icke längre någon rätt att tvivla på Vingsläktens samhörighet med Anund Stures ätt. Även för övrigt finns det nämligen ett och annat, som till äventyrs kan synas tala för frändskap dem emellan. Namnet Anund är gängse både i Tune Anundssons och Anund Stures familjer. Vidare har Gustaf Tunason, såsom redan Rosman påpekat, åtminstone vid ett tillfälle visat sig föra Stureättens vapen: tre sjöblad, och samma sköldemärke bars av fru Benkta Gustavsdotter, vilken ju möjligen var hans dotter. Slutligen hade Anund Sture bevisligen fast egendom i S. Vings grannskap. I ett brev av den 29 dec, 1331¹, beseglat av kyrkoprästen i Ving herr Martinus och alltså troligen utfärdat i Ving eller dess närhet, bortbyter han till en viss Sigge Laurensen alla sina fastigheter i Aasothorp i Kinds härad och betingar sig i stället Siggiges gods i Fänneslunda, en grannförsamling (nu annex) till Ving. Att herr Anund företog

¹ Citerat ovan s. 92, not 3.

detta jordabyte, berodde säkerligen på att han ville utvidga redan förut innehavda jordbesittningar i trakten av Fänneslunda; att sistnämnda socken gränsar till Gäsene härad, där Anund Sture var besutten,¹ gör detta antagande ännu sannolikare. De anförda omständigheterna visa emellertid på sin höjd, att släktskap föreligger mellan Vingsläkten och Stureätten; om arten av denna släktskap tillåta de ingen slutsats. Men förutsatt att gravskriften i Vreta är att anse som en pålitlig källa och att Tune Anundsson sålunda — i motsats till Vingsläktens övriga medlemmar — burit namnet Sture, torde denna omständighet i förening med nyss anförda indicier ge oss rätt att betrakta sistnämnda släkt som en gren av Stureätten.

Redan vid en hastig blick på gravskriftens formulering inställa sig emellertid åtskilliga tvivelsmål rörande dess äkthet. Inskriftens osedvanliga utförlighet med dess många genealogiska detaljuppgifter sticker bjärt av mot den gängse ordknappheten på äkta medeltida gravstenar. Och uttrycket »miles auratus» är ensamt tillräckligt bevis för att inskriften helt enkelt inte kan härröra från 1200- eller början av 1300-talet, då herr Tune Anundssons gemål måste ha avlidit. De enda epitheta ornantia, som den tiden brukades i förening med ordet »miles», voro strenuus, generosus och nobilis, och oftast stod »miles» utan alla attribut. Beteckningen »miles auratus» är däremot typisk för 1500-talet och har, såvitt jag vet, icke före 1520-talet använts i Sverige.² Dessutom är en faktisk uppgift i inskriften med säkerhet oriktig. Halvbröderna Knut Jonsson (av Aspenässläkten) och Gustaf Tunason härstammade bevisligen genom sin gemensamma moder från den bekante östgöotalagmannen Svantepolk Knutsson,³ men dennes dotter fru *Ingegärd* Svantepolksdotter till Händelö kan ej ha varit herr Knuts och herr Gustafs moder. En viss beviskraft måste tillmätas redan den omständigheten, att Ingegärd låter ett av henne utfärdat brev beseglas av Knut Jonsson och Gustaf Tunason samt av Knut och Algot Brynjulfssöner (lejon), därvid blott de två sist-

¹ Han ägde gårdarna Ollestad och Getlanda i Hofs socken av Gäsene härad, belägna 8 à 9 km. från Fänneslunda sockengräns, RAP n. 452. Det kan anmärkas, att han också var häradshövding i Gäsene (DS n. 4203), varav man torde kunna sluta, att han där hade en sätesgård.

² Svenska riddare kallas visserligen »milites deaurati» redan år 1519 i en av en italienare ingiven supplik till kurian (*Acta pontificum Danica*, 6, s. 256, 261), men i en svensk handling har jag ej mött något motsvarande uttryck förrän 1528 (»eques auratus», *Gustaf I:s reg.* 5, s. 181).

³ Se K. H. Karlssons bevisföring i *Hist. Tidskr.* 1883, s. 459, vilken stödjes av flera andra handlingar i DS än de av honom åberopade.

nämnda, hennes söner i äktenskap med Brynjulf Benktsson, av henne benämnas »filii mei»¹. Och antaget att fru Ingegärd verkligen varit Knut Jonssons och Gustaf Tunasons moder, följer därav, att hon måste ha varit gift fyra gånger, vilket även efter medeltida förhållanden är anmärkningsvärt mycket. Sedan hon blivit änka efter den förutnämnde Brynjulf Benktsson, gifte hon nämligen om sig med riddaren Matts Tyrnersson, »död omkr. 1317.»² En direkt upplysning om vad Gustaf Tunasons mor hetat torde f. ö. föreligga i ett brev från 1341.³ Herr Gustafs första gemål Katarina Gudmarsdotter (en syster till den hel. Birgittas make) instiftar här själamässor både för sin mans och sina egna »parentes», av vilka hon uppräknar följande: »dominus Gudmarus et domina Margareta, dominus Tuno Anundæson et domina *Ingiburgis*, Ulpho Karlsson et Karulus Ulfsson». Av dessa voro de båda första hennes egna föräldrar, och jämväl Ulf Karlsson och Karl Ulfsson voro hennes fränder, den förre hennes morfar och den senare hennes morbror.⁴ De båda återstående, Tune Anundsson och Ingeborg, måste sålunda vara Gustaf Tunasons föräldrar, och härav följer, att dennes — och Knut Jonssons — moder hette Ingeborg (ej Ingegärd) Svantepolksdotter.⁵

Allt detta är ägnat att bestyrka riktigheten av den gamla, hittills icke observerade uppgift, enligt vilken den ifrågavarande gravstenen tillkommit år 1580 på Johan III:s föranstaltande.⁶ Följaktligen kan denna absolut icke godtagas som en pålitlig historisk källa, ehuru den — närmast med hänsyn till namnet på Knut Jonssons och Gustaf Tunasons moder — använts som sådan även

¹ DS n. 2333. Jfr K. H. KARLSSON, *Hertig Bengt Algotssons fädernesläkt*, Personhist. tidskr. I, s. 160 f.

² DS n. 1995, 2075, 2165.

³ DS n. 3545.

⁴ K. H. KARLSSON, *Strödda genealogiska anteckningar*, Hist. tidskr. 1885, s. 169 f.

⁵ Härmed stämmer det ju, att den ena av Anund Tunasons döttrar hette Ingeborg. Hon var sålunda uppkallad efter sin farmoder.

⁶ Uppgiften återfinnes i en liten kvarthandskrift, som är inhäftad i D 29 b, KB, och som innehåller spridda historiska notiser från medeltiden och 1500-talet — den sista av år 1598 —, vilka synas återgå på marginalanteckningar i ett exemplar av Olavus Petri krönika. Gravskriften över »herr Tunno Stures» gemål är här anförd i ordagrann överensstämmelse med texten i Tumbæ men med följande tillägg: »Dene epitaphium hafuer K. M. k. Johan den tredje låtit uthgräfvua i stenar och låtit lägga dem upå denne kongars begrafningar uthi Wreta kloster Anno 1580». Ordalagen synas utvisa, att förlagan (marginalanteckningarna i krönikan) återgivit samtliga av Johan III ombesörjda gravskrifter i Vreta — även de kungliga — och att avskrivaren i D 29 b, oaktat han nöjt sig med att anteckna epitafiet över »Tunno Stures» gemål, låtit förlagens för alla kung Johans Vretainskrifter gällande uppgift om tillkomsttiden kvarstå i oförändrad formulering.

av en forskare med K. H. Karlssons kapacitet.² Visserligen bör väl den möjligheten icke alldeles lämnas ur räkningen, att inskriftens upphovsmän i någon mån kunnat stödja sig på en den tiden ännu bevarad äkta förlaga, men om dennas exakta innehåll veta vi ingenting. Kanske har just Rasmus Ludvigsson, som lär ha författat texten på de samtidigt i Varnhems kyrka nedlagda gravstenarna,³ fått ställa sin historiska och genealogiska visdom till förfogande även vid »renoveringen» i Vreta, i vilket fall herr »Tunno Stures» namn å Ingegärd Svantepolksdotters gravsten kan ha Rasmus' falska rön angående Stureättens äldsta leder att tacka för sin tillkomst.

Gravskriften i Vreta, vilken utan tvivel ända sedan Messenii dagar varit den förnämsta anledningen till att Tune Anundsson antagits vara Anund Stures fader,³ kan sålunda icke längre tillerkännas källvärde. Det återstår emellertid att diskutera en äkta medeltida traditionsuppgift, som vid första påseendet kan synas stödja teorien om Stureättens samhörighet med Vingsläkten. Vid de vittnesförhör, som år 1477 höllos inför en andlig domstol för utrönande av Katarina Ulfsdotters helgonskap, lämnade den 66-åriga riddaren och riksrådet Laurens Haraldsson följande upplysning om Katarinas följeslagare till Rom år 1350, Gustaf Tunason: »de eius genealogia ortum habet dominus Steno Stwre pronunc gubernator regni Suecie».⁴

Det kan ju tyckas, som om denna uppgift visade, att Gustaf

² *Hist. tidskr.* 1883, s. 459. Det bör dock anmärkas, att han i sina efterlämnade otryckta anteckningar, såsom jag efter nedskrivandet av denna uppsats iakttagit, med stöd just av DS n. 3545 gör gällande, att Gustaf Tunasons moder hette Ingeborg Svantepolksdotter. Han har alltså slutligen övergivit sin på gravskriften i Tumbæ grundade åsikt av 1883, att Knut Jonsson och Gustaf Tunason voro fru Ingegärds till Händelö söner. Jfr också hans tveksamma formuleringar i *Sv. autografsällsk. tidskr.* 1, s. 225 och *Nord. Familjebok*, ny uppl., art. Blå.

³ Enl. uppgift av Rosman i *Nord. Familjebok*, ny uppl., art. Rasmus Ludvigsson.

⁴ Messenius själv bygger troligen på den i sin stamtavla över Sturesläkten. *Theatrum nobilitatis*, s. 48. — Rosman synes icke känna till den och har i varje fall icke indragit den i undersökningen.

⁵ Processus canonizacionis b. Katherine, f. 116, KB. — I sin numera — åtminstone fränsett enstaka fragment — förlorade släktbok har herr Åke Benktsson Ferla († 1578) enligt citat av Utter (*Geneal.* 41, f. 10 v., RA) så gott som ordagrant återgivit Laurens Haraldssons vid vittnesförhöret lämnade uppgift om Sten Stures släktskap med Gustaf Tunason och därvid tillagt: »Legi Romæ in vetustissimo quondam libro. A[cho] B[enedicti]». Då man nu vet, att herr Åkes fleråriga vistelse i Italien inföll under 1550-talets senare hälft, torde detta visa, att Processus ännu vid denna tid fanns i Rom, i så fall troligen i Birgittas hospital. Att handskriften sedan kom till Krakau, varifrån den som bekant på 1870-talet förvärvades av Kungl. biblioteket, sammanhänger säkerligen med det förhållandet, att Olaus Magnus' likaledes i Birgittahospitalet förvarade skriftliga kvarlåtenskap åtminstone delvis hamnade i Polen.

Tunason var en medlem av Stureätten. I själva verket saknar den all betydelse för det föreliggande spörsmålet. Termen: »de alicuius genealogia ortum habere» kunde nämligen i det senmedeltida latinet ha en mycket vid innebörd. I samma vittnesmål använder herr Laurens enahanda uttryck om sin svärmoder Kristina Knutsdotters (g. m. herr Birger Trolle) släktskap med den hel. Katarina: »ortum habuit a genealogia domine Katerine». Härmed avsåg han blott det förhållandet, att fru Kristina var dotterdotters dotterdotter till den hel. Katarinas moster;¹ närmare var icke släktskapen!

Det är sålunda redan från början klart, att herr Laurens' ord om blodsbandet mellan Sten Sture och Gustaf Tunason icke behöva uppfattas så, att den senare var en medlem av Stureätten. De ha för övrigt utan allt tvivel en helt annan syftning. Genom sin farmoder, som var dottersondotter till Gustaf Tunasons bror Anund Tunason, härstammade nämligen Sten Sture bevisligen från Vingsläkten, och det är naturligtvis detta, som herr Laurens' yttrande avser. Även 1477 års uppgift kan alltså avföras från diskussionen rörande det problem, varom här är fråga.

Under sådana förhållanden måste vi konstatera, att hittills ingenting framkommit, som tyder på att Vingsläkten var en gren av Anund Stures ätt. De ovan s. 94 f. anförda indicierna lämna visserligen alltjämt den möjligheten öppen, att Anund Sture på något sätt — t. ex. på mödernet — varit befryndad med Tune Anundsson och hans söner, och sannolikheten härav är nog ganska stor, men något närmare kan med hittills framdraget material icke utrönas därom

Medan Vingsläkten alltid varit föremål för stort intresse vid försöken att utreda Anund Stures härstamning, har man besynnerligt nog hittills icke i detta sammanhang ägnat någon uppmärksamhet åt en annan ursprungligen västgötsk medeltidsätt, som bar namnet Sture men förde ett gumsehuvud i skölden. Det torde dock vara mödan värt att undersöka, huruvida icke till äventyrs i detta fall släktnamnets likhet måste anses vara något mera än en ren tillfällighet och bero på verklig frändskap.

En medlem — i så fall den äldste kände — av gumsehuvudsätten Sture var säkerligen riddaren Rörrik Sture, som ett par gånger nämnes i handlingarna. Den 9 aug. 1310 beseglar han ett

¹ Jfr Arvid Trolles vittnesmål, Processus, f. 143, där släktförhållandet utredes på detta sätt — bevisligen med rätta.

brev åt hertig Erik Magnusson¹, och den 1 sept. 1312 utfärdar han i Hvalstad, Västergötland, tillsammans med ett 10-tal andliga och världsliga herrar, alla såvitt känt är västgötar, ett brev om en jordlott i Hyssna socken av Marks härad, genom vilket jordlottens ägare med häradets bifall frikallas från erläggandet av häradsskyld. Denne Rörík Stures vapen är obekant, men i betraktande av att namnet Rörík sedan upprepade gånger förekommer bland de Sturar, som bevisligen förde ett gumsehuvud, torde han ha tillhört samma ätt som de.

Herr Rörík var tydligen västgöte. År 1343 möta vi i Västergötland en ny Rörík Sture, som i olikhet med den föregående icke var riddare. Den 11 nov. d. å. bortbyter han en del fastigheter i Bredareds, Fristads och Torpa socknar av Vedens härad till en viss Harald Kase mot dennes gods i Varend. Utom Rörík Sture själv, som i sitt sigill enligt den bevarade avritningen för ett gumsehuvud, beseglar Anund Sture (tre sjöblad) det i Fristad utfärdade bytesbrevet. Rörík Sture spåras sedermera i Varend — han har i Växjö beseglat ett par brev 1352 och 1357² — varför 1343 års jordabyte torde böra ses mot bakgrunden av en tillärdad eller redan skedd överflyttning till Varend från stambygden i Västergötland. Följande medlemmar av ätten: riddaren Magnus Sture (1377—1419) och hans söner och sonsöner äro också lokaliserade till Varend och angränsande delar av Småland, där släkten fortlevde åtminstone till fram på 1430-talet. Herr Magnus — troligen en son till Rörík Sture d. y.³ — synes dock ännu ha haft vissa egendomar i den ursprungliga hemorten. I ett brev, daterat Axvall 26 apr. 1388, tillbyter han sig av en västgötaknape en del fastigheter i Varend mot »sin stora gård i Solberga»⁴, och detta var inte hans enda fastighet i nämnda by, ty ännu vid sin död innehade han en gård därstädes, vilken vid arvsifte 8 mars 1424 kom på hans sonson Knut Stures lott.⁵ Vid sistnämnda tillfälle säges det uttryckligen, att Solberga låg i Västergötland, men något närmare om dess belägenhet får man icke veta (männe Solberga i Fänneslunda socken?).

Att nu gumsehuvudsätten Sture⁶ stod i frändskapsförhållande

¹ O. S. RYDBERG, *Sverges traktater* [ST], I, s. 367 f.

² DS n. 4817; B 15, f. 270, RA.

³ En av Magnus Stures sonsöner hette Rörík, se nedan s. 106.

⁴ RAP n. 2358.

⁵ Perg.-br., RA.

⁶ I *Nord. Familjebok*, ny uppl., art. Sture, har jag i likhet med STYFFE, *Skand. under unionstiden*, 3 uppl., s. 207, och utgivaren av RAP givit uttryck åt den åsikten, att vapnet utgjordes av ett tjurhuvud. Vid förnyad grundlig prövning av

till sjöbladsätten med samma namn, lärer svårigen kunna betvivlas. De delar av Vedens härad, där den förra åtminstone ända till 1343 var besutten, äro belägna i grannskapet av Fänneslunda — sistnämnda socken gränsar omedelbart till Fristad — och ej heller så långt från sjöbladsättens kända domäner i Gäsene härad. Vidare kan det näppeligen vara någon tillfällighet, att Anund Sture beseglat det enda av Rörík Sture d. y. utfärdade brev, som blivit bevarat; antagandet, att han gjort det för att som brevutfärdarens frände i enlighet med medeltida kutym bekräfta avhändandet av familjegods, är alltför närliggande för att utan vidare kunna avvisas. Att namnet Magnus förekommer i de äldre generationerna av båda ätterna, förtjänar i sin mån beaktande.

Hur nu släktskapen varit beskaffad, är en annan fråga, men det är mycket möjligt, att vi i gumsehuvudsättens äldre medlemmar ha att se Anund Stures fädernefränder. Vapenbildens olikhet utgör icke någon instans häremot, då endera ätten mycket väl kan ha fått sitt sköldemärke från modernet — liknande exempel finnas i mängd — eller av andra skäl förändrat det. Och släktnamnens likhet synes närmast tala för ett antagande, att Anund Stures ätt och gumsehuvudsätten Sture voro grenar av samma stam. Detta är dock t. v. blott en hypotes.

II.

SLÄKTTABELLER.

Över åtskilliga av våra förnämsta medeltidsätter, såsom Bielke, Bonde, Natt och dag, Tott, Tre rosor och Trolle, ha vi redan goda, delvis förträffliga stamtavlor resp. släktutredningar, utarbetade av genealoger och medeltidsforskare som Schlegel, Klingspor, v. Möller och K. H. Karlsson. Att ätten Sture (tre sjöblad) hittills saknat en sådan, beror väl närmast på att Sten Stures stamträd från och med Anund Sture d. ä. ansetts tillräckligt väl känt dessförutan. Av egen erfarenhet har jag emellertid funnit, att en genealogisk översikt även över denna ätt skulle fylla en mission. Då jag härmed vågar framlägga en sådan, sker det med all reservation för de ofullständigheter, som måste vidlåda mina tabeller. Det säger sig

—
 samtliga manliga ättmedlemmars (Rörík Stures d. y., Magnus, Karl, Benkt och Knut Stures) sigill har jag emellertid funnit, att vapenbilden snarare bör uppfattas som ett gumsehuvud.

självt, att jag icke kunnat genomgå hela det material, som för ändamålet är av betydelse, och särskilt vid dateringarna av giftermål, dödsfall o. s. v. har jag ofta måst nöja mig med en *terminus a quo resp. ad quem*, som i händelse av mera omfattande forskningar säkerligen i många fall skulle kunnat ersättas med exaktare datum.

Även över gumsehuvudsätten Stures senare släktled har jag uppgjort en släkttavla, vilken jag bifogar sjöbladsättens, då jag i det föregående tror mig ha framlagt vissa skäl för de båda ätternas inbördes släktskap. Även om denna stamtavla gäller vad som förut sagts om sjöbladsätten¹.

A. Anund Stures släkt.

Tab. I.

Anund Sture, nämnes första gången i juli 1310 (ST I, s. 372), hertiginnan Ingeborgs råd 1321 (ibid., s. 420), rdr. 1327, rr., hhövd. i Gäsene ²⁰/₇ 1347, † ⁴/₇ 1361 (eller 1360), trol. i Eskilstuna kloster. Var ²⁹/₁₂ 1331 gift m. Katarina, trol. av Natt och dagsläkten.

Barn:

Magnus Sture, tab. II.

»Hustru Ingeborg», nämnes ⁷/₂ 1381, då hon tillsammans med sin broder Magnus gör ett jordabyte med Hejne Snakenborg (B 16, f. 364 a).²

¹ Tabellernas begagnande torde underlättas av följande anmärkningar. Ett datum utan åtföljande uppgift om källan betyder, att uppgiften antingen grundar sig på någon i undersökningen om sjöbladsättens ursprung här ovan verkställd utredning eller ock hämtats från ett nämnda dag daterat brev i DS, RAP eller — för tiden efter 1420 — RA:s samling av pergamentsbrev. Av förkortningar, som icke redan i det föregående kommit till användning, må nämnas: BSH = Styffe, Bidr. till Skandinavien hist.; DV = Diarium Vatstenense; HH = Hist. handlingar; HR = Hanserecess 1431—1476; DRA = danska riksark.; hhövd. = häradshövding; rdr. = riddare; rförest. = riksföreståndare; rr. = riksråd. Då »hhövd.» eller »rdr.» åtföljda av ett datum, förekomma, anges härmed blott den dag, då riddare- resp. häradshövdingtiteln för den ifrågakvarande personen första gången spåras i rådfrågade källor. LGH avser den under utgivning varande första delen av Stockholms helga lekamensgilles handlingar, som jag genom riksbibliotekarien ISAK COLLIJNS välvilja kunnat taga del av i korrektur.

² En viss Eren-gisle Ebbason, som ägde gods i Halland och Västergötland och som synes ha varit hhövd. i Redväg, kallar ¹⁸/₆ 1366 Magnus Sture sin »aunculus» (ERSLEV, *Repertorium regni Danici mediæv.*, 2, s. 110). Han var sålunda trol. dotterson till Anund Sture och möjligen son till »hustru Ingeborg». — Eren-gisle nämnes även i brev av ²⁹/₆ 1364, UB, och ⁴/₂₀ 1366, B 16, f. 442, och levde ännu ²/₆ 1371, då han i Nyköping under upproret mot mecklenburgarna beseclar ett pantebrev tillsammans med Magnus Sture (K. H. Karlssons avskr. fr. danska och tyska arkiv, RA).

Tab. II.

Magnus Sture, rdr. $^{21}/_2$ 1356, rr., † efter $^{14}/_{10}$ 1391. Var trol. redan $^{22}/_2$ 1356 gift m. Karin (?), † före $^{14}/_9$ 1379, dotter av Algot Magnusson (griphuvud) och (?) Mekthild Lydersdotter van Kyren.

Barn:

Algot Magnusson, tab. III.

Ingegärd, nämnes $^{24}/_9$ 1379, g. m. Claus Snakenborg, bröderna Hejne och Gerård Snakenborgs »fädder» (B 16, f. 1).

Tab. III.

Algot Magnusson till Räfsnäs, nämnes första gången $^{21}/_9$ 1374, blev rdr. 1396, rr., † $^7/_3$ 1426 (DV). Gift (före $^{30}/_8$ 1381) m. Märta Bosdotter, † vid påsktiden 1414 (SRS I: 1, s. 228), dotter av rdr. Bo Bosson (Natt och dag) och förut gift m. Kristofer Michelsdorp, som nämnes sista gången $^{22}/_{12}$ 1374.

Barn:

Gustaf Algotsson, tab. IV.

Anund Sture (Sture Algotsson), tab. V.

Katarina, † 1413 (SRS I: 1, s. 229), gift 1) m. Närkeslagm. Karl Karlsson (Ulfåsasläkten), som dog $^{17}/_9$ 1398 (DV; SRS III: 2, s. 212 f.), 2) m. »herr Håken Tott, en herre aff Jutelandh» (enl. SRS III: 2, s. 214), »här Håkonn Tompt» (enl. HH I, s. 10).

En dotter, † före $^7/_8$ 1424, g. m. rdr. Erik Ummereise (se perg.-br. $^{25}/_2$ 1428, RA; Geneal. 41, f. 11, RA; Sv. slott: Engsö, utg. av Klingspor och Schlegel, s. XXXIX; B 15, f. 231; SD, suppl.: brev av $^6/_3$ 1405), som nämnes sista gången $^9/_3$ 1414.

Tab. IV.

Gustaf Algotsson till Ängsö och Lagmansö, nämnes första gången $^{20}/_9$ 1407 och var då rdr., rr., hhövd. i Oppunda 1430—1440 (UB), † 1448, före $^{28}/_{10}$ (epitafiet i Strängnäs, Geneal. 41, f. 10 v.; perg.-br. $^{28}/_{10}$ 1448, RA). Gift 1) trol. före $^5/_4$ 1413 m. Elin Arvidsdotter, † efter $^{28}/_5$ 1419, dotter av rdr. Arvid Benkts-

son (Oxenstierna) till Ångsö och Birgitta Magnusdotter Porse, 2) å Råfsnäs $7/10$ 1425 (Personalia Sverige ang., 36 c, DRA) m. Märta Ulfsson, † efter $18/10$ 1448, dotter av rdr. Ulf Benktsson (sparre) till Lagmansö.

Barn i senare giftet:

Algot Gustafsson, rdr. $7/1$ 1451 (Sverige: Södermanland, DRA), † barnlös före $10/7$ 1458 (pappersbr., RA), då arvskitte förrättades efter honom.

Elin, † före $2/6$ 1496 (Odat. perg.-br. fr. 15:de årh., I, RA; hon levde ännu $25/7$ 1494, Stockholms jordebok), gift 1) m. rdr. Knut Stensson (Bielke), † 1451 (DV), 2) före $12/6$ 1455 (v. Möller, Bidr. t. Hallands hist., I, s. 325) m. rdr. och rförest. Erik Axelson (Tott) till Lagnö, † strax före $28/3$ 1481 (BSH, 4, s. 73).

Birgitta, † efter $2/6$ 1496 (Odat. perg.-br. fr. 15:de årh., I, RA), gift 1) före $10/7$ 1458 (pappersbr., RA) m. rdr. David Benktsson (Oxenstierna) till Ekolsund, † 1470 (Olaus Petri, Sahlgrens uppl., s. 236), 2) före $5/8$ 1478 (UB) m. Knut Posse, † $25/3$ 1500 (Juustens biskopskronika).

Tab. V.

Anund Sture (Sture Algotsson) till Grönskog och Råfsnäs, nämnes första gången $20/9$ 1407, rdr. $31/8$ 1409,^x rr., levde ännu i juni 1434 (HR I, s. 544), begr. i Vadstena $21/9$ s. å. (DV).² Gift

¹ Det brukar uppges, att han redan 1403 var riddare. Man stöder sig då på ett par med varandra sammanhängande brev, som i vidimerad avskrift av 1503 bära dateringen $26/1$ 1403 och i vilka Anund Sture (Sture Algotsson) nämnes riddare. SD n. 272, 273. Det ena av dessa brev är emellertid i original bevarat bland perg.-br. i RA och är daterat $26/1$ 1434. — Ännu $20/9$ 1407 var Anund Sture endast väpnare.

² Anund Sture kallas i handlingarna minst lika ofta Sture Algotsson. Denna omständighet har förmått flertalet genealogiska författare att antaga, att två olika personer, den ene Anund Sture och den andre Sture Algotsson, båda söner till Algot Magnusson, existerat. Jag har själv tidigare (*Nord. Familjebok*, ny uppl., art. Sture) anslutit mig till denna åsikt och stödde mig därvid på det faktum, att »Sture Algotsson» och »Anund Sture» stundom förekomma i ett och samma brev, utan att deras identitet på minsta sätt framgår av brevens ordalydelse. I ett morgongåvobrev av den $27/9$ 1418 uppräknas först de tolv fastarna och bland dem »herra Sture Algotzson»; sedan anmodas några personer, bland dem »herra Anundh Sture», att sätta sina sigill under brevet. Ännu mer påfallande i detta avseende är det not I ovan anförda brevet av $20/1$ 1434. I detta säljer brevutfärdaren, vars namn är Knut Karlsson, ett angivet jordagods till riddaren »Sturæ Algotsson» och herr Hans Jenson, konung Eriks kaplan, vilka tillsammans inköpte det å konungens vägnar. Brevet beseglas av ridd. »Anund Sture» och en viss Bengt Gunnarsson. Är »Anund Sture» identisk med »Sture Algotsson», något varom detta såväl som föregående brev saknar varje antydning, har han alltså beseglat en handling, vari han själv upp-

trol. före $^{31/8}$ 1409 m. Kristina Anundsdotter, † mellan $^{21/10}$ 1440 och $^{10/5}$ 1441 (perg.-br. $^{21/10}$ 1440, RA; A 26, f. 243 v., RA), dotter av rdr. Anund Jonsson (lejonansikte) och Ramborg Israelsdotter (två vingar).

Son:

Gustaf Sture, tab. VI.

Tab. VI.

Gustaf Sture (Sturesson), nämnes som rr. i jan. 1436 (Hadorph, Rimkr., 2, s. 103), rdr. vid Kristofers kröning 1441, † 1444 (DV; jfr perg.-br. $^{31/12}$ 1443, RA). Var trol. redan $^{29/8}$ 1438¹ gift m. Birgitta Stensdotter, † före $^{10/2}$ 1466 (W. Christensen, Missiver fra Kongerne Christiern I:s og Hans' Tid, 2, s. 31; hon levde ännu $^{2/1}$ 1461, perg.-br. i Skoklosterssaml., RA), dotter av Sten Turesson (Bielke) och Margareta Karlsdotter (sparre). Fru Birgitta ingick före $^{2/12}$ 1446 (perg.-br., Skoklosterssaml.) nytt gifte m. rdr. Gustaf Karlsson (gumsehuvud), † $^{26/7}$ 1486 (BSH, 3, inl., s. 242).²

Barn:

Anund Sture till Räfsnäs, rdr. $^{2/1}$ 1461 (perg.-br., Skoklosterssaml.), † ogift i Stockholm $^{12/6}$ 1463 (SRS III: 1, s. 28).

träder som köpare eller åtminstone som köparens ombud. — Trots allt detta är jag numera benägen att i likhet med ANNERSTEDT (*Nord. Familjebok*, I. uppl., art. Sture) anse Anund Sture och Sture Algotsson identiska. Det viktigaste argumentet för identiteten är den omständigheten, att »Sture Algotsson» 1419 resp. 1409 framträder som innehavare dels av det småländska godset Grönskog, dels av en jordlott i Almarna by vid Almarstäk. Av dessa båda fastigheter var Grönskog sannolikt och Almarna bevisligen (Geneal. 41, f. 10 v. RA; pappersbr. $^{2/3}$ 1424 och perg.-br. $^{31/12}$ 1443, RA) fru Kristina Anundsdotters (lejonansikte) arvegods. Då fru Kristina alltid nämnes gift med »Anund Sture», även då det är tal om hennes fastigheter vid Stäket, måste Sture Algotsson och Anund Sture vara identiska. Detta resultat bekräftas av den omständigheten, att »Sture Algotsson» vid ett tillfälle (12 april 1413) betjänar sig av ett sigill med omskriften: »her Anund Sture». Hur egendomlig den samtidiga förekomsten av båda namnen i 1418 och 1434 års brev än är, vågar jag sålunda icke längre tillägga dem någon betydelse som motinstans mot den av anförda omständigheter så starkt betygade identiteten. Det kan anmärkas, att Anund Sture vid ett tillfälle (perg.-br. $^{2/8}$ 1424, RA) kallas »her Anund Sture Algotsson», vilket tydligen är en mellanform.

¹ Han bekräftar då jämte Karl Knutsson, Ture Stensson (Bielke) och Nils Stensson (Natt och dag) en gåva av avlidne Sten Turesson (Bielke), fader till Birgitta Stensdotter. B. E. Hildebrands dipl., 5, RA.

² Fru Birgittas äktenskap med Gustaf Karlsson torde tidigast ha ingåtts i senare hälften av 1445. Den 27 jan. d. å. var hon såsom Gustaf Stures änka ännu i besittning av Kalmar slott, som hon emellertid då på konung Kristofers order stod i begrepp att överlämna till herr Bo Stensson (Natt och dag). Pappersbr., UB. Längre fram på året företog hon en pilgrimsfärd till »thet helge blod» (i Wilsnack) för sin döde herres själ. Birgitta Stensdotters uppbörds- och utgiftsbok 1445—1453, C 22, RA.

Sten Sture, tab. VII.

Birgitta, † 1472, före $\frac{5}{9}$ (SRS III:1, s. 87), nämnes jungfru 1452 (Birgitta Stensdotters uppbörds- och utgiftsbok, C 22, RA), gift före $\frac{2}{1}$ 1461 (perg.-br., Skoklostersaml.) m. rdr. Johan Kristersson (Vasa) till Rydboholm och Örby, † $\frac{6}{4}$ 1477 (SRS I: 1, s. 74; Geneal. 33, RA), senast 1474 (LGH, s. 80) omgift m. Birgitta Tordsdotter Bonde.

Tab. VII.

Sten Sture till Räfsnäs och Gripsholm, rdr., rforest., nämnes som rdr. första gången $\frac{2}{1}$ 1461 (perg.-br., Skoklostersaml.), † $\frac{24}{12}$ 1503. Gift omkr. 1467 m. Ingeborg Åkesdotter, † i dec. 1507 (Grönblad, Nya källor t. Finlands medeltidshist., s. 352), dotter av rdr. Åke Axelsson (Tott) och Märta Benktsdotter av Vinstorpaätten.

B. Magnus Stures (gumsehuvud) släkt.

Tab. I.

Magnus Sture (trol. son av Rörik Sture d. y., se ovan s. 99), nämnes första gången $\frac{7}{3}$ 1377, rdr. $\frac{2}{2}$ 1398 (B 15, f. 163), deltog i Gottlandsexp. 1403—1404, † före $\frac{24}{9}$ 1419, då arvskifte förrättades. Ägde bl. a. gården Lidhult i Uppvidinge härad. Gift m. Eliana Arvidsdotter, † före $\frac{20}{5}$ 1429 (arvskiftesbrev i RA), trol. dotter av hhövd. i Uppvidinge Arvid Benktsson (lejonansikte).²

Barn:

Karl Sture, tab. II.

Benkt Sture, nämnes första gången 1417 (B 15, f. 297), levde ännu $\frac{24}{3}$ 1434. Möjl. identisk med den Benkt Sture, som blev broder i sankt Gertruds gille i Stockholm 1435 (Klemming, Småstycken på fornsvenska, I, s. 307).

² Några direkta uppgifter härom synas icke föreligga, men Magnus Sture och hans söner nämnas så ofta och i sådant sammanhang tillsammans med Arvid Benkts- sons son Benkt Arvidsson och med Arvids måg Birger Trolle (g. m. Ingeborg Arvids- dotter), att saken icke lärer kunna betvivlas. SD, passim; B 15, f. 297; perg.-br. $\frac{22}{6}$ 1424, RA. Se även RAP n. 2256 och B 15, f. 163.

Tab. II.

Karl Sture, nämnes första gången $^{23/8}$ 1402, † 1419 (SRS I: 1, s. 229). Gift m. Märta Eriksdotter, som överlevde honom (SD n. 2689) men var död $^{8/3}$ 1424.

Barn:

Rörik Sture, som var död 1419 (SRS I: 1, s. 229).

Erik Sture » » » » »

Knut Sture, levde ännu $^{20/5}$ 1429.

Sigrïd, begr. i Vadstena $^{27/9}$ 1430 (DV; jfr SRS I: 1, s. 228), gift före $^{24/9}$ 1419 m. Peder Ryning, som överlevde henne.

Ingeborg, levde ännu $^{2/10}$ 1450 ([Lager]Bring, Saml. af handl. i swänska historien, 2, s. 251 ff.),¹ gift 1) å Ringstadaholm $^{16/1}$ 1424 (perg.-br., Skoklostersaml.) m. östgötalagm. Gert Jonsson (sexudd. stjärna), † $^{26/1}$ 1425 (DV), 2) före $^{7/11}$ 1428 m. rdr. Magnus Gren, † 1473, omgift $^{25/4}$ 1462 m. Gertrud Narvesdotter från Norge (BSH 4, s. 32 och inledn., s. 308).

Katarina, levde ännu 1454 (Geneal. 41, f. 117), gift efter $^{20/5}$ 1429 m. rdr. och rförest. Nils Jönsson (Oxenstierna) till Frös-vik och Djursholm, † omkr. 1451 (han levde ännu $^{27/10}$ 1450 Hadorphs kopiebok, E 80, p. 367, RA).²

¹ Möjligen är hon identisk med den »fru Ingeborgh», som år 1456 »in extremis» gjorde en inbetalning till helga lekamensgillet i Stockholm. LGH, s. 68. I så fall har hon dött vid denna tidpunkt.

² Nils Jönsson hade förut varit gift m. Kristina Ivarsdotter och Kristina Pedersdotter, vilka båda nämnas döda $^{10/12}$ 1427, perg.-br., RA. — Att Magnus Gren, såsom av ovanstående framgår, var besvägrad med Oxenstiernorna, bidrager att förklara hans politiska hållning.

Adliga ätten Ulfana nr 153.

Ovanstående släkt behandlas av Anrep i hans ättartavlor, tydligen helt omedvetet, på två skilda ställen, dels på den särskilda stamtavlan för ätten, dels på Forsstena-ättens, tab. 8 och 9. En jämförelse visar, att behandlingen på förra stället är något utförligare; ingendera är dock, som nedan skall visas, tillförlitlig.

Ätten Ulfana är för länge sedan utgången; säkerligen voro de nedannämnda bröderna Nils och Karl Bengtssöner de både första och sista manliga bärarne av namnet. Någon roll har ju aldrig ättemedlemmarne spelat i vårt lands historia, men som kulturskildring kanske ändock följande skildring av deras öden kan hava sitt intresse. — Huruvida släkten verkligen var en gren av Forsstena-ättens har jag ej varit i tillfälle att undersöka. Bengt Brunsson [Forsstena-ättens tab. 7] har ju bevisligen levat; någon egentlig anledning att betvivla honom vara fader till nedanstående Stig Bengtsson finnes väl ej. Vapnen äro ju överensstämmande. Namnet Ulfana är tydligen bildadt efter hjälmprydnaden: en ulf och fanor.

Stig Bengtsson är den förste säkre stamfadern. Den 11 juni 1650 vittnade några »beskedelighe dannemän, som — ähre in modt 80 åhr och somblighe ther öfuer» vid Villåttinge häradsrätt i Södermanland, »att för många åhr sedhan, bodde en adelsman i Dunkers by i Storgårdhen Stigh Benchtson widh nampn och på samma gårdh efter honom bodde hans son Bencht Stigson». Denne Stig Bengtsson var gift med Sophia Nilsson, vilkens föräldrar voro Nils Larsson på Järna i Gryts socken och Märta, dotter till Erik Karlsson [Kuse], som i skölden förde en halv råbock. — Anrep säger henne felaktigt vara maka åt sin egen och Stigs son.

Bengt Stigsson bodde ävenledes till en början på Storgården men tillbytte sig sedermera »af Rynningarna ett torppestelle hende» under Röhl, d. v. s. Händö eller Sunds-Händö i Dunkers socken, vilken gård han tog till sätesgård. Han gifte sig 1:o med en dotter till Christopher Persson till Fällökna och hans hustru N. Eriksdotter Rosenstråle. Genom denna sin hustru kom han i besittning av Boda gård i Vingåkers socken. Denna gård ägdes 1558-72 av Erik Jönsson [Rosenstråle] till Åttinge; 1573-78 av »hustro Malin² på Bokgårdh»; sedan 1579-1611 av Christopher

² Hon tycks alltså hava överlevat mannen! Jfr Anrep.

Persson, varefter Bengt Stigsson som nämnt övertog den. Han synes hava avlidit omkring 1620, efterlämnande en hustru i andra giftet, som nämnes ännu 1636 och 1641 som »en utlefuat gamal quinna». Det förefaller som om hon då var bosatt i Gästrikland. — I sitt första gifte hade Bengt Stigsson åtminstone två söner, Nils och Karl.

Nils Bengtsson var säkerligen den äldre av bröderna; han tjänade först i drottning Kristina den äldres hov, blev sedermera fänrik och löjtnant. Ännu 1627 var han kvar i Sverige men 1629 omtalas, att han »opå togh och rehser stadder war», varunder »han omsijdher uthi Pryssen i Nyenborg av fijenden ähr slagen blefwen». Efter fadern hade han fått Boda. I början av november 1625 ingick han äktenskap med Christina Nahlbäck, som i morgongåva erhöll Boda m. m. Anrep säger, att hennes moder var en Rosenstråle, men säkerligen har han här förväxlat Nils Bengtssons svärmoder och mormoder! Christinas moder tycks dock ännu under dotterns andra äktenskap hava levat på gården Skarlunda. Själv kallar sig Christina Nahlbäck »fattige quinna och ringa borne främbling». Möjligen har hon med sina föräldrar inkommit till Sverige med drottning Kristina, som hon i sin »barndom hafwer tient». Sedan hade hon »uthj det kongl. Hoffwet een rum tijdh wistas och sedhan der ifrån medh et Ehrligt gifftermåhl försedd». Drottningen gav henne också tre gårdar i Vingåker och en brudpenning i Koppar Compagniet. — Efter Nils Bengtssons död, som väl inträffade i början av 1630-talet, gifte hon sig med majoren »manhaftig Anders Biörsson». Äktenskapet har nog ej varit vidare lyckligt, hustrun klagar sålunda, huru mannen »migh på det högsta till ähra, Lijf och gods jemmerligen förföllier». I slutet av år 1650 avled hon, varefter mannen i sin tur ånyo ingick äktenskap, nämligen med bagaren i Stockholm Christopher Kitz' änka, Helena Hansdotter¹. — Nils Bengtsson närvar vid 1627 års riksmöte, då Knut Posse å sin hustrus vägnar besvärar sig över hans vapen på grund av dess likhet med Forsstena-ättens. »Och till att undfly all vidhloffthighet ville Nilss Bengtsson kalla sigh Ulfahne att vara en åthskildnat emellan slächterna.» Nils Bengtsson och Christina Nahlbäck hade en enda dotter:

Gunilla. [Anrep kallar henne felaktigt Sophia.] Hon gifte sig omkring 1650 med Elias Marcusson Kruslock, vilken säger sig hava

¹ Med henne hade Kitz tydligen gift sig på äldre dagar. I ett föregående gifte hade han 2 döttrar: Margareta g. m. Michel Wankelmüt och Katarina g. m. bagaren Anders Pettersson.

»alt ifrån min barndom varit uthj Cronones krigstienster, och nu, [o. 1653] Under H. K. May:tt Lijffgardij år». Gunilla erhöll efter modern Boda sätesgård, som dock fränkändes henne 1654 och då tillföll hennes syskonbarn Sophia.

Karl Bengtsson, Bengt Stigssons andre son, tycks efter fadern hava ärft både Dunkers Storgård och Händö, vilket senare han hade till sätesgård. Han bevistade riksmötet 1629, då Knut Posse åter framträdde med sina anmärkningar mot vapnet. Ännu 1630 var han kvar i hemlandet men antagligen gick han strax därefter ut i kriget, där han avlidit i slutet av 1632 eller början av 1633, möjligen i Wittenberg. Han efterlämnade döttrar och hustrun Ursilia Örnflycht, som var dotter till Udde Bengtsson till Granhammar. Fru Ursilia var en häftig och orolig kvinna, vars namn ofta återkommer i Villåttinge domböcker. Medan mannen ännu levde anklagas hon för att »af ijfuer och wrede» hava huggit ned en gärdesgård kring en omtvistad äng; hon skulle hava fått bygga upp den igen, »huar man icke hadhe sedt till hennes oförståndh och att hennes man uthe i fiende land är!» — Med mågen Olof Hökeflycht processar hon ofta, varom mera nedan. — 1639 anklagas hon för lägersmål med »en ofrels person, grels Olsson», som då var i Tyskland. Hon påstod visserligen, att han, som var styvson till hennes broder*, Arn Uddesson, »lofuet henne echenskap och at han hafuer gifvit hånne een skeed till wårtäcken,» men dömdes dock från »frelse friheet». Möjligen var det med Grels Olsson hon hade den son Karl, som nämnes 1665. Han är väl då uppkallad efter hennes avlidne make; någon Ulffana var han näppeligen. Den 20 april 1673 begrovs i Dunker »Ursula Örnflygt». — Karl Bengtsson och Ursilia Uddesdotter hade antagligen 3 döttrar:

Magdalena eller Malin gifte sig omkring 1645 med Olof Jöransson Hökeflycht, säkerligen identisk med den av samma namn, som nämnes i tab. 3 av Anreps stamtavla för ätten Hökeflycht. »Sundsandö säteri» hos Anrep skall förstås vara Sunds-Händö i Dunker. Olof Jöransson, som 1665 kallas Cornett, tycks hava ägt Röhl i Dunker, vilket han år 1658 sålde för 440 dl. s. in specie. 1659 måste han för gäld avstå till biskop Johan Matthiae i Strängnäs även Händö, som han fått med sin hustru. Säkerligen har han varit en vild och oregerlig herre, både vid Villåttinge och Opp-

* Hans hustru har alltså varit gift förut med en Olof, såvida Arn Uddesson ej efter skilsmässan från Sophia Rosenquist (orsaken var ett hans lägersmål) gift om sig med en Olofs änka.

unda häradsrätter har han anklagats för våldsamheter; särskilt stod han i spånt förhållande till sin svärmor, fru Ursilia. Redan 1647 omtalas sålunda, att han »hafuer och monge gonger uthi sit fyllerij ridit till hennes gård i den mening att skiuta neder henne». Magdalena synes helt hava stått på mannens sida mot modern. Vid tinget 1663 erhöll Ursilia vittnesbörd av nämnden, att mågen är »en fahrlig menniskia och handterar sin svärmoder bättre Gudh ganska illa»! Nästa år anklaga de varandra ömsesidigt för »åtskillige injurier och skiälsord», men saken förliktes. Långe hölls ej denna förlikning, ty följande år i augusti uppträda de ånyo vid tinget. Denna gång hade Olof Jöransson med en son och en dräng, alla beväpnade, hemsökt svärmodern, där hon bodde i ett torp, varvid drängen dödat torparen på stället. Ej långt därefter har Olof Hökeflycht slutat sitt oroliga liv, ty i maj 1666 är Magdalena Ulfana änka. Hon överlevde mannen i många år och nämnes ännu i september 1684. De hade åtminstone en son, Christoffer. »Jungf. Margareta Högflycht» och »Beata Höökflycht», som begrovos i Dunker resp. 6 okt. 1671 och 8 mars 1685, voro väl också deras barn.

Sophia Ulfana var även en dotter till Karl Bengtsson; hon omtalas i en process om Boda gård i början av 1650-talet och kallas då stundom fru. Hennes vidare öden har jag ej lyckats uppsåra. Förmyndaren Måns Uddesson Örnflycht sålde å hennes vägnar Boda till Görvel Lagesdotter Posse.

N. Ulfana gift med Erik Silfverbrand [Anrep: Silfverbrand tab. 25.] säges av Anrep hava varit dotter till Bengt Stigsson, men det är flera skäl, som tala för, att hon var dotter till Karl Bengtsson: dels passar detta bättre med den ålder, man ungefärligen kan beräkna för Erik Silfverbrand, dels kallas Magdalena Ulfana uttryckligen för Zacharias Silfverbrands moster, dels förklaras härigenom det faktum, att förmyndaren för Erik Silfverbrands barn å dessas vägnar 1658 donerar till Ursilia Uddesdotter »halfva Händöotorp» på livstid. Detta är ju helt naturligt, om Ursilia antages vara barnens mormoder.

Källor: Villåttinge och Oppunda häraders domböcker. — Biografica Ulfana i RA. — Svea Hofrätts arkiv: Lib. causarum 103:1 n:r 16; 103:1 n:r 5; 99:3 n:r 6.

Gustav III:s politiska debut.

Bidrag till belysning av 1766—1769 års kris i Sveriges historia.¹

Av Nils Forssell.

I april år 1766 hade som bekant Frankrike definitivt ändrat sina signaler i förhållande till Sverige, då utrikesminister hertig de Choiseul gav ambassadören i Stockholm baron de Breteuil order att framför allt eftersträva en författningsändring till konungadömets favör.² De Breteuil invigde på sommaren år 1766 drottning Lovisa Ulrika och kronprins Gustav i dessa planer. Den sistnämnde anknöt emellertid också via svenska sändebudet i Paris, greve Creutz, personlig kontakt med de Choiseul. Creutz framförde i augusti 1766³ till Gustav komplimenter både från Ludvig XV och de Choiseul och förknippade därmed en anhållan, att Gustav skulle i ett brev till Creutz gengälda artighet med artighet. Kronprinsen har tydligen följt den givna vinken, ty i okt. förklarade Creutz för Gustav, att Choiseul väl upptagit, vad kronprinsen skrivit till Creutz. Denne frambär därjämte en direkt hälsning från Choiseul till Gustav, vilken är karaktäristisk för situationen: »Eders Höghet skall bliva mäktig en gång».⁴

¹ Under utarbetandet av en avhandling om 1772 års R. F., dess förhistoria och grundtankar, har det befunnits lämpligt att i en förstudie precisera författarens uppfattning av Gustav III:s politiska personlighet, sådan den framträder vid denna tid. Frågan är, med vilka erfarenheter och med vilken grad av självständig vilja han skred till den nya grundlagens redigering. En undersökning har då visat, hur betydelsefulla särskilt åren 1766—1769 varit för hans politiska utveckling. Men hans uppträdande under dessa år innebär också en insats i Sveriges historia. En metodisk anmärkning må tillika här förutskickas. Svenska texter ha utan ändring återgivits, men vad angår de franska, har ortografin moderniserats, men ordformerna fått stå kvar. Förf:s anmärkningar till texten ha infogats i klammer. Förkortningar, som nedan användas, äro: RA. — Svenska riksarkivet, UB. — Uppsala universitetsbibliotek.

² MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia o. s. v., del VI, s. 7—11.

³ Creutz' brev till Gustav UB. F. 509. Paris ²⁹/₈ 1766. Gustav III har förestett dessa brev från Creutz med bl. a. följande, egenhändiga anmärkning: »l'on y découvre les germes des négociations qui se terminèrent par la diète de 1769.»

⁴ Paris ⁶/₁₀ 1766. »Votre altesse sera grande un jour, voilà ses propres mots.» HULTIN har i sitt arbete om Creutz återgivit citatet så, att de Choiseul sagt, att »kronprinsen en gång skulle bliva en stor monark». Men därmed karaktäriseras yttrandet endast som en allmän artighet. Mot bakgrunden av de Choiseuls svenska författningsprogram och brevets ovan återgivna lydelse får det emellertid en speciell politisk vikt, som undgått Hultin. A. HULTIN, Gustav Philip Creutz. Hans levnad och vittra skrifter. Helsingfors 1913, s. 187.

Kronprins Gustav hade sålunda vid denna tid anledning att anse sig som en betydande person, vid vilken inflytelsrika samtidsmakter fäste stort avseende. Hans självkänsla måste härigenom ha erhållit stark näring, och det vore endast naturligt, om han av dessa vinkar och förespeglningar mottagit ett kraftigt politiskt incitament och om hans förhoppningar begynte att spänna sina vingar till flykt. Han fick kännning med de uppgifter, som väntade honom i Sveriges offentliga liv, och om det är sant, vad som sagts, att han företrädesvis under intrycket av ett stort ansvar förmådde samla sig till en mer betydande anspänning av sina personliga krafter,² då bör denna franska hänvändelse till honom ha spelat en icke oväsentlig roll i hans politiska ungdomsutveckling.

Kronprins Gustav mottog i slutet av augusti 1766 ett brev från sin förtrogne greve Scheffer,² vari denne kritiskt nagelfor den »stora deputationens» nyss till den samlade riksdagen utgivna betänkande om »lagarnes verkställighet». Scheffer pekade på de ansatser, som i betänkandet gjordes att yttermera binda konungens händer och yttrade sitt bekymmer inför utsikten, att förslaget skulle gå igenom i ständens plena. »Konungen kan icke tvingas till allt», tillade han.³ Det är icke närmare känt, vilken betydelse detta Scheffers uttalande kan ha ägt i detta samband. Säkert är emellertid, att kronprins Gustav på förhösten år 1766 vid hovet framträdde som målsman för den åsikten, att konungen icke borde låta sig utan vidare nöja med det beslut, som ständerna komme att fatta i denna sak.⁴ Adolf Fredrik gav också Gustav i uppdrag att författa ett utkast till *dictamen ad protocollum* i rådet, och denne framlade även ett dylikt förslag.

Det må lämnas därhän, om Gustav eller Scheffer därvid fört pennan. Projektet präglades emellertid av en uttalad monarkisk tendens med syftning utöver frihetstidsförfattningens ram. Adolf Fredrik synes ha godkänt utkastet men på greve Axel von Fersens inrådan uppskjutit dess föredragning i rådskammaren, till dess ständerna åtskilts, något som mycket förtröt kronprinsen. Den 26 nov. skedde emellertid denna aktion, och det är betecknande,

¹ STAVENOW, Konung Gustav III. Göteborg 1910, s. 16.

² UB. F. 514 innehåller de här citerade breven från Scheffer. Jfr om Gustavs egen anmärkning till dessa: GEIJER, K. G. III:s — — papper. 1876, s. 7. Det i texten åsyftade brevet, dat. Tyresö 27/8 1766.

³ »Ce qui me paraît certain, c'est que le Roi ne peut pas être forcé à tout.»

⁴ Se härom: Sv. Ak. Handl. Ny följd. Del XXIX. Bihang, s. 46, 60. Gustavs brev till Lovisa Ulrika; UB. F. 414, där förarbetena till diktamen föreligga. F. 480. Adolf Fredrik t. Gustav. Drottningholm 8/10 1766. MALMSTRÖM a. a. del VI, ss. 17, 18. TENGBERG, Om — — Catharina II:s — — stora nordiska alliance. Lund 1863, s. 49, med några notiser efter danska ministerdepescher.

att Adolf Fredrik därvid låtit Gustavs lust att framträda få fritt lopp, i det att denne å konungens vägnar föredrog aktstycket i rådskammaren. Som bekant enades nu denna om en erinran, vilken de ej blott ville föra till protokollet, utan även i konungens personliga närvaro föredraga, något som denne dock envist avböjde. Intressant är nu att konstatera den roll, som kronprins Gustavs namn spelar i de hemliga rådsprotokollen rörande denna sak. När rådskammaren d. 8 dec. 1766 i konungens frånvaro sammanträdde,¹ yttrade riksrådet greve Gyllenstierna, att när rådets erinran eventuellt föredroges för konungen, kronprinsen icke borde saknas vid detta högtidliga tillfälle. Denne hade nämligen icke allenast bevisat sammanträdet av d. 26 nov., då dictamen föredrogs, utan »ock sielf detsamma upläst». Följaktligen torde han »til äfventyrs om Regierings sättet samt Konungens och Nationens Rättigheter hafva inhämtadt ett mindre redigt begrep, hvilket vore högst nödigt, att i tid rätta och såmedelst afböija de obehageliga fölgder, som eljest af slika fördomar för framtiden upkomma kunde». De andra rådsherrarna instämde häri, dock med ett tillägg, som kan innebära en reservation: »så vida Hans Kongl. Höghet vore tillika med Hans Kongl. Maj:t närvarande i Rådskammaren». Den 18 dec. föreföll det, som om utsikterna för rådets konstitutionella aktion hade ljusnat. Löwenhielm ansåg, att han dagen förut av konungen hade fått formligt löfte, att denne d. 19 skulle i rådskammaren nådigt åhöra den ifrågasatta erinran. Gyllenstierna upprepade nu sitt förra önskemål, att kronprinsen då borde göra konungen sällskap liksom d. 26 nov., och tillade, att detta vore desto mer behöfligt, då »Han nu dessutan är uti de yngre åren stadd, då irrige Intryck lättast kunna inhämtas, och således nödigast blifver att dem i tid förekomma». Löwenhielm, såsom den medlande och försiktiga politiker han var, yttrade med anledning härav, att någon vid lägligt tillfälle kunde för kronprinsen uppläsa rådets erinran. Det visade sig emellertid nu, att Gyllenstierna icke företrädde någon isolerad uppfattning utan tvärtom i detta fall representerade en grupp av rådsherrar med en stadgad och lidelsefullt omfattad åsikt. Riksråden Kalling och Ribbing yrkade nämligen nu på att, därest icke kronprinsen vore närvarande, när rådets erinran föredroges för konungen, tvenne rådsherrar borde delegeras för att för honom uppläsa rådets mening. Ribbing erbjöd sig personligen att i sällskap med någon annan träda i bräsch, och betonade, att saken vore angelägen, »hälst ingen bättre än Herrar Riksens Råd vore i

¹ RA. Hemliga rådsprotokoll 1766.

stånd att underrätta Hans Kongl. Höghet om de rättigheter, som Konung och ständer tillhöra». Det var uppenbarligen fråga om en formlig admonition, som skulle högtidligen ställas till kronprins Gustav. Löwenhielm framträdde nu återigen som den försiktige och konciliante medlaren. Han bestred, att rådet ägde någon »skyldighet» att i dylika fall göra meddelanden till kronprinsen, »som redan kommit till mognare åhr, och kanske med mindre behag skulle anse, om man med någon art af undervisning ville gå honom till handa». Även riksrådet Friesendorff ryckte nu i elden på Gyllenstiernas, Ribbings och Kallings sida, men hans inpass provocerade endast ett ytterligare förtydligande av Löwenhielms ståndpunkt. Denne förklarade nämligen, att »om en slik under rättelse ej med försiktighet och på varsamt sätt Hans Kongl. Höghet kronprintzen meddeltes, skulle sådant, i stället för god verkan, kunna åstadkomma obehageliga discussioner, att Hans Kongl. Höghet kunde säga, att Han sådane påminnelser hvarcken behöfde eller någonsin begärdt». Löwenhielm såge gärna, att rådets erinran vid lägligt tillfälle upplästes för kronprinsen, men det borde ske »decenti modo». Slutligen skisserade riksrådet Lagerberg en förmedlande linje. En enda rådsherre borde framföra rådets uttalande till kronprinsen, och det borde ske på fogligt sätt. Försiktigheten torde fordra, sade han, »att man med desse Uplysningars meddelande sökte undvika alt hvad i en eller annan måtto kunde stöta högbemalte herre». Riksrådet Liewen sekunderade Lagerberg med förslaget, att Löwenhielm själv borde åtaga sig detta delikata uppdrag. Hela saken förföll, i och med det att konung Adolf Fredrik alldeles nekade att villfara rådets önskan att personligen mottaga föreställningar.

De hemliga rådsprotokollens vittnesbörd från senhösten år 1766 synas märkliga, därför att de i det offentliga dokumentets form giva besked om de intima tänkesätten inom kretsen av kronprins Gustavs mest betydande politiska motståndare. Det är fördenskull dessa meningsutbyten här så utförligt ha återgivits. Det framgår av dem, att mössornas koryfée åtminstone icke värdesatt kronprinsens betydelse lägre, än hans vänner av motsatt bekännelse gjorde det. Gyllenstierna, Kalling, Ribbing, Friesendorff — det är en hel grupp av mössornas spetsar, som måhända egentligen siktade på kronprinsen, när de ville admonera konungen, och vilkas föregivna åsikt, att Gustav ännu vore en prins i »yngre åren», vilken löpte fara att gå vilse i politiken, tydligen motsäges av deras åstundan, att in amplissima forma låta honom vederfaras en

svår förödmjukelse. Men kanske än tydligare framgår den vikt, som man tillmätte Gustav, av Löwenhielms och Lagerbergs försiktigt förmedlande förslag. De förklarade öppet, att det vore stor fara för, att Gustav skulle komma att grundligt snäsa av dem, som nalkades honom med närgångna förmaningar, ty han vore — menade Löwenhielm tvärt emot alla antydningar i motsatt riktning — kommen till mogen ålder. Han kunde väntas taga sin värdighet i akt. Lagerberg understryker det intryck av oberäknelig känslighet och oro, som ständigt skulle förbliva insignet på Gustavs personlighet. De hemliga rådsprotokollen från 1766 ådagalägga tydligt, att de framskjutna mössorna vid denna tid i Gustav sågo — icke någon förvekligad, drömmande yngling, vilkens hugskott förnämligast gällde teater och apparition — men en beslutsam, verksam kraft, betydelsefull icke allenast på grund av den officiella plats, han intog som rikets kronprins, utan fastmer genom en egen vilja och ett eget initiativ. Det är sällsamt att följa den irriterade uppmärksamhet, varmed dessa i den inre politiken grånande veteraner beledsagade tjuguaringsens första självständiga framträdande. Icke minst fängslas betraktaren härvid av den iakttagelsen, att den första scen, på vilken Gustav sålunda agerar i en politisk roll, icke är mer offentlig och mindre riskabel än frihetstidens sekreta rådkammare.

*
*
*

Kronprins Gustavs journal¹ lämnar en serie värdefulla upplysningar både om hans dagliga liv och om hans intressen under tidrymden från och med d. 10 mars 1767 till och med utgången av år 1769. Till sin uppräning och sin genomgående disposition är denna dagbok en serie anteckningar, berörande rådssammanträden. År 1762 hade ständerna tillerkänt Gustav rätt att bevista rådkammarens sammankomster, men till följd av Adolf Fredriks uttalade önskan deltog Gustav tillsvidare endast i konungens personliga närvaro i dessa. Journalen begynner med den notisen, att konungen nu befallt Gustav att »inträda i utöfningen af hans rät-

¹ UB. F. 478. Sidhänvisningar i citaten motsvara numrering i själva handskriften med arabiska siffror. GEIJER, a. a., upptager s. 40—43 en del betecknande översättningar ur dagboken, ägnade att illustrera och komplettera den karaktäristik, som i texten gives av densamma. Handskriften har i senare tid försetts med ett försättsblad med följande notis: »På svenska, med anmärkningar på fransyska över bevisandet av Rådets sessioner från d. 1 [!] mars 1767 till d. 7 sept. 1769. Några anteckningar för 1770 samt ett löst blad för samma år. Tillsammans 109 bl. inb. in 4°. För 1770 finnes dock den uppgiften om Gustavs bevisande av råds-sessionerna, att han efter d. 1 maj av sjukdom förhindrats att närvara vid dessa.

tigheter», och att han nu utan vidare omständigheter tagit plats i rådet. Avsikten betonas ävenledes. Den var att »göra redo för honom [konungen] för allt, som tilldrog sig». Således även detta ett uttryckligt erkännande av att Gustav numera tillmättes en personlig vikt. Vissa notiser illustrera yttermera denna Gustavs uppgift i rådet som en kontrollant å monarkens vägnar. För d. 13 nov. 1767 äro de trenne första punkterna av rådets deliberationer bokförda, men därefter avbrytas anteckningarna med orden: *Le roi entra!*² GEIJER³ har anmärkt, att »stundom har under föredragningen hans penna lekt med ritningar, med fördelning af roller vid hovspektakler eller med verser, som dock alltid ha avseende på det förevarande ämnet — —». Iakttagelsen äger sin riktighet, försåvitt som journalen inrymmer en stor del gods av antytt slag. Men har Gustav också »under föredragningarna» gjort sig skyldig till dessa små utflykter? Spörsmålet kan vidgas till att omfatta själva frågan om, när och var journalen avfattats. Därvid kan det vara av intresse att till jämförelse upptaga ett brev från Gustav till greve Scheffer, skrivet i april 1767.⁴ Det innehåller en del notiser, främst om rådets behandling av frågan om en traktat med England. Gustav rubricerar nu detta brev, helt parodiskt: »I Kong. M: Rådkammare», och han råder Scheffer att väl desinficera det-samma, ty det vore skrivet med kanslipresidentens penna på greve Horns papper och i själva rådkammaren. Det synes därav, att Gustav därstädes både hade tillfälle till annat än att spela den högtidliga åhörarens roll och icke tvekade att begagna det, om så föll honom in. Men granskar man hans journal, frågar man sig ändock, om Gustav verkligen i sittande råd hängav sig åt att avfatta alla dessa reflexioner av mycket intim art. Själva dagboken synes också giva vid handen vissa tvivelsmål i denna punkt. För d. 11 mars 1768⁵ anmärker nämligen Gustav, att han tyvärr icke

¹ » — — le Roi m'ayant hier ordonné d'entrer en exercice de mes droits pour Lui rendre compte de tout ce qui se passait, j'ai pris ma place sans autre forme.»

² S. 102.

³ A. A. s. 40. En liknande uppfattning hos ERDMANN, Gustav III o. s. v. 1907, s. 205, noten.

⁴ 7/4 1767: »je vous conseille de la [la lettre] bien fumer et parfumer, car elle est réellement pestiférée. C'est avec la plume du premier ministre sur le papier du comte de Horn et dans la chambre du sénat, que je vous écris». Den gäckande tonen är oförtydbar!

⁵ S. 129, 130: »depuis le 18 de janvier jusqu'au 10 de mars j'ai assisté régulièrement au sénat n'ayant pendant tout ce temps manqué que deux sessions, mais les tracasseries domestiques et publiques, une santé dérangée ne laissant pas mon esprit dans son assiette naturelle, ne me permirent pas de soutenir mon journal avec mon ancienne exactitude; j'en suis très fâché, ce temps ayant été rempli par des délibérations fort importantes sur l'état délabré des finances et surtout le dépérissement des forges — —.»

från och med d. 18 jan. till d. 10 mars medhunnit att göra några anteckningar, ty anledningar av offentlig och enskild art hade förhindrat honom från att föra journalen med hans »forna noggrannhet», ehuru han »regelbundet närvarit» vid rådssammankomsterna. Det synes därav, att han icke haft för vana att föra sina anteckningar under dessa, utan efteråt, förmodligen då med stöd av i rådet verkställda, spridda annotationer. Men har detta varit hans metod, så blir det också vida naturligare, att dagboken efter hand antagit karaktären av en »journal intime», med mycket varierande innehåll. Efter en notis av d. 6 sept. 1769¹ om att »åtskilliga Justice ärender» föredrogos i rådet, följer en anteckning av d. 5 april 1770, som förklarar, varför han icke under den mellanliggande tiden fört några annotationer. Först hade konstitutionssaken tagit hans uppmärksamhet i anspråk, men sedan hade han tappat nyckeln till sin låda och icke återfunnit den förrän sistnämnda dag. Det är uppenbart, att dessa uttalanden tyda i samma riktning som det av d. 11 mars 1768. Journalen giver i allmänhet ett intryck av vederhäftighet, vad beträffar de faktiska upplysningar, som däri meddelas. Ett par konfrontationer med andra dokument ha bestyrkt detta.²

Gustavs annotationer från rådet förefalla att vara avfattade med god blick för det väsentliga i ärendernas behandling. Särskilt har han därvid uppmärksammat de utrikespolitiska spörsmålen. Rapporterna från Polen och Turkiet bliva stoff för personliga utvecklingar och reflexioner. Corsicas frihetskamp under Paoli proklamerar han på hösten 1768³ som ett eggande exempel på heroisk kamp mot ett övermäktigt öde. För övrigt passera alla de större händelser, som utfylla denna period av Sveriges historia, åtminstone antydningssvis revy från kronprinsens utkikspost. Men i anteckningarna skymtar också rådkammaren själv, den debatterade

¹ » — depuis ce temps on entama la grande affaire de la constitution. Cette affaire importante m'occupait tellement, que je ne pus soutenir assez l'attention pour continuer de marquer dans mon livre les choses importantes qui se passaient depuis ce temps. Je perdis la clé de mon tiroir et ne l'ai retrouvée qu'aujourd'hui 5 d'avril 1770, 3 années revolues depuis ma première entrée au sénat». Man uppmärksammar, att Gustav i *allmänhet* talar om att han bort införa de »märkliga fakta» i dagboken! Dennes karaktär hade efter hand förändrats.

² Dagboken s. 152, 156 om anmälan och föredragning av de besvärsskrifter, som Gustav medfört från sin resa i Bergslagera, jämfört med rådsprotokoller uti inrikes civil ärender för år 1768, 3 Tom. för d. 3 och 8 nov. RA. I dagboken s. 151 en tydligen efter d. 31 sept. gjord redogörelse för Gustavs olika uppehållsorter fr. o. m. juli. Han uppger där, att han d. 12 sept. befunnit sig i Söderfors och d. 14 i Gävle. Uppgifterna stämma precis med dem i ett brev från honom till greve Scheffer av d. 14 sept.

³ S. 163, 164 anteckningar för d. 28/11.

flocken av myndiga politici, stundom i drastiska och ironiska dagar. Man tycker sig skönja kronprinsens uttråkade min bakom en notis som denna från lördagen d. 25 april 1767: »oviktig och lång deliberation om Rådets drängars vita silkesstrumpor.»¹ D. 5 maj s. å. gick det en smula vårdslöst till i den höga kretsen.² »Åtskilliga krigsärender» företogos bl. a., men dessa återfunnos ej på någon lista. Kronprinsen tvivlar på, att sekreteraren kommit till rätta med protokollet, »ty denna dagen war ganska bullersam».

Vilken ögonblicksbild från den stormdigra hösten 1768 gives icke i följande notis från sammanträdet d. 3 nov.,³ då Bergskollegii svaromål på en diktamen av riksrådet friherre Funck anmäldes: »man gjorde en ganska ful min» vid dess genomläsande. Det benämndes »Bergs Coll. libel mot Rådet, enfin le spectacle s'ouvrit aujourd'hui et si la fin de la comédie est aussi plaisante que le commencement, on n'aura sujet que de se réjouir mais l'imprudence et la hardiesse inconsidérée du sénat me font craindre pour ces messieurs que la farce ne finisse tragiquement». Det är den till det yttre lugne åskådaren, som fixerar sin motståndares attityd, ögonblicket innan den avgörande uppgörelsen sker. Från sammanträdena under själva den konstitutionella krisen i december äro notiserna nästan komiskt lakoniska, såsom: »grälades ganska mycket»,⁴ eller, från d. 16 till d. 20 dec. kl. $\frac{1}{2}$ i allenast: »Interregnum».⁵ På ett representativt sätt återspeglas emellertid det ironiska, gäckande lugn, som tyckes vara undertonen i dessa Gustavs annotationer, i den litterärt utformade redogörelsen för vad som skedde i rådet d. 19 jan. 1769. Punkt 4 på den ordinarie föredragningslistan var just under behandling:⁶

»Comme⁷ nous étions occupés à cette délibération, M. de Friesendorf entre tout effaré et interrompant le rapport que le secrétaire de révision faisait, dit qu'un bourgeois était monté pour avertir que les 50 anciens s'étaient battus à l'Hôtel de Ville, que le peuple s'était ameuté et que déjà trois hommes étaient sur le pavé, que la Place des Nobles et le Kyrbrink étaient remplis d'un peuple furieux et qu'une sédition funeste était près de s'allumer. La peur s'empara de tout le sacré

¹ S. 49.

² S. 61.

³ S. 153, 154.

⁴ S. 168, ant. för d. $\frac{1}{2}$ 1769.

⁵ S. 169, 170.

⁶ S. 176, 177.

⁷ Författaren har här och i tvenne andra fall avvikit från regeln att placera citaten i not och att uttala sin egen mening om förloppet i texten och i stället i denna inryckt citat, vilka därefter kommenterats. Anledningen har varit, att det anförda har förefallit vara av vikt icke endast som bevismedel utan också som litterärt dokument.

collège. On voulut donner ordre d'assembler la garnison, faire marcher des canons, et on allait exécuter ses résolutions sans s'informer de la vérité et de l'origine de la sédition. S [a] M. [ajesté] sortit pour donner, Elle-même, les ordres au capitaine des Gardes. On se repentit un moment après d'avoir laissé sortir Le Roi, et la peur faisant voir des géants pour les combattre, on crut que la révolution allait se faire, et on commençait déjà à délibérer, quand le capitaine des Gardes entra et avertit le sénat de la part du Roi, qu'il n'y avait personne dans les rues et sur la Place des Nobles et que tout paraît fort tranquille. Le ridicule de cette affaire tomba pleinement sur M. de Friesendorf qui platement avait été saisi de frayeur sur le rapport d'un boulanger battu et qui par cet effroi avait pensé engager le sénat dans de fausses démarches qui même auraient par leur faute pu troubler la tranquillité publique.»¹

Det förhatliga mössrådet hade således också gjort sig löjligt, men konungen hade bibehållit sans och fattning, och man kan väl föreställa sig den triumferande skadeglädje, som vid ilbudet härom spred sig i allt vidare kretsar bland rojalisterna.² Men i den klara objektiva framställning, som Gustav giver oss, får den lilla tilldragelsen förvisso också en mer allmänt symptomatisk betydelse. Friesendorffs huvudlöshet och rådets panik återspegla ofrivilligt hela den inre osäkerheten, känslan av att marken vore underminerad och sviktade under fötterna, som efter 1768 års bittra erfarenheter vunnit insteg i mössornas sinnen. Man kände med sig, att makten och myndigheten var allenast en rättslig fiktion, och man ryggade hysteriskt tillbaka för varje bud om dunkla rörelser ute i folkdjupen. Det är en gripande inblick i den psykologiska upplösningsprocess, som föregick frihetstidsförfattningens sammanstörtande, vilken Gustav här med mästerlig hand givit oss.³

¹ Gustav fogar härtill följande citat: »Ou veux-tu fuir? Le Fantôme est au fond de ton cœur. Julie ou La Nouvelle Heloise par J. J. Rousseau». Det vore säkerligen en tacksam litteraturhistorisk uppgift att spåra 1700-talsromantikens och speciellt inflytandet från Rousseau i Gustavs brev och skrifter under dessa år. Denna strömning jämte inflytandet från kardinal de Retz' memoarer har varit av vikt för honom.

² S. 178. d. ²⁰/₁ 1769. Anteckningar från rådet: »2) det bullret igår företogs och grälades ganska mycket». I rådsprotokollen nämnes intet om denna sak. R. Prot. uti inrikes civilärender d. 19 och 20 jan. 1769. RA. Där säges emellertid, att de i journalen nämnde varit vid sammanträdena närvarande. Journalens tillförlitlighet i andra stycken liksom inre kriterier i Gustavs ovanstående framställning göra emellertid troligt, att densamma är i förhållandena grundad och att utslutningar gjorts i protokollet.

³ Det må vara tillåtet att med anledning av det i texten anförda erinra om en klassisk bild, som LEOPOLD V. RANKE givit av skräckens och panikens verkningar. Han slutar sin skildring av Bartholomeinattens färd med orden:

»Es möchte acht Tage nach dem Blutbad sein, als Carl IX einst in der Nacht seinen Schwager Heinrich rufen liess. Der fand ihn, aus dem Bett aufgesprungen, weil ihm ein wildes Getöse verwirrer Stimmen den Schlaf raubte. Auch Heinrich glaubte diese Stimmen zu vernehmen, als ob es in der Ferne schreie und heule,

Det var naturligt, att ett fientligt råd, som sålunda befann sig i inre desorganisation, av konungen och hans anhängare betraktades med föga aktning och att de sistnämnda eftertryckligt reagerade mot de anspråk, som alltfört av mössorna framställdes på att få dominera och genomdriva sin vilja. Flera exempel härpå äro att hämta ur Gustavs anteckningar från våren 1769.¹ D. 7 april, omedelbart före sin avresa till riksdagen i Norrköping, utlåter han sig slutligen på följande sätt: »je pars et ne me remettrai jamais sur cette chaise, si je n'en ai chassé les traîtres qui les occupent et qui depuis trois années ont vendu l'état à la Russie et foulé au pied la majesté de l'état et Le Roi qu'ils ont pour maître» (dagboken s. 184). Det är ord, skälvande av förakt och beslutsam självkänsla, och de antyda för oss, att Gustav icke förblivit överksam under de operationer, som kort därefter i Norrköping ledde till mössrådets störtande; därefter innehåller dagboken knappast mer några notiser av intresse rörande rådets överläggningar. Helt naturligt, ty med tillkomsten av hatträdet bortföll ju behovet av en kunglig kontrollant på råds-kammarens förhandlingar.

*

För sin forne guvernör greve Carl Fredrik Scheffer öppnade Gustav under nu berörda år gärna och ofta sitt hjärta, i synnerhet när det gällde principspörsmål av filosofisk eller litterär art, men även i frågor av dagspolitiskt intresse.² Deras inbördes brevväxling är därför en rik fyndgruva. Till förtroligheten torde i lika mån hava bidragit, att Scheffer numera över huvud behärskades av samma lidelser och tendenser, vilka inspirerade Gustav, som att den förre icke utan en viss världsfrånvändhet avstod från att spela en aktiv politisk ledarroll. I allmänhet kan det sägas, att Gustav i dessa brev blottar ett starkt historiskt och politiskt intresse, men det är att märka, att hans synpunkt i sådana frågor icke är den statsrättsliga — denna representeras snarare av Scheffer — men desto mer den filosofiskt samhällsbetraktande. Det är karak-

tobe, fluche und seufze wie am Tage der Massacre. Man schickte in die Stadt, um zu fragen, ob keine neue Unordnung ausgebrochen sei; die Antwort war, in der Stadt sei alles ruhig, die Verwirrung sei in der Luft. Heinrich hat dieser Geschichte nicht gedenken können, ohne dass sich ihm die Haare sträubten». Sämml. Werke, Bd VIII. Leipzig 1868, s. 238.

¹ Se s. 181, d. $\frac{24}{2}$ p. 3.; s. 182, $\frac{3}{3}$ p. 4. »Le Roi se leva et dit avec un air de mépris: I Fredags brackte mig R. R. Funck och R. R. Walwick et ounderskrifvit paper i Rådets namn och jag förbehöl mig at där om ytra mina tankar och vilka äro här. Le Roi jeta son dictamen sur la table et se levant sortit sans presque regarder le sénat qui fort surpris de cette action resta interdit et confus».

² De citerade breven från Gustav till Scheffer, UB. F. 419.

teristiskt för Gustav, att han allt emellanåt i dessa brev av en eller annan anledning samlar sig till en exposé av vittutseende art och principiell läggning, där hans brännande intresse för sak och hans utpräglade känsla för form och stil förmålas till en högre enhet.¹ I detta samband må några utdrag givas av det brev, som daterats Ekholmsund d. 26 maj 1767. Utgångspunkten är, att Scheffer yttrat några ord om Voltaires brist på sann gudsfuktan² och lämnat ett par notiser om angreppen ute i Europa på jesuitorden:

» — — malgré tout [ce] que pourra [!] faire les écrits de Voltaire, tant que le monde subsistera, il y aura des préjugés et des cruautés. — — en France ils [les jésuites] sont bannis, mais on y brûle Bélisaire et Jean Calas. On y traite Rousseau en criminel et l'on y défend l'Encyclopédie. Les jésuites pourront être anéantis — — mais il y aura de nouvelles erreurs qui prendront la place des anciennes, et des horreurs faites pour d'autres motifs feront regretter peut-être les anciennes. Espérer de chasser la superstition et de corriger la méchanceté des hommes, c'est, je crois, chercher la pierre philosophale. Tant qu'ils vivront en société, qu'ils auront des passions et des intérêts différents, ils seront méchants et cruels. Il est beau de tenter de les corriger, il est presque impossible de réussir. Malgré ce que vous me dites, monsieur, sur l'impiété de Voltaire, je souhaiterais bien de lire ses nouveaux écrits. Ils me scandalisent, souvent, mais leur style est si agréable et tout ce qui vient de cette boutique est si intéressant, que je souhaiterais bien de les voir.»

Världen är sig lik och bättrar sig icke, och så länge mänskorna stå mot varandra med sina skilda intressen och passioner, skola de också trakta efter varandras argaste, utan att låta väsentligen imponera på sig av vackra läror och reformförsök. Det är Gustavs brådmogna förkunnelse mitt i upplysningens och världsförbättrandets, humanitetens och rousseauismens tidsålder. Det är nästan, som förnumme man ur hans mun den store realisten Fredrik den andres röst.³ Ändå förefaller det, som om man knappast kunde taga miste på, att det är kronprins Gustavs egen stämma man hör — på dess personliga och övertygade tonfall. Sådana intryck äro visserligen av subjektiv art. Klart är, att vid ett historiskt studium man först och främst har att fastställa själva de påtagliga fakta i deras kronologiska följd. Enbart på en sådan basis torde dock knappast

¹ Så t. ex. — utom de nedan i texten avtryckta proven på Gustavs epistolära stil — breven till greve Scheffer daterade Åkerö ²/₆ 1769 och Ekholmsund ¹⁷/_{xx} s. å., det förra resumerande riksdagen i Norrköping, det senare behandlingen av konstitutionssaken på hösten 1769.

² Scheffers brev ²⁵/₅ 1767.

³ Jfr Fredriks trösteord till Lovisa Ulrika vid makens bortgång; »on se trompe à coup sûr, si l'on croit trouver dans ce monde plus de bien que de maux; c'est le moins bon des mondes possibles» brev ⁵/₄ 1771. FERSEN, Hist. Skrifter. III. Stockholm 1869, s. 398.

något sammanhang kunna rekonstrueras. En värdesättning måste också ske av de viljor, som inom detsamma verkat. Uttalad eller outtalad, av mer eller mindre vikt, torde en sådan uppfattning ständigt spela en roll i varje historisk framställning.

Därför skall i detta samband också framläggas en uppfattning av kronprins Gustavs personlighet, sådan den synes framträda vid 1760-talets slut. I hans själ bodde redan tidigt på djupet den ruvande och spefulla misstron mot allt och alla. Den hade uppstått och vuxit sig stark i hans känsliga och lättsårade sinne under långa och prövande år och närts av hans allt klarare, livligt spelande reflexion. Misstron blir liksom hans personlighets inre bakgrund och fond. Det var dess kyla, som både nu och i det följande skulle hindra honom från att helt ställa sig under någon persons odelade inflytande, både inom politiken och det privata livet. Känslan av högheten i furstens kall anslöt sig därtill och fördjupade den hemlighetsfulla avskiljande cirkeln omkring Gustav. Men naturligtvis var Gustav icke vid tjugu år någon »färdig» karaktär och allraminst någon deciderat mörk och förtvivlad natur. Tvärtom har han hoppats både mycket och gärna, när konjunkturerna ha lockat och framgången och äran ha hägrat för honom. Mot den inre bakgrunden av gnagande reflexion ha fantasibilderna vinkat och eggat till handling. Hjältelivet blev hans ynglingaideal, utdanat under trägna historiska och litterära studier och inspirerande till ett förhålligande författarskap. Hur tilltalades han icke av kardinal de Retz' politiska filosofi, som lärde, att endast en beslutsam handling, ett kraftfullt Alexandershugg, kan rädda staten, när den obevekligt glider hän mot upplösning och undergång.¹ Så rådde djupa kontraster i Gustavs natur. En inre oro och spänning blev följden, och denna underhölls väl även av det neurastenska drag, varav han redan vid mycket unga år så djupt var märkt, och som kom hans temperament att skifta mellan sol och skugga. Att hans yttre vänlighet och hållning måste lida därunder, är förvisso uppenbart. Perioder av trött håglöshet måste inställa sig.² Energin i hans väsen är emellertid lika omisskänne-

¹ Om de Retz' inflytande på Gustav, se ERDMANN, a. a. s. 183 ff.

² Greve Nils Bjelkes brev till Gustav under dessa år äro en god källa, i vilken en äldre väns omdöme om hans karaktär klart reflekteras (UB. F. 498). Jfr brevet dat. Nyköping ¹¹/8 1767. ¹⁹/2 1768 skriver B. från samma ort: »pour ce qui est du moment présent, je ne vois guère d'autre ressource, que de s'armer de beaucoup de patience, d'avoir la plus scrupuleuse attention sur la moindre de ses actions, ne jamais faire ni trop d'impatience ni trop de nonchalance, éviter également les apparences du dépit et celles de l'abattement, toujours se ménager des amis, jamais s'attirer des ennemis, et sans donner de la jalousie aux uns, ne pas irriter mal à

lig som de hämmande momenten där inom. Det är de tvenne polerna i hans natur, och måhända kan man spåra en inre växelverkan dem emellan i den febrila iver att göra sin vilja gällande *quand même*, trots hot och faror, ja, i synnerhet under hot och faror, vilken så ofta framträder i hans handlingar och uttalanden. Under yttre tryck och ansvar samlade sig Gustavs motståndskraft till kamp. Hans till regelrätt klarhet och överblick syftande intellekt gjorde sig måhända därvid även gällande med sitt krav på sammanhang och kontinuitet. Ett brev till greve Scheffer av d. 5 nov. 1767 är i detta hänseende belysande. Om raderna från maj giva oss hans samhällssyn, karakterisera bl. a. följande uttalanden hans personliga blick på Sveriges politiska läge:

» — — j'avouerais que nos finances ne m'inquiètent pas tant que notre liberté, c'est-à-dire l'indépendance de l'état et sa grandeur vis-à-vis de l'étranger. La Suède me revient comme un creux bâtiment qui menace de tout côté de tomber en ruine et qu'un bon architecte peut encore réparer mais qui risque d'être brûlé par l'incendie d'une maison voisine si on ne lui apporte de l'eau, — — — j'ai regardé les affaires de finances comme désagréables mais comme des malheurs arrivés dans d'autres pays et sous tous les gouvernements, mais l'accablement de la Suède dans le moment présent, l'indifférence de la régence sur les affaires du dehors qui devraient leur ouvrir les yeux et même les lueurs d'idées d'imiter la Pologne m'effrayent, si j'ose le dire pour la première fois.»

Gustav vidrör utförligt de dagspolitiska frågorna samt övergick slutligen till att tala om de böcker, som för närvarande utgjorde hans lektyr. Han hade studerat Plinii skrifter samt vore nu sysselsatt med Ciceros brev till Atticus, och han säger:

»quand cette lecture sera finie, je prendrai Tite Live. Je veux échauffer mon imagination de tous les principes de grandeur d'âme et de patriotisme qu'avaient les Romains. Ils sont toujours nécessaires, mais il me le sont plus que jamais dans la position, où nous nous trouvons: il est heureux de suivre un chemin battu, mais il est plus glorieux de s'en frayer un parmi les ronces et les épines. Vous voyez bien que mon imagination est bien barbouillée, mais l'espérance n'est point encore perdue. Tout le serait, si elle l'était.»

Visserligen är den uppfattning hos kronprins Gustav, som ovan kommer till synes, i mycket den för realiteternas värld främmande ynglingens, och måhända är det befogat, att i de uttalanden, som

propos les autres». Frånsett den kritik, Bjelke består Gustav, är att märka, att den förre därmed tager avstånd från de då aktuella revolutionsplanerna. Se tiden an! — Det är hans lösen. Motsatsen mellan denna och Gustavs aktivitet är symptomatisk. Den skulle efter hand utkristallisera sig i kontrasten mellan Lovisa Ulrikas kritik av kompositionspolitiken och Gustavs handlingslusta år 1771.

ovan citerats, till stor del skåda allenast ett entusiastiskt retoriskt utbrott, även om man samtidigt medger, att brevet är av ett stort biografiskt intresse. Man bör dock ej förbise, att det patos, som däri kommer till synes, en gång utgjort en betydelsefull faktor i Sveriges historia.

I brevet av nov. 1767 träder den energi tydligt i dagen, som efter hand skulle sätta 1772 års omvälvning i verket. Synpunkten på utrikespolitik och finanser i deras inbördes samband är icke endast tänkvärd, utan även utpräglat personlig — låt vara att detta Gustavs betraktelsesätt sedermera blivit av en för hans egen och Sveriges framtid olycksvarslande innebörd. Det är en omständighet, som sannerligen icke förminskar intresset av detta uttalande. Ytterligare intresse erhåller det tvivelsutan också därigenom, att det ställer Gustavs ömmande under den närmast följande tiden för den ekonomiska nöden i dagern av politisk agitation. Man bevarar vidare i minnet den artistiskt utformade bilden av 1767 års svenska rike som ett fallfärdigt hus, vilket kan restaureras, men för tillfället hotas av vådelden i grannskapet. Ty den är icke endast plastiskt effektfull, utan också genial i den konkretion, varmed Gustav förenat allt väsentligt i fosterlandets läge, — det författningsproblem, som han själv såsom »arkitekt» löste år 1772 just under återopande av restaurationsprincipen, likaväl som den yttre våda, som han så troget gav akt på, allt under det han förberedde revolutionen. Och till sist — hur betecknande är icke den själv-ironiska reservation, varmed Gustav avslutar sitt brev! Må för all del ingen tro, att han personligen är på något sätt bergtagen i ögonblickets tankar och stämningar!

*

Det framgår icke på grundval av Creutz' brev till Gustav, hur pass djupt den senare under år 1766 verkligen inlätit sig med den franska diplomaten. Man kan endast förmoda, att Gustavs aktiva uppträdande i samband med förordningen om »lagarnas verkställighet» ägde ett stöd i den förvissning, som han ägde om att Frankrike vore välvilligt stämt gentemot en dylik politik. Från sommaren år 1767 finnas emellertid bevarade mer otvetydiga vittnesbörd om hur mycket Gustav engagerat sig åt nämnda håll, och vilken vikt han numera fäste vid sina franska förbindelser. Den anmärkningen må emellertid förutskickas, innan framställningen närmare ingår på denna sak, att man knappast synes ha rätt att i Gustav se ett tamt och viljelöst redskap för de franska avsikterna. Vad

ovan anförts om det drag av självständighet, som just under år 1767 gör sig gällande i hans uttalanden, strider mot en sådan åsikt. Man behöver åtminstone icke i hans förhållande till Frankrike under denna tid skåda något annat och mera än ett utnyttjande av en konjunktur. I sin far och mor² kunde han näppeligen se någon personlig borgen för att en målmedveten monarkisk politik skulle kunna bedrivas. Minnena från år 1756 voro ägnade att skrämja såväl dem som hov- och hattpartiets medlemmar från att i nödfall träda i bräschen för ytterliga åtgärder. Den enda fasta punkt, han, för sådana eventualiteter kunde lita till, var Frankrike. Detta land var dessutom både genom sina traditioner och genom den politik, som proklamerats av de Choiseul, praktiskt taget att räkna med som knytfäste för en strävan att återupprätta Sveriges konungadöme och dess anseende. Och Frankrike låg vidare alltför långt borta för att verksamt kunna vinna insteg i Sveriges inre politik. Reflexioner av detta slag kunde motivera Gustavs anslutning till hertig de Choiseul, utan att han därför behövde alldeles binda sina händer,² Visserligen kunna personlig fåfånga över att vara uppmärksammas som politisk faktor och kulturella sympatier ha spelat en viss roll för Gustav, när han med så stor villighet mottog impulser och råd från Paris. Men även i detta fall har måhända hans bakomliggande, kalla skepsis räddat honom från att förlora besinningen. Sveriges situation var för övrigt alltför komplicerad både inåt och utåt, för att den skulle kunna tillåta en så uppmärksam iakttagare, som Gustav var, att förbise alla andra hänsyn än dem till Frankrike.

Det synes, som hade baron de Breteuil likaväl som kronprins Gustav och hattcheferna menat, att den förstnämnde möjligen endast för en tid lämnat Sverige, när han i april 1767 avreste till

² Bekant är den skoningslösa kritik, som från alla sidor kom konungaparet till del, och som även i kronprins Gustav ägde en målsman. Det är den atmosfär, som sedan fortplantas till den gustavianska tiden. Man behövde endast på Gustav III:s person överflytta den uppmärksamhet, som skärpts under observation på hans föräldrar. Det är de bekanta memoarernas egen livsluft! Fanns det en svag punkt, nog utnyttjades den.

² Från dessa år finnes bevarat ett fragmentariskt uttalande av Gustavs hand, som förtjänar att anföras: »Pour nous délivrer du joug étranger établi par la force et la trahison il n'est point de remède qu'un seul. C'est le secours d'une autre puissance qui, trop éloignée pour nous donner des lois, est assez à portée pour nous secourir, et cette puissance est la France. — — sur le sujet de m. de Choiseul, une grande vivacité dès qu'il s'agit du système, de la fermeté et quelque fierté, lorsque le vrai intérêt de l'état ou sa grandeur l'exigent, me conservera [] dans son estime. Mais comme son amitié dépend beaucoup de l'influence que je me conserverais sur la nation et que c'est là le point principal, c'est aussi, le plus difficile.» UB. F. 414.

Paris.² I juli blev det emellertid bekant för Gustav, att skilsmäs-
san var definitiv; denna underrättelse uppväckte hos honom den
djupaste bestörtning. I ett brev till Carl Fredrik Scheffer uppma-
nade han denne att bruka hela sitt inflytande för att åstadkomma
en ändring i den franske konungens beslut att återkalla de Breteuil.
Däri lämnar Gustav några upplysningar av stort intresse. Han
talar nämligen upprepade gånger om en underhandling, som be-
gynts, och nämner densamma »ömtålig» och »viktig». Han kan
icke nog beklaga, att hela den fråga, som förevarit, genom ett
personskifte på den franska sändebudsposten, förts ut i det ovissa
och i vart fall förhalats. Det är ett brev bräddat av besvikelse
och otålighet.² Scheffer å sin sida svarade med lugnande ord och
gick i borgen för den nu utsedde franske ambassadörens veder-
häftighet.³ Det framgår tydligt, att Gustav i Paris låtit frambära
sina betänkligheter mot de Breteuils förflyttning. Creutz meddelade⁴
i oktober Gustav, att de Breteuil visserligen icke komme att åter-
gå till sin post i Stockholm, men att Frankrike långt ifrån skiftat
system, vad beträffade Sverige. Gustav själv vore det »principala
motivet» i detta system och den enda faktor, av vilken man i
Paris egentligen hoppades något. Emellertid borde Gustav nu gå

² De Breteuil till greve Scheffer, Paris ²⁶/₇ 1767. »Tant que mon sort a été incertain, je n'ai pas voulu vous écrire et depuis qu'il est décidé j'ai attendu une occasion sûre. — — Le Roy et son conseil n'ont pas crû qu'il fut possible à la dignité de la France de soutenir un ambassadeur en Suède au milieu des circonstances qui sont si contraires aux principes de notre intimité, mais je puis protester à V. E. que le désir que le Roy a de ramener ce sentiment dans toute sa force ne saurait être plus vif, et que S. M. est bien solidement déterminée à suivre avec la même chaleur les mesures de tout genre qui peuvent y contribuer. M. de Saint-Priest arrivera muni de tout ce qui convient à cet égard. Rydholmssamlingen. RA.

² Stockholm ¹⁴/₇ 1767. » — — Vous sentez — — combien cet événement nous est désavantageux et quelle joie il cause aux bonnets. D'ailleurs vous vous souvenez d'une négociation délicate qui était entamée et combien il sera désagréable de traiter des choses ainsi délicates avec un nouveau venu qu'on ne connaît pas, qui a des notions peut-être très différentes des choses et principes contraires à ceux de son prédécesseur et peut-être des manières peu agréables ou rebutantes. — — adieu, monsieur! Vous verrez par le désordre de ma lettre, par les fréquentes répétitions, qu'elle contient, l'effet que l'événement dont il s'agit, produit sur mon esprit. Il est trop vif et trop patriotique pour n'être extrêmement allarmé de tout ce qui touche le bien de l'état». Affektationen är på slutet uppenbar, men den betecknar snarast, hurusom reflexionen även här hejdar Gustav i hans stämmingsutbrott.

³ Ek. ²⁷/₇ 1767.

⁴ Jfr de Breteuils brev av d. ²⁶/₇, som delvis baserar sig på samma information som Creutz. Den senare skriver Paris ⁹/₁₀ 1767: » — — Il faut endormir la Russie et les bonnets, les combattre de leurs propres armes et ne presser la catastrophe que lorsque l'abîme est creusé. — — Le duc de Choiseul m'a dit: *j'en ferai mon affaire*. — — Il faut ménager le militaire, le caresser infiniment. Vous tiendrez par là la force de l'état entre vos mains. — — La Suède est perdue pour jamais, si vous ne réunissez pas toutes les volontés par l'enthousiasme de l'amour public pour vous. — — Il faut se mettre au niveau des hommes par des vertus simples qui les consolent et qui les enchaînent. Lorsqu'on croit voir son ami dans son matre, on ne vit, on ne respire que pour lui.»

tillväga med den största hemlighetsfullhet och försiktighet, för att insöva mössorna och Ryssland i säkerhet. Den nye franske ambassadören i Sverige, greve de St. Priest, skulle vid sin ankomst vara bättre utrustad än sin företrädare — tydligtvis med ekonomiska medel! Det gällde för Gustav att bli populär inom sitt fädernesland. Det vore nödvändigt att omhulda krigsmakten, att oupphörligt ställa sig in hos den.¹ Men detta vore ej nog. Sverige vore för alltid förlorat, om Gustav icke förenade alla viljor genom hänförelsen av den allmänna kärleken till honom. Han måste uppträda enkelt och oförblommerat mot hög och låg. »Då man blott ser en vän i sin herre, lever man blott, andas blott för honom.» Andemeningen i dessa råd är ju välkänd från dåtidens modelärer. Den möter oss i Fredrik II:s ungdomsskrift »Anti-Macchiavelli», och den hade säkerligen både från denna källa och från andra håll redan före oktober 1767 ingått i Gustavs medvetande.² Men nu fick idealet av den folkvänlige fursten stödet av de Choiseuls auktoritet, och dessutom tillspetsades denna lära till ett taktiskt råd, som måhända i det följande icke varit utan sin betydelse för kronprinsen.

Gustavs livliga, personliga reaktion mot de Breteuils återkallande hade således både framkallat en intimare kontakt mellan honom och den franska utrikespolitiken och vållat, att den senare för honom preciserat sina avsikter. Måhända har Gustav därmed också inverkat på utformandet av dessa. Materialet tillåter icke något domslut i denna fråga. Säkert är, att episoden med de Breteuils återkallande i vissa konsekvenser snarare stärkt än försvagat Gustavs förhoppningar att kunna åstadkomma en politisk förändring i Sverige.

¹ Enligt v. Fersens memoarer var det på konungens och drottningens initiativ, som kronprinsen under år 1768 började att deltaga i de militära övningarna. Detta behöver ju icke utesluta, att Gustav också påverkats av sådana uppmaningar som de Choiseuls. FERSEN, Hist. skrifter III. Stockholm 1869, s. 39. Fersen erkänner, att kronprinsen »förde befälet över mitt kompani med stor noggrannhet». Att Gustavs hållning vid dessa övningar — i juni 1768 — i överensstämmelse med de Choiseuls intentioner verkligen blev en hållpunkt för uppmärksamheten framgår av följande ord i ett brev till Gustav från grevinnan Bjelke, f. Düben. (UB. F. 497 Sturefors, 3/7 1768): »Lorsque nous entendons louer de Votre exactitude et de Votre façon de vivre à Lagårdsgårde par des gens impartials et même par d'autres qui jusqu'à présent ont cherché de donner une interprétation peu favorable au moindre de Vos actions, nos âmes sont émus — —».

² De Choiseul själv representerade som bekant en efter tidens mått frisinnad åskådning inom fransk politik, »angliserande» tjugo år innan en Monnier eller en Maury i nationalförsamlingen förfäktade dylika principer. Måhända har hans ståndpunkt också varit skickelsediger för svensk utveckling, då han, såsom framställningen nedan antyder, 1768 rekommenderade, att en kupp borde sanktioneras av riksdagen, och denna åsikt accepterades av kronprins Gustav och sedermera av denne realiserades år 1772. Om Gustavs humanitetsideal, jfr för övrigt ERDMAN a. a. s. 180.

Våren 1768 blev för kronprins Gustav en tid av spänning och oro. Hans politiska hållning under denna tid får enhet och mening, om man antager, att han avvaktade greve de St. Priests snara ankomst till Sverige. I vart fall stod han främmande för konung Adolf Fredriks bemödanden i februari detta år att förmå rådet att omedelbart sammankalla en riksdag.¹ Han trodde icke på ryktena, att i annat fall mössorna själva skulle taga initiativet till ett riksmöte, och han betvivlade, att dessa skulle låta inverka på sig i sådan riktning genom ett initiativ från konungens sida. Utgången gav honom i båda fallen rätt.² En revolutionsplan av Gustavs hand finnes som bekant bevarad, daterad d. 9 mars 1768. Den är symptomatisk för hans tendenser vid denna tid och även för övrigt av stort intresse.³ För tillfället nödgades han dock skrinlägga alla dylika projekt. Gustav har själv uppgivit som anledning härtil, att greve de St. Priest mot förmodan dröjde att anlända. Ett annat och med det nämnda samverkande skäl kan hava varit de hänsyn, som Gustav och hans anhängare nödgades taga till greve Axel v. Fersen, som bekant överste vid gardesregementet. Denne säger nämligen i sina minnen, att greve Scheffer och riksrådet Hiärne just i mars 1768 sökt vinna honom för en revolutionsplan, men att han bestämt avisat denna. Planen skulle bl. a. ha inneburit, att man skulle fängsla rådet. Så långt talar sannolikheten för, att Fersens uppgifter äro tillförlitliga.⁴

En episod i samband med denna revolutionsplan är ägnad att belysa Gustavs karaktär. Han stod under dessa år i brevväxling med landshövdingen greve Nils Bjelkes maka, f. v. Düben. Grevinnan

¹ Tidigare hade Gustav ansett, att konungen borde göra en sådan hemställan i demonstrativt syfte: »je crois que d'obtenir une diète est la chose impossible, cependant il serait indécent, si [] le Roi ne parut pas du moins la demander». Till greve Scheffer Stockholm ^{4/12} 1767.

² Gustav till greve N. Bjelke ^{16/2} 1768 (C. G. Malmströms avskrifter ur Kristineholmsarkivet. RA.) I brevet talar han också om »un plan, que je conduis avec toute la précaution possible, que j'ai cru impraticable jusqu'à cette heure, mais que je commence à croire maintenant faisable». Vid mitten av februari begynner måhända därför den revolutionära krisen på våren 1768.

³ UB. F. 414.

⁴ v. FERSEN, Hist. Skrifter. III. Stockholm 1869, s. 40, 41. Dateringen av den bevarade revolutionsplanen och Fersens uppgift om, att tanken varit uppe i mars, stämmer. Ett uttalande av v. Fersen d. 7 sept. s. å. tyder också på, att han känt nämnda plan: »ne faudrait il pas pour première démarche, que le Roi fit arrêter le corps du sénat et les principaux de leur faction, qu'ensuite il donnât un manifeste etc.» (RA, C. G. Malmströms avskrifter av franska ministerberättelser). Men observeras bör, att de utförliga detaljer, som v. Fersen anknyter till marsprojektet, bevisligen förekomma i samband med underhandlingarna på hösten 1768, om vilka v. Fersen i memoarena intet nämner. De kunna däremot icke påvisas i de primära källorna från våren s. å. Beträffande dessa detaljer är det därför att antaga, att en minnesförskjutning ägt rum hos v. Fersen.

B. varnade honom på våren 1768 upprepade gånger för att alltför mycket ägna sin tid och sitt intresse åt scen och teater. Hans rykte lede därpå. Gustav replikerade d. 19 april bl. a., att han haft sina goda skäl att låta tro, att han »utan att vara sysslolös, icke välvde någon betydande plan i sitt sinne». Han antydde också oförbehållsamt, att han innerst absorberats av den nämnda revolutionsplanen.² Naturligtvis har Gustav därmed varken kunnat övertyga sin korrespondent eller eftervärlden om, att hans teaterintresse ens vid en så kritisk tidpunkt endast utgjort en tom förvändning för honom. Dock har han med detta sitt uttalande låtit betraktaren ana den intima spänningen i hans natur vid dylika prekära tillfällen mellan å ena sidan hans städse vakna håg för yttre apparition och glans och å andra sidan hans på djupet arbetande politiska lidelse. Och varför icke tro honom på hans ord, att den förra understundom för hans intresse degraderats till en kuliss, som fick tjäna till att dölja förberedelser och planer av helt annan och annorlunda allvarsmättad innebörd? Man erinrar sig hans förströdda sysslande med hovdamernas broderier aftonen före d. 19 aug. 1772. Det är endast bismaken av affektation, som vid de stora tillfällena skiljer Gustavs hållning från en enkel, manlig självbehärskning.

Som en omedelbar fortsättning på de ovan antydda intrigererna mot den i Sverige rådande politiska regimen kan den bekanta hänvändelse betraktas, varmed konung Adolf Fredrik i maj 1768 sökte och erhöll direkt personlig kännning med hertig de Choiseul.³ I de intriger, som därtill anknöto sig, hava visserligen de bestämmande faktorerna varit å ena sidan den franska diplomatien, å den andra greve Axel v. Fersen, den förra i pådrivande, den senare i återhållande riktning. Men kronprins Gustav har därunder utvecklat en betydande verksamhet, såväl genom den resa i Bergslagera i september, varunder han agiterade för monarkiens sak och insamlade besvärsskrifter mot rådet, som både förut och sedermera i hovpartiets hemliga rådslag. Konung Adolf Fredrik stod visser-

² Gustav till grevinnan Bjelke Stockholm ²⁹/₄ 1768 (Malmströms avskrifter ur Kristineholmsarkivet. RA.) Gustav hänvisar till ett brev av mars, i vilket han uttalat sig till Nils Bjelke. Han fortsätter: »je ne veux que vous dire que j'avais mes bonnes raisons pour faire croire, que sans être inappliqué je ne roulais aucun dessein important dans ma tête, et peut-être vous auriez trouvé l'explication de cette conduite par un événement inattendu, si le retard étonnant et singulier de l'arrivée de Mr de St. Priest n'avait dérangé toutes mes mesures».

³ Se de följande händelserna under år 1768. MALMSTRÖM a. a. VI, s. 49—80. — Mot bakgrunden av denna framställning skisseras här en uppfattning av Gustavs roll, vilken på grund av materialets ymighet icke närmare dokumenteras, men som författaren utförligt ämnar styrka i annat samband.

ligen personligen bakom kronprinsens reseföretag¹ men spelade för övrigt en slät och passiv roll.² Drottning Lovisa Ulrika, som i början ivrade för revolution, sökte från och med oktober anknytning med mössorna under tämligen orimliga förevändningar.³ Kronprins Gustav var däremot i det yttersta revolutionstankens målsman. Därest han ej under denna kris så oförtrutet hade manat hattarna till enighet omkring konungadömets sak, är det över huvud taget tvivelaktigt, om de inrikespolitiska förutsättningarna någonsin skulle ha mognat för de bekanta decemberhändelserna, och om ens mössrådets aktionering av kammarkollegium d. 8 dec. kunnat samla de spridda och missmodiga hattcheferna. Men märklig är också den anpassningsförmåga, som kronprins Gustav under denna kris ådagalägger. Ehuru han emellanåt nedtyngdes av missmod över motgångarna för hans strävanden, tröttnade han icke att liksom flytta gränspålarna av sitt politiska program, allteftersom utsikterna för konungadömets återupprättande minskades. Han accepterade i november de Choiseuls plan att låta en omvälvning sanktioneras av riksdagen och arbetade därefter, då han tillfullo uppskattade de svårigheter, som v. Fersen påpekade, att förmå riksdagen att godtaga en kupp, på att utfinna förmedlande former och verksamma påpressningsmedel, vilka kunde underlätta genomförandet av de Choiseuls plan. När slutligen hattcheferna åtminstone för tillfället helt avvisade revolutionstanken, favoriserade Gustav visserligen alltjämt denna i hemlighet⁴ men inriktade samtidigt all sin energi på att verkligen framkalla en riksdag i legala former och att få till stånd ett författningsprogram, som skulle kunna ena alla anhängare av en reform. Måhända dolde sig bakom dessa Gustavs trägna ansträngningar också tanken, att något måste göras, om icke Frankrike alldeles skulle taga sin hand från Sverige och varje chance för framtiden förloras. Sedan det i december 1768 utverkats, att riksdagen verkligen till våren skulle sammanträda, kröntes

¹ Karakteristisk härför är punkt 10 i den »Instruction pour mon fils», som Adolf Fredrik uppsatte före resan till Bergslagera: »de vous rendre populaire et ne point étaler le faste». UB. F. 480.

² Jfr UB. F. 498. Nils Bjelke till Gustav ^{22/a} 1768: »Peut-être le parti le plus sage serait-il de laisser faire au temps et de tâcher de profiter (s'il est possible) des circonstances à venir, plutôt que de vouloir accélérer la maturité d'un fruit, de qui l'arbre est à moitié pourri et le jardinier peut-être un peu trop philosophe». Citatet visar, hur Adolf Fredrik ansågs vara ett hinder för revolution.

³ Jfr S. J. BOETHIUS i Sveriges historia o. s. v. del V. Stockholm 1879, s. 194.

⁴ Det må framhåvas, att F. K. Sinklair i det längsta omfattade revolutionstanken. Hade icke mössrådets bryska uppträdande provocerat konungens abdikation, föreligger kanske en möjlighet, att Sinklair och Gustav sedermera gemensamt skridit till revolutionär handling. Sinklairs brev UB. F. 506.

som bekant Gustavs strävanden såtillvida med framgång, att hattcheferna med konungaparets gillande i jan. 1769 samlades omkring vissa reformkrav i författningsfrågan. Bekant är emellertid, huruledes 1769 års riksmöte visserligen föranstaltade mössrådets entledigande men däremot slutligen avisade varje tanke på en »förbättring» av grundlagarna. Gustav hade, förklarade han med anledning av denna utgång, hoppats på, att åtminstone ridderskapet och adeln^r skulle gå längre än januariprogrammet gjort det. Nu, efter misslyckandet, lekte åter revolutionsplaner i hans håg.

¹ Gustav till greve Scheffer Ekholmsund 27/ix 1769: »si elle [la noblesse] l'approuverait par des raisons politiques, ce ne serait, que pour ajouter des articles qui puissent le rendre plus salutaire».

Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid, tillägg och rättelser till festskriften *Stockholms rådhus och råd, 2.*

Av Frans de Brun.

Genom den stora branden 1419 förstördes alla i Stockholms rådhus befintliga stadsböcker, och ifråga om tiden dessförinnan har man därför endast att hålla sig till de urkunder, som kunna finnas i övriga arkiv, utom och inom landet. Någon systematisk behandling av detta material kan icke komma ifråga rörande stadens topografi, därtill äro uppgifterna alltför fragmentariska.

Emellertid kan nog åtskilligt vara av värde för personhistorien, och jag förmodade därför att den, som åtagit sig att ur de tryckta källorna för tiden före 1420 göra de för festskriften *Stockholms rådhus och råd, 2* (i det följande citerad Rådsmatrikeln) behövliga utdragen, därvid även skulle beakta de övriga Östersjöstädernas medeltida diplomatarier. Av arbetets företal fann jag emellertid sedermera, att arkivarien N. Östman lämnat detta åt den framtida forskningen. Då jag för en tid sedan kommit att genomgå en del tyska och finska urkunder och därvid även vunnit upplysningar rörande Stockholms råd under den äldsta tiden, har jag trots, att det måhända kunde vara lämpligt att publicera dem. Samtidigt har jag tagit med rättelser och tillägg ur svenska urkunder, som vid matrikelns utgivande blivit antingen förbisedda eller missförstådda.

Genom tillmötesgående av riksbibliotekarien I. Collijn har jag blivit satt i tillfälle att i korrektur få taga del av hans mönstergilla edition av 1:a bandet av Helga Lekamens gilles handlingar, varför jag härmed uttalar ett värdsamt tack.

För den yngre medeltiden likasom för Vasatiden torde felaktigheterna i Rådsmatrikeln i allmänhet ej vara av svårare art än att med deras rättande kan anstå, tilldess att tillfälle i varje särskilt fall erbjudur sig.

För såväl borgmästare som rådmän bibehålles den i Rådsmatrikeln använda numereringen; granskningen omfattar 57 borgmästare och 60 rådmän. Av borgmästarne torde 5 böra strykas och av rådmännen 2 à 3; i stället böra införas 6 nya rådmän.

Borgmästarne.

1. *Gödeke van Memel.* En borgare med detta namn fanns år 1259 i Lybeck. Huruvida han var identisk med den, som av hr Östman uppgives ha varit borgmästare i Stockholm, är ovisst, likasom anledningen till att han titulerades herre. I Rigas råds skuldbok för åren 1286—1345 förekommer Alanus de Memela; Wolterus de Memela var rådsman i Greifswald 1325 ²²/₇, Godfridus de Memela *scolaris episcopi* fanns i Ösil 1320 ²³/₈. En Johann van Memele levde i Wismar 1273, 1281, vilken hade 2 söner: Tiedeman och Lüdeke, båda i Wismar och nämnda före 1293.

2 och 4. *Tideman Fris.* Något avgörande skäl för att anse, att här är fråga om två personer med detta namn, finnes ej. Första gången namnet Tideman Fris förekommer i urkunder är 1282, och sista gången han omtalas som levande är 1318, således med en mellantid av 36 år. Titeln herr (*dominus*) samtidigt med borgare (*civis*) i Stockholm bevisar ej, att han har varit borgmästare, enär i äldsta tiden — i likhet med vad i regel var fallet t. ex. i Lybeck och Reval — även rådmännen stundom fingo denna titel. Så omtalas 1396 ²⁴/₆ »her Gyze Kruze radhman tome Holme». Johan van der Beke kallas i ett brev av 1421 ²²/₉ för herr, oaktat han, åtminstone enl. ämbetsboken, då varken var rådmän eller borgmästare.

Tideman Fris fick av konung Magnus Ladulås gåvobrev på ön Argsö (den västra delen av Värmdön, begränsad av Sågsjön) med allt tillhörande såväl i längd som bredd »quattuor quoque solidos terre cum dimidio in bolstompt», d. v. s. även inberäknat 4 ²/₂ örtugland jord i Bolstomta (på Argsö).

3. *Henrik van Heden.* En person med detta namn finns på lista i brev till Lybecks råd från slutet av 1200-talet. En riddare hos hertigen av Pommern, Heinrich Heden, nämnes 1284 ²³/₈, 1286 ²⁸/₁₀, 1291 ²⁰/₈. Namnet förekommer i Stockholm ännu så sent som 1473; då Arent van der Heedhe vann inträde i Helga Lekamens gille.

8. *Johannes Berkhof.* Mellan de olika förnamnen Joan, Jon, Jogan, Johannes, Johan (= det tyska Johann), Jöns, Jens, Hans gör Östman just ingen åtskillnad. I regel skriver han de tre första

som Johan men också det tyska Johann på samma sätt, ehuru det är den tyska formen för Johannes. Riktigast hade varit att sammanföra de tre första namnen till Joan; de fyra sista äro endast andra former av Johannes. När i svenska medeltida urkunder Johan förekommer, kan man vara fullt säker på att det är fråga om det tyska Johann. — Johann Berkhof var enl. lybsk urkund rådman i Stockholm 1353 ³⁰/₅. En syster till honom vid namn Kristina bodde då i Lybeck och likaså hans son Rotger.

En annan borgare där, Rotger Berkhof, nämnd 1302 (eller 1303) och 1306, var väl en äldre släktinge, kanske broder till rådmannen i Stockholm. Släktnamnet förekommer ännu tidigare i Lybeck: borgarne Herman B. 1292 och Hinrik B. 1285. I livlänsk urkund omtalas tre bröder Daniel, Herman och Tilo B. år 1351 samt Johannes B. med sönerna Johannes och Herman år 1350. En Johann v. Barkow (Berkowe) omtalas i mecklenburgsk urkund 1294 ³²/₁₀.

11. *Folquin Brakel*. Släktnamnet var mycket vanligt i Östersjöstäderna under medeltiden. En Johannes Brakel fanns i Stockholm 1324 ⁶/₇ och i Nyköping Tidike B. 1352 ²⁵/₂. Otto Brakels i Sverige nämnes 1484 ¹⁷/₅. Se för övrigt nedan under nr 15.

12. *Albert Grotte*. Var borgmästare ännu 1375 ²/₉ men fanns ej med bland de sex borgmästare, som uppräknades Helga kors' dag år 1376 (d. v. s. antingen den 3 maj eller den 14 september). Han torde alltså ha dött, eller åtminstone upphört att tjänstgöra som borgmästare, någon dag mellan 1375 ²/₉ och 1376 ²⁴/₉.

En Gobelinus Grote var borgare i Stockholm 1371 ²⁶/₂, en Johannes G. i Rostock 1342 ⁵/₁₂, och köpmannen Hannekin G. omtalas 1315 ⁶/₄ etc.

13. *Alf Greueroden*. Uppräknas bland syskon i Helga Lekamens gille, vilka dött före år 1421. En brorson med samma namn omtalas i lybska urkunder 1422 och 1431. Då denne också var brorson till borgaren i Lybeck Heinrich G., var den sistnämnde broder till borgmästaren i Stockholm. I Stockholm omtalas en Henrik Greueraden som död 1402 ⁹/₈; han bodde västan mur i Stockholm. En Jakob Greuerode var prebendat och medlem av Helga Lekamagillet 1405.

Borgmästaren Alf Greueroden i Stockholm hade dottern Elisabeth, gift med borgmästaren Johannes Bissmark i Stockholm (se nr 44 nedan).

Med samma släktnamn Greuerod fanns en mängd personer i Stockholm, Lybeck, Stralsund o. s. v. under 1300- och 1400-talen. I Stockholm omtalas borgaren Peter G. 1377 ²³/₇, i Lybeck

de båda bröderna Alf och Henrich 1442 ²²/₆; vidare nämnas bröderna Alf och Ludvig 1440 ²⁴/₄, den förre borgare i Stralsund, den senare, som beseglar ett brev från Lybeck 1434 ²³/₄ tillsammans med Lambert Westphal, borgare i Stockholm, var hemma i Lybeck. Rådmanen i Stockholm Evert G. (se nedan n:r 41) bar samma släktnamn, och detsamma får man väl anse om skepparen Alf von Grenerode, som var borgare i Stockholm 1410 och 1411.

I Helga Lekamens gilles handlingar uppräknas bland systrar, som avlidit före år 1421, även »Fru Walborg Greuradz», som på grund av frutiteln torde få anses ha varit hustru till endera av borgmästarne Alf G. och Evert G.

15. *Everhard Kansten*. Kallas borgare i Stockholm 1371 ²⁶/₂ och 1374 ²¹/₁₀ samt rådman 1377 ²⁵/₇. Uppgiften (i Hansaurkund), att han skulle ha varit borgmästare 1376 ²³/₅, torde vara felaktig. Då de sex borgmästarne uppräknas Helga Kors' dag 1376, finnes ej hans namn med. Att detta ej kan bero på att det nya rådet då ej hunnit konstituera sig, är tydligt av att icke heller Albrekt Grotte, som kallas borgmästare 1375 ²/₉, var med. Borgmästarne voro sex till antalet: två svenska och en suppleant för dem, två tyska och en suppleant för dem, de voro således fulltaliga Helga Kors' dag 1376. Möjligen hade Everhard Kansten fått ett tillfälligt uppdrag som borgmästare den 15 maj 1376, men troligare är väl, att ett rent misstag föreligger hos skrivaren. Som borgmästare nämnes han 1379 ²⁹/₂ etc. Han tillhörde Helga Lekamens gille och var död före 1421.

Everhard Kansten levde ännu 1386 ²²/₄ och kan således icke vara identisk med fru Getrud Kanstens son Everard, som var död före 1382 ⁶/₂ och omnämnes i ett brev från ärkebiskop Birger, daterat denna dag. Östmans konstruktion, som huvudsakligen beror på en feltolkning av det bekanta brevet av 1370 ⁸/₁₀, vari omtalas hustru Kristina, dotter till Tideke Petersson och änka efter Everhard Kansten, kan således ej vara riktig i denna punkt, och den är det nog inte eljest heller.

Naturligast synas mig följande antaganden. Gertrud var två gånger gift: 1:o) med Folke Brakel († före 1370 ⁸/₁₀), 2:o) med Everard Kansten. Efter Gertruds död, som säkert inträffade efter 1380 (och sannolikt efter 1382 ⁶/₂), gifte Evert Kansten om sig med Kristina, dotter till Västeråsborgaren Tideke Petersson, vilken likasom hans hustru Margareta avled före 1382 ²⁵/₅. Denna hypotes förutsätter, att till donationen av 1370 ⁸/₁₀ många år efteråt fogats Kristinas tillägg, vilket måste ha skett efter mannens

död, d. v. s. säkert efter 1386 ²²/₄ (vilken dag han köpte ränta i Lybeck, enl. Hansaurkund). Det är även att märka, att Gertrud 1370 kallas Gertrud Kansten, änka efter Folquin Brakel, och år 1380 ²²/₁₁, då hon får rätt att tillsätta prebendat vid S:t Andreae altare i Uppsala domkyrka, likaledes fru Gertrud i Stockholm, Kanstens hustru (ej änka). Hustru Gerdeka Kanstens är antecknad i Helga Lekamens gilles handlingar för år 1393; hon hade skänkt en kalk och en »tapetum» till gillet. En systerson till henne var prebendaten Verner Henriksson Svart; huruvida han var son till Kristina Envastedotter i ett tidigare gifte eller till en tredje syster, har ej kunnat avgöras.

16. *Tideman van der Wesen.* Nämnas i brev från Stockholm som borgmästare där 1371 ²⁴/₅, omtalas även 1380 ³/₁₀. Fru Telsa van der Wäsen, som uppräknas bland systrar i Helga Lekamens gille, vilka dött före 1421, var väl hans hustru.

I Stockholm fanns 1388 ²³/₄ en Jakob v. d. W., och hans hus nämnes ännu 1396 ²⁴/₆ (då han likväl själv har kunnat vara död). I Lybeck bodde en Johannes v. d. W. omkr. 1366. Bland de prästerliga medlemmarne av Helga Lekamens gille, vilka voro döda före 1421, förekommer dominus Bartoldus van Wäsen o. s. v.

21. *Johannes (Hans) myntare.* Myntare i Stockholm var 1371 ²⁴/₂ och 1380 (omkr.) *Hans Kölnere*, förmodligen samme man som i brev från Stockholm av 1376 ²⁷/₆ kallas Hans mintare och tituleras borgmästare i denna stad. Stadens myntare nämnes 1379 ²⁷/₁₁ och hette Bernhard von Roderlo, varför är troligt, att Hans myntare då var död.

22. *Johannes Nagel.* Var bördig från Västerås och sväger till Johannes Kleneberg, borgare i Stockholm 1385 ³/₇, som också var gift med en dotter till hustru Kristina Envastedotter, vilken sistnämnda under namn av matrona Kristina Skörbytta omtalas i Helga Lekamens gilles handlingar 1393 ⁷/₂.

Med släktnamnet Nagel funnos många personer i Lybeck: Konrad och hans änka 1336 ⁵/₁; Make 1363 ¹/₁; Johannes, vikarie i Petri kyrka, 1442 ²³/₂, o. s. v. En släktinge till borgmästaren i Stockholm var väl Bertold Nagel i Västerås, nämnd 1367 ⁶/₁.

24. *Gotschalk Warmeskerke.* Kallas köpman 1385 ¹²/₇.

25. *Johannes Westfal.* Att försöka utreda eventuell släktskap mellan alla, som under medeltiden buru namnet Westfal, torde få anses lönlöst. Den äldste, Eberhard, som jag påträffat, omtalas 1244 ²⁵/₁₀. Många voro borgare i Lybeck, men namnet uppträdde även i andra Östersjöstäder. Mest bekant är kanske Arnold (Arnd)

W., vilken var dekan i Lybeck 1443 $\frac{3}{2}$. . . 1447 $\frac{2}{10}$, blev biskop där mellan 1449 $\frac{32}{3}$ och 1450 $\frac{23}{5}$ samt dog som sådan år 1467 mellan $\frac{28}{1}$ och $\frac{30}{8}$. Vidare funnos två rektorer vid Leipzigs universitet, den ene vald 1432 $\frac{16}{10}$, den andre 1436 $\frac{23}{4}$, båda med förnamnet Arnold. Måhända var någon av dessa släkt med biskop Arnd i Strängnäs, vilken säkert var tyskfödd och nära befreundad med borgmästare Johannes W. i Stockholm, ty den sistnämnde var Strängnäs-biskopens arvinge. En arvtagare (son?) till borgmästaren i Stockholm var helt säkert Lambert W., svensk borgmästare i Stockholm 1444—55, ty han övertog efter Johannes W. ansvaret för utbetalande av räntan till ett anniversarium för biskop Arnd i Strängnäs.

Huruvida den Johannes W., vilken satt som borgmästare 1396, verkligen var samme man, som tjänstgjorde ännu 1434, torde få anses omöjligt att säkert avgöra. Att så väl förnamnet som tillnamnet var ytterst vanligt och tjänstetiden skulle ha blivit mera än 39 år, gör identiteten åtminstone tivelaktig. I Helga Lekamens gilles handlingar förkommer han som proconsul 1414.

27. *Jöns Pedersson Dän*. Av denne borgmästare har Östman åstadkommit icke mindre än tre; nämligen utom n:r 27 även n:r 29, Johannes Petri, och n:r 33, Jöns Pettersson. Han hade 1403 $\frac{8}{9}$ köpt Tollerge (nu Tollare) på Argsö i Wärmdö socken. År 1465 (d. $\frac{22}{2}$ l. $\frac{29}{6}$ l. $\frac{1}{8}$) ger hans änka Margit, Laurens Palin(g)s dotter, som efter Jöns Däns död gift sig med rådmannen i Stockholm Margnus Birgersson och även överlevde denne, till gråbrödraklostret i Stockholm torpet »Tholarne» Wärmdö socken, vilket hon ärvt efter herr Jusse Dän, borgmästare i Stockholm, som fordom var hennes bonde. 1469 $\frac{8}{6}$ bestyrker hon en donation av 1469 $\frac{13}{5}$ till S:t Eriks kor i Uppsala domkyrka av Södra Halmby och Långtibble, båda liggande i Vänge socken av Ulleråkers härad. H. Margit var gift med Magnus Birgersson före 1427 $\frac{23}{12}$, då hon omtalas som hans hustru i Helga Lekamens gilles handlingar; hon avled år 1473. Själv dog Magnus Birgersson 1437.

Att Östman tagit upp n:r 33, Jöns Pettersson, som annan person än n:r 29, Johannes Petri, har tydligen berott på att den senares dödsdag i ämbetsboken fixerats till den 6 maj 1418, under det att den förre skulle förekomma i ett brev av 1420 $\frac{31}{5}$. Ser man emellertid litet närmare på detta brev, finner man, att det är ett intyg, utfärdat av Hans myntare och Päder Tröbo rådmän, vari omtalas, att den (före 1420 $\frac{31}{5}$) avlidne kyrkoherden Bengt Torstensson under sin livstid hade träffat en överenskommelse med en

sin brorson, herr Olof Nilsson.² Det är denna överenskommelse, ej intyget, som är beseglat av Bengt Torstensson, herr Tideman Svarte, herr Willikinus van Demin, herr Herman Svarte, herr Marquard van Dewenter, herr Jöns Pädersson, borgmästare i Stockholm. Likaväl som Bengt Torstensson säkert var död 1420 ³²/₅, har väl herr Jöns Pädersson, som samtidigt satte sitt sigill under överenskommelsen, kunnat vara död 1420 ³²/₅, då intyget utfärdades. Ehuru han dog först den 6 maj 1418, tycks han ha upphört vara borgmästare minst ett år tidigare och efterträts av Engelke Lörenberg (n:r 34).

28. *Evert Greurad.* Kallas herr och rådman 1409 ¹⁸/₁₀.

29. *Johannes Petri.* Samme man som n:r 27, Jöns Dän.

31. *Markvard van Deventer.* Som vi ovan sågo, bevittnade han såsom borgmästare en handling vid obekant tillfälle (före 1418 ⁶/₅) samtidigt som borgmästarne Herman Svarte och Jöns Dän. Han levde ännu 1421, då han omtalas som broder i Helga Leka mens gille och bar titeln dominus. Hans hustru Elsebe var också medlem av samma gille men död före 1421.

32. *Tideman Svarte.* Någon annan orsak att taga med denne som borgmästare tycks ej finnas än att hans namn med herrtitel återfinnes under Bengt Torstenssons förut omnämnda brev, och detta är ett mycket svagt skäl. Naturligast är väl att tolka saken så, att endast Herman Svarte och Jönis Pedersson Dän voro borgmästare, medan herrar Tydeman Svarte och Vinlkinus (Villikinus) van Demin voro präster, så mycket mera som en präst Tydeman Svarte då fanns i Stockholm och likaledes en präst Villikinus, vilkens släktnamn dock saknas. Helt säkert bör denne n:r 32 strykas; men skulle han vara med, borde väl Villikinus, vilkens namn står närmare till Herman Svartes, också och ännu hellre tagas med. En Tideke Svarte, borgare i Stockholm, förekommer 1353 ³⁰/₅ och var möjligen besläktad med prästen. Likaså omtalas en Tideke Svarte 1388 ²³/₄, död före 1396 ²⁴/₆, förmodligen arvinge (son?) till den Herman Svarte, som omtalas 1382 ²⁵/₁₁.

33. *Jöns Pettersson.* Samme man som n:r 27, bör också strykas.

34. *Engelke Lörenberg.* Änkan Katarina blev omgift med Olof Esbjörnsson skräddare. En son till henne var gråbrodern Laurenz Baatzman, omtalad 1450 ²¹/₇. Kristin Lörenberg, medlem

² Herrtiteln tyder på att han möjligen varit borgmästare. Kanske var han identisk med n:r 26, Olof Hofman, eller Skytte, omnämnd 1417 ²²/₇, såvida inte alla tre varit identiska.

av Helga Lekamagillet och död före 1421, var troligen en hustru till Engelke Lörenberg, i varje fall icke till Klaus Lörenberg.

35. *Henrik Westfal*. En man med samma namn och son till Konrad W. levde i Lybeck 1422 i febr. Konrad W., död före 1429, var broder till rådmannen i Lybeck Herman W., omtalad i början av 1400-talet.

42. *Werner Gest*. Hans hustru Gerdeka vann 1428 inträde i Helga Lekamens gille, och borgmästaren intogs in extremis i samma gille 1434; såväl han som hustrun betalade den höga avgiften av 6 mark. Med samma släktnamn funnos flera medlemmar av Helga Lekama gille; så intogs herr Jörgen Gest däri 1442 och hustru Birgitta Jörgen Gest's år 1447.

44. *Johannes Bissmark*. Släkten är som bekant av tyskt ursprung. I Lybeck funnos 1391 $\frac{8}{7}$ två bröder: Johannes och Gereke B., den förre kallad herr och således medlem av stadens råd. Den senare var fader till borgmästaren i Stockholm, vilken betecknas som borgare i sistnämnda stad, då han kvitterar ut sin hustrus hemgift 1421 $\frac{8}{9}$. Hon hette Elisabet och var dotter till borgmästaren Alf Greveroden (ej till Evert G.). Förmodligen var det förre borgmästaren i Stockholm, Johannes B., vilken omtalas i Lybeck 1447 $\frac{20}{1}$; han hade nämligen återflyttat till denna stad. — En Heinrich B. var borgare i Lybeck på 1420-talet

45. *Broder Fönsson Diekn*. Omtalas i Helga Lekamens handlingar 1436 $\frac{11}{10}$; hans barn Erik och Birgitta i samma gille 1451.

47. *Johannes (Hans) Hoppener*. Inträdde jämte sin hustru Margareta i Helga Lekamens gille 1425, där han omtalas som närvarande vid ett sammanträde (tillsammans med borgmästare Broder Diäkn (nr 45)) 1436 $\frac{11}{10}$. Hans andra hustru Anna gick in i Helga Lekamens gille 1444. Släktnamnet förekommer i Lybeck och andra Östersjöstäder under 1300- och 1400-talen. Med samma förnamn, Johannes, fanns en borgare i Rostock 1342 $\frac{5}{12}$; en borgare i Lybeck 1411 i febr., måhända samme man som var broder till Claus H. och död senast 1445. Vidare nämnas Hans H., broder till Detlef i Lybeck 1462 $\frac{7}{1}$, och smeden Hans H. i Reval 1495 $\frac{9}{5}$.

51. *Gerd Sodde*. Måhända var den Ulfardus Sodde de Holmis, som 1468 i oktober på S:t Pauls dag (den 10?) inskrevs vid Greifswalds universitet, en son eller sonson.

52. *Furgen Meideborgh* var gift med Birgitta, dotter till Jakob Vrese (Vriese, Frese), ej Vreu såsom uppgives i Rådsmatrikeln, vilken var borgmästare i Åbo 1431—1452 och uppträdde som rådman i

Reval 1454. I Åbo domkyrkas Svartbok omtalas h. Birgitta såsom gift med Willam van dem Velle 1475 ²³/₈ och 1478 ²⁰/₈; vid sistnämnda tillfälle tituleras änkans andre man junker och hon själv för husfru. Så väl Jakob Vrese som hans broder Fredrich voro borgare i Åbo och nämnas som sådana 1419 ⁶/₂. I Arvidssons Handlingar till upplysning av Finlands Hävder, band I, n:r 79, är avtryckt ett skiftesbrev av 1494 ²⁹/₁ mellan junker Willam van dem Velde och hans hustru Birgitta å ena sidan samt hustru Greta, Hans van Askens änka, och Hans van Eken och hans hustru Judith å den andra sidan. I brevet omtalas herr Jorien Meideberg som död; även uppges namnet på h. Birgittas broder, unge Fredrik Fres.

56. *Johannes Smed*. Omtalas i en lybsk urkund 1454 ²²/₁₀ (han hade köpt 8 lakan för 70 mark av en borgare i Lybeck) såsom herr Johan Smed. Han dog före 1460 ¹⁴/₆, då han uttryckligen kallas borgmästare. Till samma släkt hörde Bertold Smed, fader till Arnold Schemmen, omtalade likasom Hans Smed 1482 ²⁰/₄.

57. *Klaus Wise*. Möjligen identisk med borgaren i Riga med samma namn, omtalad 1433 ⁵/₈. Även detta släktnamn hörde till de vanligare inom Östersjöländerna. I Stockholm bodde t. ex. Gerhard Wise 1324 ⁶/₇.

Rådmännen.

5. *Gotschalk Svart (Niger)*. En man med samma namn levde i Lybeck på 1200-talet, där han dog före 1286, efterlämnande änkan Gese.

6. *Johannes Geysmar*. Omnämnes 1330 ⁶/₄ i lybsk urkund såsom dominus Johannes Geysmar de Stokholmia och 1337 ¹¹/₁ såsom fordom borgare i Stockholm, nu i Lybeck. Östmans påstående, att mannen skulle ha kallats för rådmän i lybska urkunder, oaktat han ej tillhört den stadens råd, samt att detta ofta varit en gåta för de lybska forskarna, förefaller således ganska orättvist. Han upptages i registret till 2:a bandet som borgare i Lybeck, ej som rådmän. I de lybska urkunderna redas för övrigt hans släktförhållanden ut så tillvida, att hans mågar angivas. En var Johannes Retlaghe; en annan dotter, Adelheid, var gift med Johannes Pleskow (fader till den lybske rådmannen med samma namn) och med rådmannen Tideman de Gustrowe, samtliga hemma i Lybeck. Utom donationen till prebendan vid Stockholms Storkyrka stiftade han två vikarier vid Marien-Kirche i Lybeck (då dessa omtalas 1407 ²⁷/₁₂, kallas han borgare i Lybeck). En systerdotter till ho-

nom var hustru Margit, Hans Stäkemäs hustru, nämnd i Sv. Diplom. 1401 ²⁵/₃. I lybska urkunder förekommer även Helmich Geysmar, prior för dominikanerna i Lybeck 1399 ²¹/₁₂; de båda bröderna Arnold och Gottschalk G. 1393 ³⁰/₃, borgaren i Lybeck Tideman G. 1375 ²³/₅ samt Peter G., likaledes borgare i Lybeck, i senare hälften av 1300-talet. Vidare: Heinr. von G., kallad magister 1408 ¹¹/₁₁, dominus 1421 ²⁴/₉, kyrkoherde i Büchen 1424, doktor i den heliga skrift 1428 ²⁰/₆; Tideman v. G. 1402 i febr.; Helvig v. G. dominikanermunk »to den Borch» 1421 ²²/₄; Hans v. G. legoknekt i mitten av 1400-talet; Konrad v. G. 1437 ⁵/₆, vilken sistnämnde alltså bar samma förnamn som den tyske rådmannen i Stockholm (nr 110), måhända voro de identiska.

Huruvida verkliga Johannes Geysmar varit rådman i Stockholm, torde få anses ovisst, alldenstund han ingenstädes kallas så. Att han 1330 tilldelas titeln dominus, behöver ej tolkas som avgörande skäl härför. Peringskiöld kallar honom en förnam borgare.

9. *Johannes van Loo*. Namnet van (de) Loo (Lon) (van deme Lo) förekommer ofta i hansestädernas urkunder. I Stockholm fanns en borgare Könikin von Lon 1345 ²⁴/₄, och en rådman Henrik von Loo 1401. I mecklenburgska urkunder upptagas Landolf (adelsman) 1262 ⁵/₃, Enneke (riddare) 1267 ²²/₆, Markwart (riddare och råd) 1280—1300, Henrik (riddare) 1282 ²/₃ ²⁸/₉. I Helga Lekamens handlingar förekommer dominus (= prästen) Jacobus Loon, död före 1421. I Brygge levde 1341 och 1347 Henrik de Loo, som var Hansans ålderman där; i Lybeck Heinrich rådman 1368—1378. Vidare nämnas hanseatiske köpmannen Bartolomeus 1342 ²²/₁₁, bröderna Herman och Bertold 1393 i dec., Johannes likaså 1393 i dec., Hartwig 1369 ²/₉, Egidius i Ypern 1392. Namnet förekommer ännu i senare hälften av 1400-talet.

10. *Seghebode Crispin*. Har aldrig varit rådman i Stockholm, bör strykas. I Lybeck levde en rådman med detta namn, omtalad vid olika tillfällen: 1290 ²⁵/₆. . . . 1322 ²⁷/₃, † 1323 ³/₄, vilken hade fyra söner: Johannes, Alvin, Ertman, Seghebode. Den sistnämnde förekommer 1307 och dog 1328, efterlämnande änkan Elisabet, som hade sonen Seghebode Crispin, just den som av Östman gjorts till rådman i Stockholm. Han omtalas i själva verket som rådman i Lybeck vid upprepade tillfällen: 1356 ⁸/₅. . . . 1385 ²⁹/₈.

11. *Johannes Plescow*. Var likaledes rådman i Lybeck, ej i Stockholm. Som borgare i Lybeck nämnes han 1346 ²⁷/₉ och som rådman 1348 ²²/₄. . . . 1366 ²/₁₀. Han var gift med Adelheid,

syster till de fyra bröderna Tomas, Konrad, Godschalk och Albert Morkerken. Hans namn bör naturligtvis också strykas ur matrikeln.

12. *Ludvig van Attendoren*. I Hansaurkunder nämnas Johannes v. A. 1331; Heyneke v. A. omkr. 1360; Konrad v. A., rådman i Lybeck, 1331 ¹⁷/₈; Gotschalk v. A. i Lybeck 1380 ⁸/₁₀ o. s. v. I mecklenburgsk urkund Volmar van Attendorn, rådsherre i Lybeck 1291 ²⁵/₅, ²/₈.

12 a. *Johannes Berkhof*. Var enligt lybsk urkund rådman i Stockholm 1353 ³⁰/₅. Se ovan borgmästare (nr 8).

17 a. *Evert Kansten*, borgare i Stockholm 1371 ²⁶/₄—1374 ²¹/₁₀, rådman där 1377 ²⁵/₇. Se ovan under borgmästare (nr 15).

18. *Boldewin van der Mölen*. Bar titeln herr 1385 ²⁰/₇, men var dock blott rådman vid sin död, som inträffade före 1421. Var medlem av Helga Lekamagillet likasom också en Hans v. d. M., även han död före 1421.

19. *Arnold Svarte*. Levde ännu 1376, Helga Kors' dag, då han kallas borgare. En Arniche Svarte, vittne i Västerås 1377 ²/₄, var förmodligen samme man.

19 a. *Kordh Vælloghe*, rådman i Stockholm 1376 ²⁹/₉ (enligt Hausen, Finlands medeltidsurkunder).

21. *Tideke Blaw*. En Peter B. från Stockholm inskrevs vid Leipzigs universitet sommaren 1410.

22. *Peter Finvidsson Ålänning*. Kallas i Meklenburgisches Urkundenbuch (18:e bandet) rådman 1375 ⁹/₆, ledamot av Helga Lekamens gille, död före 1421 men efter 1404 ¹/₆. Hustrun, Kristina Pedersdotter, dog mellan 1401 ¹/₉ och 1404 ¹/₆. Tre hennes bröder sålde 1387 ¹⁹/₂ en egendom till sin svåger Peder Ålänning och sin syster Kristina Pedersdotter, vilka således voro gifta då.

25. *Diderik van der Ore (Örden)*, omtalas som rådman i Stockholm 1380 ³/₁₀. Förmodligen är släktnamnet samma som *to der Ere*. I Herman Rambekes donationsbrev av år 1428 (se Samf. S:t Eriks årsbok, 1917) förekommer en borgare i Stockholm vid namn Herman to der Ere, måhända fader till stadsskrivaren Helmich Hermansson van Örden och son till rådmannen Diderik. Sonen Helmich Didriksson v. Ö. är helt säkert identisk med den Helmichus de Holmis, som vintern 1432—1433 inskrevs vid Leipzigs universitet, promoverades till fil. magister där 1437 och kallas kanik i Uppsala. Han var examinator för magisterexamen i Leipzig 1441 ³¹/₁₂ och för bacc. examen 1452 ²³/₅.

26 a. *Tideman Rothusen*. Tituleras herr samtidigt med rådmannen Boldewin v. d. Möln, 1385^{20/7}, varför är troligt, att även han varit rådmän då; Engelke Vrowelof, som samtidigt nämnes, saknar herrtiteln.

34. *Arnold Fleming (Vlaming)*. Var rådmän 1395^{22/5} (vir conconsularis); hustrun troligen h. Greta Flamskä, omtalad 1423^{18/10}.

34 a. *Martinus Vruwenloff*. Kallas honorabilis vir dominus conconsularis 1395^{22/5} tillsammans med föregående. I ett brev av 1399^{21/3} uppgav riddaren Magnus Haquonsson, att han hade en skuld på 100 mark till Martin Vrowenlof.

38. *Bertold Kallendorp*. En hustru Katarina Kallendorps omtalas i jordeboken och Helga Lekamens gilles handlingar; hon var död före 1421. På grund av släktnamnets säregna art torde få anses sannolikt, att hennes man varit befryndad med rådmannen, för såvitt de ej varit identiska. H. Katrina tycks varit gift 3 gånger, nämligen med en Kastorp, en van Werdhen samt Kallendorp. Med Kastorp hade hon sonen Mickel, med van Werdhen sonen Tideman, som blev prebendat i Storkyrkan, samt en dotter, moder till Peter Priwalk. Däremot tycks hon ej ha haft barn i 3:e giftet. Den Hans Callendorp, som omtalas i jordeboken 1438^{27/1}, var måhända en son till rådmannen Bertold K. i ett tidigare äktenskap.

41. *Evert Greurad*. Omtalas som rådmän 1409^{18/10}.

42. *Klaus Brasche*. Hustrun, Greta, var syster i Helga Lekamens gille, hon dog före 1421. En Nikolaus B. fanns i Lybeck 1423^{6/1}, Herman B. var rådmän i Uelzen 1357^{29/10} o. s. v.

44 a. *Hinze Horn*. Nämnes som rådmän i Stockholm samtidigt med Wilkin Naghel i februari 1400. Han ägde hus vid Västerlånggatan i södra kvarteret d. v. s. söder om Kåkbrinken, omtalat 1448^{18/12} då han dock själv var död.

45. *Hans Sodde*. En Johannes Zode förekommer i Lybeck 1411—1414 och omtalas 1401^{22/11} såsom broder till Henrich Sode.

47. *Erik Tan*. Hans hustru Bengta ingick i Helga Lekamens gille 1423.

51. *Henrik Grote*. En man med samma namn levde i Lybeck 1410^{22/2} och var broder till Emeke G. Se även borgm. nr 12.

53. *Johannes Wippenworde*. En Alverus Wippenfort, borgare i Stockholm, var död före 1380^{3/10}, förmodligen identisk eller besläktad med den Alf Wippenford, vilkens egendom omtalas ännu 1428^{26/11}. En Henzekinus Wipperfördh levde där 1354^{28/5}. I Reval fanns en borgare Herman W. 1417 och 1418.

54. *Alf van der Mysten*. En Adolf v. M. var borgare i Lybeck 1433 ^{29/9}.

59. *Tideke Nyenborg*. Ledamot av Helga Lekamens gille, dog 1447. Med detta släktnamn funnos: Heinrich, borgare i Lybeck 1348 ^{23/8}; Everhard, borgare i Lybeck 1348 ^{23/8}; Didrick, borgare i Lybeck 1347; Gerd, borgare i Hamburg 1397 ^{9/7}; Heinrich, borgare i Lybeck 1399; vidare nämnas i tyska urkunder herr Johannes N. 1405 och 1406 samt Ludeke 1455 ^{29/9} o. s. v.

60. *Herman Rembeke* ingick i Helga Lekamens gille år 1430 och hans hustru Elsebe året därpå. Vardera erlade den vanliga avgiften av 1 nobel (ej 5 nobler).

»Ingrid Svenonis Olai.»

I det föregående häftet av denna tidskrift förekommer en passus, som återigen visar, hur de gamla uttryckssätten för släktskap kunna råka ut för missförstånd. Det avsedda uttalandet återfinnes sid. 4 i Ebbe Kocks märkliga utredning om med. dr Benedictus Olai's släktförbindelser och lyder: »... Ingrid Svenonis Olai, alltså en kvinna med två fadersnamn... Det dubbla fadersnamnet får förklaras så, att hennes fader, herr Sven, varit en relativt obetydlig person eller dött ung, medan namnet Olai redan fått en välkänd klang. Patronymiet Olai har därför tillagts av fru Ingegärd eller hennes lärda manliga anförvanter.»

Skulle detta resonemang stå på fast grund, då kullkastas genast, vad man vet om betydelsen av åsyftade uttryck.

Ingrid Svenonis Olai betyder Sven Olofssons hustru Ingrid, och för min del tror jag, att hon icke är identisk med fru Ingegärd, som skulle ha betecknats I. Laurentii Nicolai, d. v. s. Lars Nilssons hustru Ingegärd. Dylika exempel äro icke sällsynta i magistratens äldre protokoll (»Stockholms tänkeböcker»). Sedan jag mot slutet av arbetet på rådhusfestskriften på Emil Hildebrands inrådan slagit upp Hagströms Strengnäs stifts herdaminne, infördes rättelse till biografien över rådmannen Nils Olofsson (Olai), där den felaktiga notisen om hans fäderne influtit efter upplysning av (som det senare visade sig) icke latinkunnig person. Att Hildebrand redan hade tolkat uttrycket enligt hävdvunnet bruk, torde icke behöva påpekas.

Det avsedda beteckningssättet finnes naturligtvis också på svenska, det faktiskt vimlar av detsamma. Så t. ex.: »lät upp å hustru Margareta Magnus Birgerssons vägnar (jordeboken nr 681); hustru Sigrid herr Mårten Lindorms (borgmästarens hustru); Anna Peder Olsons uxor i Roden (nr 1003). I ett sådant uttryck som »hustru Sigrid Knuts å Fiskestrand och hennes son broder Peder Kanuti» (nr 392) avses Knuts hustru S. och hennes son, munken

P. K. Något farsnamn skyntar i regeln ej i dessa uttryckssätt, men däremot i ex. som hustru Margret Thörbo dotter (n:r 718) och hustru Margitte Magnussadotter (373).

Ett annat ord, som vållat många funderingar, är ordet »forfader», vilket — som det blev klart under rådsatrikelarbetet — i anteckningar om släktskap betyder »företrädare i äktenskapet», d. v. s. en hustrus första eller föregående män. I fråga om ämbete, så vitt jag sett endast kyrkliga, betyder ordet sålunda företrädare.² Andra ord som icke alltid ha sin moderna betydelse äro magh (måg) och svagher (svåger), men det är mera sällan moderna släktforskare kunna och behöva gå till dessa avlägsna tider.

Däremot händer det, att de ofta råka ut för förkortningar av namn, som förbryllar dem, mest av Johannes till Hans, mindre ofta Nicolaus till Claus. Tillnamnsformen Claudii är därför lika berättigad som Nicolai.

Slutligen tar jag mig friheten att framhålla önskvärdheten av att rådhusfestskriften blir citerad under sin anonyma titel, Stockholms rådhus och råd.

Nils Östman.

² Se bl. a. FRANS DE BRUNS bidrag till ordets betydelse i Språk och stil 1920, s. 28 och 82.

Ett brev från Magnus Stenbock.

Meddelat av T. Holm.

Bland posthandlingarna i riksarkivet finnes ett brev till överpostdirektören Jahan Schmedeman från Magnus Stenbock, liggande som bilaga till en skrivelse från postkontoret i Ystad eller — som Stenbock skriver — »ustett». Ej mindre innehållet än den mycket egendomliga formen giva intresse åt detta brev, som därför torde förtjäna meddelas jämte några anteckningar rörande anledningen till dess tillkomst samt några därmed förknippade omständigheter. Brevet lyder så:

»Mon tres cher frere.

Je vous svis infiniment oblige des vos lettres, et des nouvelles, que vous m'avez com̄uniqvé et je vous de mende mille pardons de ce que de moin propre je n'ij aye respondue plus tost, je svis en verite en bourbi dans un travailje terrible, il n'est pas a exprimer tout la desordre que j'aye rencontre en ce pay cij, Je ne doutte pas que mon serieux ne fasse du brouit a Stockholme maix j'espere que cela abboutira a l'interest du Roij et la conservatiön du paliyx, l'effect que cela a fait issy, est que le poilu a esté pajé de fogds för dät de medh orätt för 10 och mer åhr sedan dem ifrån tagitt jag törss säja att almogen härt och twärtt hafwa i tysthett uthij förlikning mer åther fått än femtio tusen dal s:t och dageligen betalass än, att förekomma klagemåhlen, men jag fruchtar att inān all Surdegen blir uthrānsatt lærer några dansa till Ma(r)-strand, och intet många finas rena när de komma till bråtas; där general Leutenant Mörner än qwar är ber jag tienstl. helsa honom, dān mānen mon frere uthij ustett om förmelder har aldrig ett ordh talt medh mig så att jag aldeless intett anātt där om kan säja, än att mon frere genom den estime jag för honom bär, kan wara försäkratt att jag uthij alla tillfällen skall wetha att giöra mon frere all justice och aldrig tillåta inför mig någon rapport giörass dān

ick[e] länder till mon freres avantage hwilken jag mig skall så angelägen wara låtha som min Egen Jag önskar mon frere och hanss Kierresta ett frögdefullt gått nytt år samtt många påföljande, upfylte medh all sielf begierlig wälsignelse huggnatt och prosperité, ber att broor conserverar mig sin beständigä wänskap emoth hwilken jag oföränderligen skall befinnass wara

mon freres

trogna och tienstskyldigaste tienare

M. Stenbock.»

Malmö d. 28 decem. a:o 1707.

Vad anledningen kan vara till att brevskrivaren börjat skriva på franska men helt plötsligt övergått till bruket av modersmålet är omöjligt att gissa. *Möjligen* är det endast en yttring av hans skämtsamma lynne. Den fördomsfria stavningen såväl i den franska som svenska delen är dock intet skämt, den är, som bekant, endast ett utslag — om än ganska kraftigt sådant — av tidens allmänna hållningslöshet i fråga om stavning.

Det var ej lång tid Stenbock hade tillbragt i Skåne, då det här omnämnda brevet skrevs: det var i april samma år, 1707, han lämnade hären för att övertaga arbetet som generalguvenör över Skåne. Att han därvid ej saknat sysselsättning är ju förut bekant, men det bestyrkes ytterligare av hans yttrande i brevet, att han var »i plurren i ett förskräckligt arbete» som man väl lär kunna tyda hans ord. Och att han därvid lade allt skämt åsido, det framgår ju också av hans förmodan att ryktet om hans stränghet nått till Stockholm, varvid han dock tröstar sig med, att det var konungens intresse och landets bevarande han avsett. Om hur han därvid lyckats, har historien vittnat, att han vid sin befattning som generalguvenör »utvecklade så stor förmåga och gjorde sig så afhållen af befolkningen, att detta ganska väsentligt bidrog till hans framgångar, när danska kriget utbröt». Även om orsakerna till denna skånebefolkningens stämning lämnar det ifrågavarande brevet några antydningar: »den ludne» hade tagit betalt av fogdarna för dessas föregående orättfärdiga utsugning av allmogen och det var inga småsummor, som »les fogts» fått återlämna åt bönderna.

Några meddelanden om vad som närmast givit anledning till det här omnämnda brevet skola måhända ej sakna sitt intresse. Jämväl av den anledningen att de ge tillfälle till en inblick i några av den tidens förhållanden eller snarare missförhållanden.

I Ystad hade Michel Larsson Glad, som dog mot slutet av 1693, under 23 år innehaft de båda befattningarna som postmästare och som tullskrivare. Då under den tiden postjaktsfart, under sommaren 1683, hade för svenska kronans räkning igångsatts mellan Ystad och Pommern, fick Glad jämväl befattning som tillsyningsman över postjakterna och innehade denna syssla till ett par år före sin död, då tillsyningsmanstjänsten uppdrogs åt tullkontrollören Claes Winsch. Då denne lämnade tullkontrollörstjänsten, efterträddes han av sin måg Sören Lorich, som i sin tur också fick bestyret med postjakterna. Under tiden hade postmästaren Glad dött och efterträddes av rådmannen Sven Bellijn, som 1702 överlämnade postkontoret till den unge tullskrivaren Olof Muurman. Muurman fick postmästaretjänsten på grund av synnerligen goda vitsord och rekommendationer, bland annat därför att han hade egen gård, välbelägen för postkontoret, och att han var en förmögen änkas enda barn, så att han hade att motse ytterligare förbättring i sin ekonomi.

Sina ekonomiska fördelar har Muurman förstått utnyttja på ett efter tidens lägenhet och sedvänjor lämpat, för sig fördelaktigt, sätt. Det fanns någonting som på den tiden kallades »discretion», och bruket därav har Muurman flitigt odlat, både i egna och andras angelägenheter. Så t. ex. har han i brev till överpostdirektör Schmedeman den 22 maj 1709 tackat å en postiljons vägnar — om vilken Schmedeman meddelat, att hans fullmakt »legat färdig sedan 1706» men ej komme att dateras eller avsändas, förrän meddelande inginge från Muurman — och föreslagit, att postiljonen skulle få beräkna lön från 1706, i vilket fall postiljonen »lofvar vid tillfälle att ihågkomma H. Öfverdirektörens hushåld med några tunnor malt». Och i samma anledning kommer han med några »utfästelser» för egen räkning, i det han omedelbart efter det nyss återgivna fortsätter så: »För rekommendationen hos Hr. Öfverdirekt: Schönberg är jag högst förbunden, önskar därpå kunde följa någon effekt, då jag så H. Öfverdirektören som honom med det utfästade trohigen skulle tillhanda gå».

Vad Muurman *den* gången »utfästat» är ej bekant, men vid andra tillfällen har han ej nöjt sig med svävande uttryck utan preciserat beloppen in natura, liksom åtskilliga hans samtida med

var sin ors produkter, eller ock bestämda penningbelopp. Så skriver han den 27 september 1706, att han »sancte vid min redelighet försäkrar, att jag i gärningen skall finnas tacksam, som ock härmed utfäster till H. Generalpostdirektörens stall 40 tunnor hafra och till dess köks provision något bohvetegryn att uppsända».

När Muurman gjorde detta erbjudande, befann han sig i en obehaglig belägenhet, ur vilken det just var meningen att genom överdirektörens med havre och bohvetegryn smorda hjälp komma ut. I maj samma år det hade nämligen lyckats Muurman att med postmästaretjänsten få uppsyningsmansbefattningen över postjaktsfarten förenad, såsom den varit under Michel Glads tid. Men över den förändringen tog dittillsvarande innehavaren, tullkontrollören Sören Lorich, naturligtvis humör och nu började en tid av vedervärdigheter, ångest och oro för åtminstone den av de båda parterna, vars talrika skrivelser hamnat i vårt riksarkiv. Muurman är synnerligen väl underrättad om alla Lorichs förehavanden eller åtminstone om ryktena därom, vilka väl i allmänhet ej voro mindre än verkligheten. Lorich ansågs ha några försänkningar, som kunde göra Muurmans fullmakter på innehavande tjänster värdelösa: »Lorich skäller, dunderar och svärjer, att jag aldrig skall blifva värdig samma uppsyningsmanstjänst, utan han skall, där inte K. kanslikollegiet vill omgöra, söka fullmakt af h. gref Piper och Cederhielm och sålunda få konungens fullmakt på postmästaretjänsten med», klagar Muurman, innan han ännu tillträtt befattningen som tillsyningsman över postjakterna. Att Lorich skulle gå den antydda, något långa kungsvägen, var måhända blott bluff, men till Stockholm reste han och har där förmått kanslikollegiet till ett salomoniskt domslut: Muurman skulle göra allt arbete som uppsyningsman vid postjaktsfarten, och Lorich skulle utan något som helst vederlag eller deltagande i arbetet uppbära hälften av den till 80 daler silvermynt om året uppgående lönen därför. Muurman, som dock innehade fullmakt på befattningen och lönen, har ej hörts, om han ville foga sig i åtgärden men har likväl, fast med böner om förskoning, funnit sig i det, »som Gud och nådiga Öfverheten behagar ordinaera». Lorich har emellertid fortsatt att under åratals för medtävlaren göra livet surt på alla upptänkliga sätt, dem det bleve för långt att här nämna.

När Skåne fick ny generalguvernör, har Muurman sport, att Lorich skulle hos denne söka framgång för sina hämndplaner och å sin sida vidtagit åtgärder däremot; i skrivelse den 12 december 1707 tackar han överpostdirektören, »som behagat mig i går med

sin höggunstiga skrifvelse vyrdiga och sitt sentement om L:(orichs) procedere emot mig benägnast gifva; jag lider möcket hemligen af den människan, nu håller han på att göra mig svart hos Stenbocken, och berättar, att jag honom hans bröd ifråntagit, önskandes intet högre än att bem:te herre kunde blifva om dess stora intriger af (öfverpostdirektören) underrättad». Enligt anteckningar i marginalen har Schmedeman svarat: »jag skall skrifva härom till H. grefve Stenbock i bästa måtton och hoppas, att hans ondska intet skall få rum där».

Att Schmedeman hållit detta löfte visas av Stenbocks brev, vars innehåll — om ock sannolikt i något ändrad form — delgivits Muurman enligt en Schmedemans anteckning å ett Muurmans brev av den 16 januari 1708: »honom kunde ock meddelas hvad gen:löjtn: Stenbock mig svarat om Lorich».

Ett porträttgalleri på en uthusvind.

Under de sista tio åren, sedan jag blivit lektor vid Falu högre allmänna läroverk, har jag vanligen tillbragt en del av sommaren i det sällsynt naturskönt belägna Blyberg i Elfdalens socken. Min värd därstädes, hemmansägaren Pell Lars Larsson, är gift med en medlem av den adliga Estenbergiska släkten. Genom mitt värdfolk fick jag höra talas om, att i Garberg, en halv mil söder om Blyberg, finnas en hel del dyrbarheter och gamla saker, som tillhört de fordna Estenbergarna och nu hamnat där hos hemmansägaren

REGINA WESTERSKÖLD (1698—1764), g. m. Professor Petrus Estenberg.

Gabriel Estenberg. Alla dessa saker förvaras i uthus och på vindar, och det är mycket svårt för en utomstående att ens få kasta en blick på dem. Då jag emellertid hörde, att bland samlingarna finnas en hel del gamla familjeporätt, var min nyfikenhet väckt, och jag beslöt att försöka få se dessa porätt och få dem fotograferade, innan de bli alltför illa medfarna, vilket är att befara på grund av det sätt, på vilket de förvaras. I sällskap med

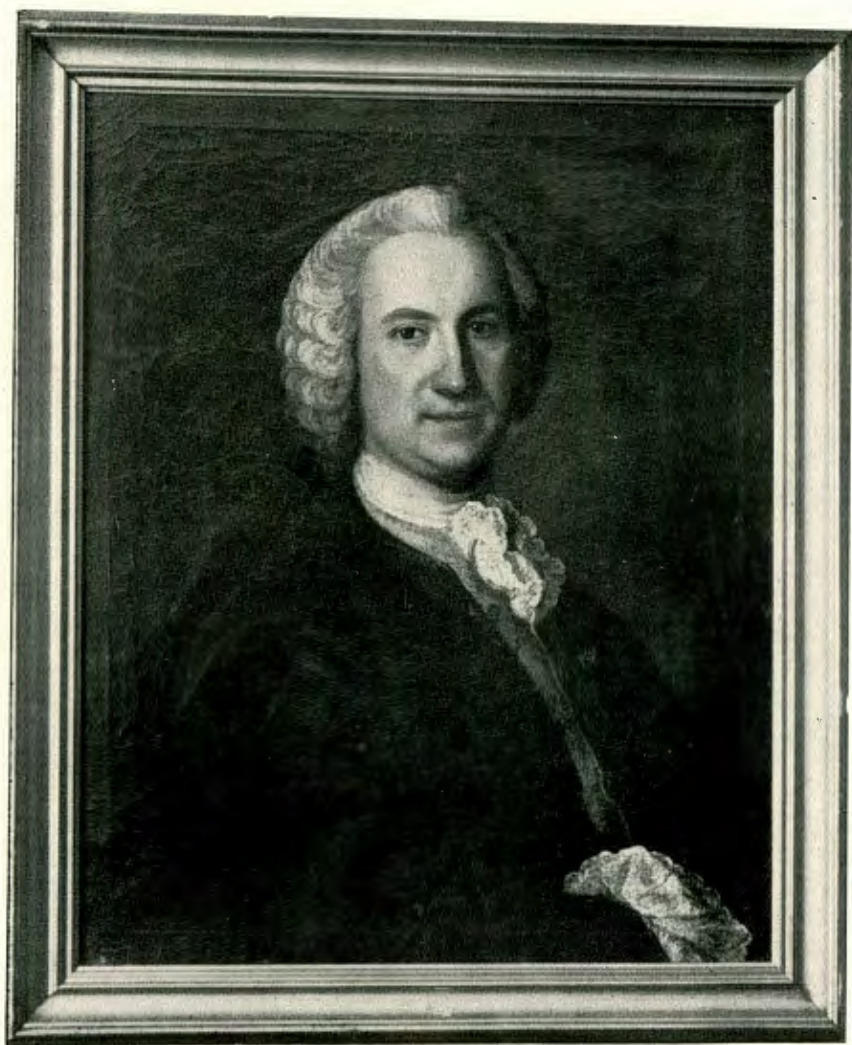
OLOF ESTENBERG
1680—1752
Kansliråd.

PETRUS ESTENBERG

1686—1740

Professor i grekiska vid Lunds universitet.
Kyrkoherde och prost i Jemshög och Näsrum.

GABRIEL ESTENBERG
1732—1759
Fältkamrerare i Pommern.

KRISTIAN STENHOFF, nob. af Stenhoff (1745—1832). Lagman.

en släkting till familjen i Garberg gick jag därför dit, och sedan jag en stund språkat med en av sönerna, fick jag verkligen tillåtelse att fotografera porträtten. Vi klevo upp för en trappa i ett av uthusen, och innanför en avbalkning — rum kan man knappast kalla det — hängde verkligen sju synnerligen ståtliga oljefärgs-porträtt. Fyra av dem ha namnen utsatta, och de befunnos vara kanslirådet Olof Estenberg, f. 1680, d. 1752, hans bror, professorn i grekiska vid Lunds universitet, sedermera prosten i Jämshög och Näsium Petrus Estenberg, f. 1686 d. 1740, dennes maka, Regina Westersköld, f. 1698, d. 1764, samt deras yngre son, fältkamreren i Pommern Gabriel Estenberg, f. 1732, d. 1759. Av de övriga torde ett par med tämligen stor säkerhet antagas vara Petrus Estenbergs äldre son hovrättsrådet Carl Estenberg, f. 1728, d. 1815, och hans maka, Katarina Kristina Reiss, f. 1744, d. 1789. Det sjunde porträttet ser synnerligen egendomligt ut, och jag var en stund i ovisshet, om det föreställer en herre eller en dam. Då jag noggrannare undersökte det, upptäckte jag verkligen på baksidan en nästan utplånad inskrift: auditör Stenhoff. Porträttet föreställer

KARL ESTENBERG

1728—1815

Hovrättsråd.

—

Hans hustru

Katarina Kristina Reiss

1744—1789.

PER ESTENBERG

1772—1848

Professor och arkitekt.

—

Hans hustru

Gustafva Carolina Fredrika af Stenhoff

1778—1849.

således auditören, sedermera lagmannen Kristian Stenhoff, nobil. av Stenhoff, f. 1745, d. 1832, vars dotter Gustafva blev gift med hovrättsrådet Estenbergs ende son, den bekante arkitekten och professorn Pehr Estenberg. Av denne och hans maka finnas miniatyrporträtt, som Gabriel Estenberg har i förvar, men alla försök som gjordes såväl av oss som av sonen att få se dem, ledde till ingen framgång, emedan den gamle Estenberg har för princip att ej visa dessa saker för utomstående. Detsamma gäller de övriga antikviteterna, som enligt min följeslagares utsago utgöras av en mängd gamla möbler, husgeråd, silver, porslin, glas, skizzer och teckningar av professor Pehr Estenberg, kopparstick, m. m. Inga av dessa saker användas af familjen, utan de stå i förvar i uthusen. Därtill finnes ock ett helt bibliotek, troligen mest härstammande från professor Petrus Estenberg och innehållande en del sällsynta grekiska böcker. Det ligger uppstaplat i ett hörn eller nedkastat i några lårar.

Orsaken till att jag blev nekad att fotografera de båda miniatyrporträtten var den, att Estenberg icke ville, att de skulle komma ut i marknaden och kanske bli synliga på vykort o. dyl. Sedan jag en tid efteråt lyckats övertyga honom om, att detta ej kommer att bli fallet, utan att alla porträtten blott skola reproduceras i tidskrifter och planscherk, så har jag fått röna stort tillmötesgående, och en yrkesfotograf har fått tillstånd att för min räkning fotografera de nyssnämnda miniatyrporträtten jämte alla oljefärgsporträtten, alldenstund de plåtar, som jag tog, blevo ganska misslyckade.

Alla de ovannämnda sakerna hava en gång tillhört den nuvarande ägarens farfar, professor Pehr Estenberg. Dennes ende son, den på sin tid ganska mycket omtalade filosofie doktorn, missionspredikanten och Jerusalemsfararen Carl Christian Estenberg, gjordes av föräldrarna arvlös på grund av sitt gifte med en garbergskulla, Kerstin Larsdotter Braf, och han slutade sitt liv sinnesrubbad och i stor fattigdom i Garberg 1868. Den rätt stora förmögenheten gick i stället till hans tre systrar, av vilka den mellersta, Carolina, var gift med den framstående pianisten och kompositören professor Edmund Passy.¹ Då hon dog barnlös år 1895 såsom den sista av syskonen, hade hon donerat och testamenterat bort hela förmögenheten till oskylda, men ett hus i Stockholm och lösöreboet övergingo dock till brorsonen Gabriel, som då var den ende efterlevande av fem brorsbarn. — Som ovan är nämnt, har lösöreboet ej tagits i bruk utan ligger alltjämt förvarat på det sätt, som här har beskrivits.

Emil Herlenius.

¹ Den äldre system, Eva, och den yngre, Julie, voro ogifta.

Recensionen.

Johan Skytte. Hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Av *Tor Berg*. Akad. avh. Sthlm, Alb. Bonniers förl. 1920. XXXII, 308, (1) s. — 18 kr.

Det är en av vår begynnande storhetstids intressantaste personligheter, riksrådet *Johan Skytte*, som i ovanstående akademiska dissertation upptagits till behandling. På grund av ämnets omfattning — under nära ett halvt sekel spelar Johan Skytte en bemärkt roll i vår historia — har förf. begränsat sig till en skildring av Skyttes ungdom och tidigaste offentliga verksamhet fram till Karl IX:s död. Vi få följa den unga framåtsträvande borgarsonen under hans skoltid i Nyköping och Stockholm, under hans universitetsstudier i Tyskland med därtill hörande resor i andra europeiska länder, vi få taga kännedom om hans inträdande i svensk statstjänst på den betydelsefulla posten såsom Gustaf Adolfs lärare, och vi se honom slutligen göra sina lärospån såsom ämbetsman och diplomat.

Det källmaterial, som stått till förf:s förfogande, har ingalunda utmärkt sig genom någon större rikhaltighet, och dess bearbetande har ofta varit förenat med betydliga vanskligheter. Förf. har därför i väsentlig mån varit hänvisad till miljöskildring, varvid de få direkta fakta, som kunnat konstateras, erhållit ökad belysning genom att inpassas i sitt antagliga historiska sammanhang. I stort sett måste man ge förf. sitt oförbehållsamma erkännande för den sakkunskap och metodiska skicklighet, med vilken han löst sin uppgift i detta avseende. Någon gång kan man dock ej undertrycka en känsla av att förf. gått väl långt i sin konstruktion och att mångfalden av hypoteser hota de vunna resultatens inre sanningsvärde. Härtill skulle man också vilja knyta en principiell anmärkning. Förf:s begränsning av sitt ämne till att omfatta blott Skyttes tidigare levnad har onekligen varit till nackdel vid en undersökning efter nyss antydda linjer. Mycket i Skyttes senare liv, ej minst med hänsyn till hans karaktärs och åsiktens utveckling, pekar naturligtvis tillbaka på hans ungdoms förhållanden och kan måhända bidra till dessas klarläggande. Ett beaktande härav hade till äventyrs satt förf. i stånd att på vissa punkter giva större konkretion och bestämdare konturer åt Skyttes gestalt.

I detta sammanhang skall även en liten erinran göras. Förf. har med stor samvetsgrannhet tillgodogjort sig de handlingar ur Johan Skyttes eget arkiv, vilka ännu äro i behåll och till sin huvuddel förvaras å Esp-lunda gård i Nerike. Man saknar likväl en systematisk redogörelse för

dess handlingars närmare beskaffenhet liksom överhuvudtaget en redogörelse för det Skytteska privatarkivets karaktär och senare öden. Då det gäller en man av Johan Skyttes kulturella betydelse, skulle man även önskat upplysningar rörande hans *bibliotek*, då värdefulla slutsatser angående vederbörandes politiska och litterära uppfattning på denna väg torde kunna vinnas (jfr s. 188).

I *kap. 1* (s. 3-34) förtäljer förf. om Johan Skyttes »Hem och skolliv i Nyköping.» Han begagnar tillfället att lämna en vidlyftig exkurs över staden Nyköpings förhållanden i olika avseenden vid 1500-talets slut: dess styrelse och samhällliga organisation, dess näringsliv, dess undervisningsväsende o. s. v. Då förf. i huvudsak ansluter sig till de åsikter, vilka gjorts gällande av ODHNER i hans bekanta arbeten rörande de svenska städernas författningshistoria, känner man sig ej alltid övertygad av hans framställning. Intet tvivel torde kunna råda om, att den av Odhner gjorda klassificeringen av städernas invånare på grundval av stadslagens bestämmelser är oriktig, och att särskilt »femöresborgarnes» ställning och senare utveckling bör betraktas efter helt andra synpunkter (jfr E. HILDEBRAND, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 157, H. HILDEBRAND, Sveriges Medeltid, 1, s. 389). Härtill komma också betänkligheter beträffande förf:s påstående, att »samhällsklasserna i Nyköping vid 1500-talets slut sannolikt i stort sett voro desamma som då stadslagen skrefs.» En mera ingående undersökning skulle säkerligen högst väsentligt modifiera förf:s åskådning i denna punkt; såsom lämpligt studiematerial erbjuda sig i främsta rummet handelsordinantier o. d. från 1600-talets början.

Den omstridda frågan angående Johan Skyttes börd ägnar förf. en grundlig utredning, vilken från metodisk synpunkt måste betecknas som mönstergill. Förf. stannar vid den slutsatsen, att »de starkaste skälen tala för att Johan Bengtsson var son till Bengt Nilsson och icke till hertig Karl.» Man instämmer gärna med förf. här, men man drives ovillkorligen över till ett nytt spörsmål: huru kan ryktet om hertig Karls faderskap egentligen hava uppkommit? För visso misstager man sig icke, om man som svar hänvisar till Johan Skyttes hastiga, för samtiden säkerligen högst uppseendeväckande sociala avhåncemang. Det gäller då emellertid att giva detta dess naturliga förklaring. Förf. har kunnat uppvisa, att Johan Skyttes fader, borgaren och borgmästaren Bengt Nilsson Skraddare, var en förmögen och inom staden Nyköping inflytelserik person. Ännu längre för oss ett intressant, av förf. ej beaktat dokument. I Sandbergsska samlingen i Kammararkivet (s. v. »Nyköping») finnes i original ett mantalsregister över dem som år 1580 samman-skjutit penningar till »skolestufvan» i Nyköping, omfattande i realiteten så gott som alla stadens borgare såsom bidragsgivare. Då de olika avgifterna väl stå i relation till förmögenheten, får man sannolikt av dokumentets upplysningar en god bild av borgarnes ekonomiska standard. Bengt Nilsson uppträder här till vår ej ringa överraskning med en summa, vilken är ända till 10 à 12 gånger större än den vanliga genomsnittsborgarens. Vi frestas sålunda att i Johan Skyttes fader se Nyköpings

i vissa avseenden ledande man, vilken i den uppblomstrande handelsstaden uppnått en tämligen enastående grad av materiellt välstånd.

Den första bokliga undervisningen bibragtes Johan Skytte i Nyköping. Hans utbildning fortsattes i Stockholmskollegiet, tills detta i början av 1590-talet upplöstes. Därefter kommo studentären i Tyskland, under vilka Skytte efter tidens sed ambulerade mellan olika universitet (Frankfurt an der Oder, Wittenberg, Leipzig, Marburg o. s. v.) och även företog några smärre rekreationsutflykter, såsom till Nederländerna och England. Sedan studierna satt frukt i en magisterexamen (1598), återvände Skytte till hemlandet, där han erhöll plats i kansliet under hertigens frånvaro i Finland. Han kvarstannade emellertid endast några månader, varefter han ånyo begav sig till Tyskland; han uppträdde vid Collegium Mauritanum i Kassel samt fullföljde i Marburg sina tidigare påbörjade juridiska studier. En längre resa över Schweiz, Frankrike, England, Skottland och Danmark avslutade utomlandsvistelsen, och år 1601 var Skytte tillbaka i Sverige.

Vid förf:s behandling av nyss angivna period av Skyttes levnad — omfattande utöver kap. 1 även *kap. 2—4* (s. 35—84) — har mycken möda nedlagts på den allmänna orienteringen i tidens undervisningssystem och lärda odling överhuvudtaget. Det skall också tacksamt medgivnas, att förf. här presterat ett synnerligen aktningsvärt utredningsarbete, som för en kommande forskning måste bliva av varaktig betydelse. Någon mera djupgående undersökning i ämnet har förf. dock ej åsyftat. Det är namn och åter namn ur de skolastiska vetenskapernas rika terminologi som ständigt möta oss, men ingen klarläggning av dessa namns innebörd ger oss möjlighet att bedöma den dåtida andliga kulturens verkliga innehåll. Man vågar uttala en förhoppning, att förf. måtte senare få tillfälle till ett intensivare inträngande i hithörande intressanta problem.

Kap. 5 (s. 85—180), vilket förf. givit den expressionistiska titeln »Furstelärare, bildningsfrämjare, lagskrivare och politiker», utgör arbetets huvudparti. Ett flertal frågor ur tidens politiska och kulturella historia komma här under debatt, varvid förf. har många självständiga bidrag att lämna. Man läser med intresse redogörelsen för hertig Karls tidigare regeringssystem och den sakkunniga granskningen av de ledande förtroendemännens olika kvaliteter. Förf:s uppfattning av hertigens ställning till rådet förefaller dock tämligen diskutabel. Då hertigen dröjde med rådets återupprättande, har detta säkerligen sammanhängt med hans tvekan inför det sista avgörande steget: gripandet efter Sveriges krona. Och att denna tvekan åter länge behärskade honom, blir efter senaste forskningar alltmer otvivelaktigt. Det hade varit av vikt för förf. att beakta detta förhållande även vid framställningen av hertigens livländska politik. Hertigens planer hava under det livländska krigets första år efter allt att döma växlat mellan de mest motsatta ytterligheter, och något fast beslut har ännu icke mognat i hans sinne. Bland de faktorer som härvid spelat roll, bör ej förglömmas hertigens till sist fåfänga strävan att hålla den polska republiken såsom sådan utanför suveränens svenska förvecklingar.

Det är emellertid en avdelning inom detta parti, som särskilt fånglar uppmärksamheten. Förf:s skildring av Skyttes verksamhet såsom

Gustaf Adolfs lärare betecknar i själva verket vår första vetenskapliga undersökning rörande Gustaf Adolfs uppfostran och de grundsatser som därvid varit bestämmande. Med synnerlig omsorgsfullhet analyserar förf. Skyttes undervisningsprogram, såsom det framlagts i hans bekanta skrift »Een kort Underwijsning Uthi hvad Konster och Dygder Een Fursteligh Person skall sigh öfwe och bruke then ther tencker medh tijdhen lycosahlighen regere Land och Rijke» (1604); förf. hade måhända även bort ta i betraktande, att trenne andra tidigare författade arbeten av Skytte samma år (1604) utkommo av trycket, nämligen »Oratio Johannis Schroderi Skytte Sueci sine eloquentia ad eruditionis fastigium perveniri non posse», »Oratio Johannis Schroderi Skytte Sueci de Suecorum Gothorumque vetustate et fortitudine militare» och »Oratio Johannis Schroderi Skytte Sueci, in qua ostenditur artium liberalium majestas et nobilis eloquentiæ dignitas». De resultat, till vilka förf. kommit, torde väl i det stora hela kunna betraktas såsom riktiga. Dock bör man inlägga en reservation mot förf:s mening, att Skytte i sina undervisningsprinciper visat »en rätt anmärkningsvärd frimodighet mot sin höga uppdragsgivare, hertigen». Med hänsyn till Skyttes såväl tidigare som senare levnadsbana förefaller en dylik mening långt ifrån sannolik. Och granskar man de uttalarnden av Skytte, vilka givit anledning till förf:s omdöme, synas dessa väl kunna förklaras såsom grundande sig på allmänt erkända svenska erfarenheter. Beträffande Skyttes varning till sin kunglige lärjunge för »gemene mans» ostadighet måste också betonas, att densamma säkerligen ej alls avsett *riksens ständers* statsrättsligt reglerade, mer eller mindre frivilliga deltagande i rikets styrelse.

Kap. 6 (s. 181—229) är ägnat åt Skyttes beskickningsresa till Nederländerna och England år 1610 samt hans verksamhet under Karl IX:s sista regeringsår. Redogörelsen för de med konung Jakob i England förda förhandlingarna bygger förf. på Skyttes egenhändiga relation, vilken i avtryck bifogas. Måhända hade förf. på några punkter bort med något större kritik behandla nämnda källa, vilken säkerligen till sitt ursprungliga syfte ej alldeles saknat viss tendens. Angående Skyttes i Lübeck iråkade svårigheter och hans mellanhavande med stadens myndigheter förtjäna att beaktas den svenska regeringens under föregående år bedrivna »praktiker», varom upplysa Gottbergs räkenskaper över värvningar i Tyskland år 1609 (Krigsarkivet).

Förf:s stil är klar och koncis, hans språk vårdat och korrekt. Ett arbete av den omfattning varom här är fråga ger naturligtvis alltid anledning till enstaka formella anmärkningar. En viss bristande nöjaktighet ifråga om de latinska citaten bör sålunda ej lämnas alldeles opåtalad. Det skall ej heller fördöljas, att förf:s uppställning av text och noter i deras förhållande till varandra blivit allt annat än tillfredsställande och att läsningen av förf:s arbete i följd därav högst avsevärt försvårats.

*
*
*

Vi stå vid slutet av vår korta granskning. Såsom huvudomdöme om det föreliggande arbetet är det en glädje att framhålla, att detsamma

äger mycket stora förtjänster. Med synnerlig omsorg har förf. genomarbetat ett betydande material, och för att vinna även det minsta bidrag till sitt ämnes belysning har han ej skytt någon möda. Vid behandlingen av de ofta svårhanterliga källorna röjer förf. säker historisk metod och den skolade historikerns såväl kombinationsförmåga som kritiska omdöme. Vi kunna hälsa förf:s akademiska specimen såsom ett mycket gott bidrag till vår vetenskapliga historiska litteratur.

Sven Tunberg.

Köpstadsmän, hanseater och skärgårdsfolk. Om Marstrand och handelslivet i Bohuslän till år 1587 av Claes Krantz.

Göteborg, Wettergren & Kerbers förlag 1919. 92 s. — 7 kr.; för nummerad upplaga 16 kr.

Av Bohusläns städer tilldrar sig Marstrand vid sidan av Kungälv det största intresset i historiskt avseende. Under medeltiden spelade det en betydande roll som en huvudort för den bohuslänska handeln och sillfisket, och under 1500-talet synes det en tid ha varit Norges andra stad, vad det ekonomiska väståndet beträffar. Författaren av ovanstående arbete har alltså valt en tacksam uppgift, då han sökt skildra stadens historia till 1587, d. v. s. fram till den tidpunkt, då sillfisket överskridit sin kulmen och en förhärjande eldsvåda hämmade samhällets vidare utveckling.

Förf. har samvetsgrant tillgodogjort sig de närmast till hands ligande källorna, vilka till största delen äro att söka i norska urkundspublikationer, såsom Diplomatarium Norvegicum och Norske Rigsregistranter. Efter att i ett inledningskapitel ha uppdragit konturerna av Marstrands utvecklingshistoria utreder han stadens äldre topografi och redogör för stadsstyrelsens organisation, offentliga stiftelser, handel, sjöfart och sillfiske. Till framställningen äro fogade ett par bilagor, upptagande dels en förteckning över stadens ämbetsmän till omkr. 1600, dels en tabell över den bohuslänska sjöfarten under 1500-talets sillfiskeperiod.

För kännedomen om Marstrands och Bohusläns materiella liv under det behandlade skedet erbjuder arbetet icke ringa intresse. Förf. går emellertid icke helt fri från det i undersökningar av denna art så vanliga felet att betrakta sitt ämne alltför isolerat och väl mycket bortse från den politiska och ekonomiska utvecklingen i stort. Ett grundligare studium exempelvis av Nordens politiska historia skulle ur flera synpunkter ha varit gagneligt för den föreliggande uppgiften och framförallt skänkt vederbörlig belysning åt vad som i förf:s framställning ofta nog blott ter sig som lösryckta notiser. Korrekturläsningen lämnar också ett och annat övrigt att önska, och särskilt äro de här och där förekommande latinska citaten vanligen förvanskade. Den lilla boken läses emellertid med nöje och behållning. Den utgör ett bevis på det lokalhistoriska intresse, som f. n. glädjande nog i allt större utsträckning gör sig gällande, och bör mana till efterföljd.

G. C—n.

Karolinska Förbundets årsbok 1919. Lund 1920. (4), 335 s., 1 pl.

Under vårens lopp distribuerades till medlemmarna Karolinska förbundets årsbok för år 1919. Med denna volym har sällskapet publikation fyllt sitt första decennium; samtliga de tio årgångarna hava efter samma stränga vetenskapliga principer redigerats av professor Arthur Stille. Det är en mångfald värdefulla uppsatser rörande det stora nordiska krigets tid, som årsböckerna för dessa åren rymma. Åtskilliga av dem innehålla viktiga bidrag till lösningen av de problem, som den moderna Karl XII:s forskningen arbetar med. Likaså må erinras om de aktstycken i form av brev, dagboksanteckningar och journaler, som där publicerats. När nu årsboken fyllt sitt 10:de år, kan man blott uttala den förhoppningen, att det skall lyckas förbundet att kunna trots de oerhördt stegrade pappersprisen och tryckningskostnaderna fortfarande hålla publikationen vid liv — det förefaller som om bidrag att fylla den med icke skulle saknas.

I den senast utgivna årgången ingår icke någon uppsats, som är av speciellt intresse för personhistorikern, men desto flera med rent historiskt innehåll. Där äro⁴ sålunda införda fyra föredrag av professorerna *H. Hjærne*, *L. Stavenow*, *A. Stille* och *H. Almquist*, vilka höllos vid de högtidligheter, som voro anordnade på 200-årsdagen av Karl XII:s död den 30 november 1918. Samma och ensartade grunddrag återfinnas i dessa forskares synpunkter på Karl XII:s problemet:

Karl XII kämpade och föll icke för nya landvinningar och erövringar utan för bevarande av den statsbildning kring Östersjön, som svenska monarker och statsmän före honom grundat och byggt upp mot den hotande anstormningen öster ifrån. Det svensk-baltiska stormaktsväldet växte fram organiskt, fyllde höga och betydelsefulla uppgifter och bars upp av ett inre livsberättigande. Att skydda och upprätthålla detta arv — det var innebörden i Karl XII:s »envisa» kamp. Ett ödesdigert moment i denna behandlas i en turkisk uppsats, *Ahmed Refiks* till 200-årsdagen av segern vid Prut utgivna: »Baltadjy Mehemed pascha och Peter den store 1711—1911». Denna, till vilken fogats åtskilliga värdefulla urkunder, har överflyttats från turkiska till svenska av professorn K. V. Zetterstéen, som i förordet inlagt nyttiga anvisningar för uttalet av vissa turkiska ljudsammanställningar, liksom han i förening med professor Stille försett översättningen med värdefulla förklaringar. Det är väl närmast med anledning av denna uppsats, som årgången prytt med en reproduktion av Konrad Sparres, i Uppsala Universitets samlingar förvarade porträtt av Ahmed III, försett med hans »namnteckning» (turk. tughra). Om de turkiska sultanernas namnchiffer lämnar årsboken den intressanta upplysningen, att de »alltid avfattas på arabiska, varvid namnen inflätas i de öfriga orden på sådant sätt, att olika regenters namnteckningar knappast skilja sig från varandra. Enligt sägnen härstammar tughrans nuvarande form från Murad I:s tid (1359—1389). Som denne ej var skrivkunnig, skall han nämligen i stället för underskrift hava doppat handen i bläck och avtryckt den på ett dokument, varpå detta avtryck togs till förebild av hovkalligraferna, som hade att teckna sultanens namnchiffer å offentliga handlingar».

Åt den inre historien äro tvenne uppsatser ägnade. Generalmajor *C. O. Nordensvan* bidrager med en utredning om »Svenska armén åren 1709—1718», vilken är en direkt fortsättning av samme författares undersökning, publicerad i årsboken 1916, om den svenska krigsstyrkan, »sådan den gestaltat sig under den uppåtgående delen av Sveriges krig». Enligt de av Nordensvan från olika källor gjorda sammanställningarna skulle den svenska armén haft följande numerär: våren 1708: 115,870 man; 1714: 35,920; början av 1716: 39,189; hösten 1718: 60,702 man. Säkerligen motsvara dessa siffror icke fullt det verkliga förhållandet. Innan de godtagas som slutgiltiga, torde de behöva underkastas en strängare granskning, synnerligast som primärmaterialet för de resp. åren samlats och uppgjorts av flera forskare efter olika principer och grunder. — Kandidat *P. Hallerman* har fortsatt sina undersökningar om tillståndet i svenska landskap under kriget, särskilt med hänsyn till ödeshemman och folkmängd. Denna gången har han valt Uppland och därvid följt det schema, som uppgjorts av lektor S. Schartau och av honom använts i flera liknande uppsatser. Ifrågavarande undersökning bekräftar de resultat, som vunnits från andra län och landskap, att ödeshemmanens antal i Uppland vid krigsslutet var obetydligt större än vad fallet var i början, och detsamma gäller även folkmängdssiffrorna.

De två återstående uppsatserna i årsboken behandla diplomatiska och krigshistoriska ämnen. Lektor *Bengt Lundberg* skildrar efter huvudsakligen ottryckt tyskt källmaterial det medlingsförsök mellan Karl XII och Fredrik Vilhelm I, som den franske ambassadören, generallöjtnant Henry-François Colbert, comte de Croissy, broder till franske utrikesministern Torcy, gjorde för att försona Sverige och Preussen. Under en stor del av året 1715 vistades den franske diplomaten i konungens omedelbara närhet, och mellan dem uppstod ett intimt vänskapsförhållande. Få hava i så varma ordalag uttryckt sin beundran för Karl XII som Croissy.² Men utan att hava lyckats i sin mission måste denne lämna Stralsund, och kort därefter nödgades hans kunglige vän övergiva fästningen åt fienden.

Årgången avslutas med några »Bidrag till berättelserna om ryssarnas härjningar i Södermanlands kustsocknar 1719», vilka av friherre *Karl K:son Leijonhufvud* samlats ur de redogörelser, som prästerna i de härjade socknarna insände till biskopen och konsistorium i Strängnäs. En dylik systematisk undersökning gällande kustlandskapen skulle säkerligen bliva givande och måste väl en gång göras, när de sista krigsårens historia skall skrivas, även om totalbilden icke blir annorlunda än den som Laurentius Söderling i Nyköping gav det högvärdiga konsistorium, då han berättade att han »vid den tyranniska fiendens plundrande, skövlande och brännande, vilken icke eller haver skonat Herrans huus och tempel och Trivialskolan utan dem tillika med de andra husen ynkeligen avbränt och alldeles ruinerat, även fått sitt hus och sin gård lagd i aska och av fienden blivit berövad på största delen av sin lösa egendom, och att den återstående förstörts av elden».

S. E. B—g.

² Se de utdrag ur Croissy's brev, som publicerats i årsboken 1910 av P. Sörensson.

Arvid Bernhard Horn. Biografisk studie av *Sven Grauers*. I. 1664—1713. Akad. avh. Göteborg, A. Lindgren & Söner 1920. XXVIII, 291, (1) s.

Arvid Bernhard Horn och hans insats i svensk politik ha under innevarande år behandlats i två doktorsavhandlingar. I den ena av dessa — Danielsons 'Sverige och Frankrike 1727—1735' — ligger tyngdpunkten mera på det diplomatiska momentet, i den andra, den här ifrågasvarande, mera på det rent biografiska. Då Horn dock redan från år 1700 spelade en ingalunda obetydlig och med åren allt viktigare roll i Sveriges historia, är det klart, att även Grauers måst ägna stor uppmärksamhet åt tidens såväl krigshistoria som särskilt diplomatiska historia.

Huru mycket av tidens allmänna historia, som skall tagas med i ett dylikt arbete, blir ju i rätt hög grad en smaksak, men det hade varit önskvärt, att förf. givit klart besked om vilka principer han velat följa, vilket ej alltid framgår av framställningen. På grund av förf:s metod att i frågor, där han ej kunnat bringa något nytt, blott hänvisa till föregående författares uppgifter uppstå ibland vissa luckor och otydligheter i skildringen, vilka lätt kunnat undvikas genom ett kort referat av föregångarnas uppgifter.

Av avhandlingen är endast en mycket ringa del, 46 sidor, ägnad åt Horns bana som krigare, och denna del är också den svagaste. Redogörelsen för Horns ungdom hade lätt kunnat göras åtskilligt fulligare, och den lider dessutom av en viss flyktighet, som förorsakat åtskilliga smärre misstag. Förf. har ej heller tillräcklig kännedom om den militära organisationen och officersutbildningen i slutet av 1600-talet, så t. ex. var det ej något för Horn märkvärdigt utan det vanliga, även för adelsmän, att de började sin militära bana som meniga vid gardet. Karl XI:s drabanter stodo ej heller, som förf. vill göra troligt, i något närmare förhållande till honom än vad gardet gjorde, de räknades officiellt till detta, och även gardets chef rapporterade direkt till konungen o. s. v. Mot kortheten i skildringen av Horns insats som drabantchef torde föga vara att invända, och förf:s slutomdöme: »att faran för en övertäring av hans betydelse som krigare säkerligen är större än motsatsen», är nog fullt befogat. Men krigshistorien är tydligen ej förf:s rätta område — han förväxlar bl. a. upprepade gånger begreppen »taktik» och »strategi» — och hans omdömen t. ex. om den svenska slagledningen vid Dünaövergången äro allt för löst grundade.

Tyngdpunkten i förf:s arbete ligger dock på framställningen av Horns verksamhet efter hans inträde i rådet, särskilt på den utrikespolitiska sidan därav. Detta är också givet den värdefullaste delen av boken. Här är skildringen noggrann och pålitlig, om än förf., naturligt nog, ej alltid haft full överblick över den svenska utrikespolitikens ytterst intrasslade och ännu ej på långt när till fullo kända förhållanden. Man får en god uppfattning av det svenska rådets och särskilt Arvid Horns ställning till tidens viktigaste utrikespolitiska frågor. Att konungens vilja och planer, vilka dock voro de i sista hand avgörande, trängts väl mycket i bakgrunden är förklarligt på grund av det material, som stått förf. till buds, och den synpunkt, från vilken han utgått, men det blir därigenom

svårare att få en fullt klar och riktig bild av det verkliga läget. Förf:s framställning av Horn såsom slug, ärelysten, sluten och starkt ekonomiskt intresserad verkar mycket övertygande, och med rätta påpekas på åtskilliga ställen det olämpliga och för Sverige skadliga i Horns uppförande vid olika tillfällen. Man skulle dock önskat ett skarpare framhävande av det viktigaste, som man kan förebrå Horn, nämligen att han ej gjorde ens ett försök att sätta sig in i de realpolitiska motiven för konungens politik och att inrikta sin verksamhet på de av denne eftersträfvade målen. I stället lät han tydligt nog förstå, att han ansåg Karl XII:s politik bestämmas av abstrakta rättsskäl eller personliga motiv, och betonade även gentemot de utländska sändebuden på ett synnerligen olämpligt sätt skillnaden mellan konungens och rådets politiska uppfattning. När han så, helt naturligt, av konungen desavouerades, bättrade han sig ej utan lämnade i stället allt vind för våg, ett beklagligt bevis på bristande plikt känsla. Huruvida detta Horns uppförande står i något samband med det inrikespolitiska intrigspelet, framgår ej av den här föreliggande framställningen, då detta ej upptagits till behandling. Det är en viktig del av Horns verksamhet under dessa år, som härigenom saknas, och den bild man får av honom blir därför ofullständig och kanske något skev, men det torde vara förf:s mening att behandla detta i ett kommande arbete.

Åt Horns verksamhet i defensionskommissionen ägnar förf. däremot ett 40-tal sidor redan i detta arbete. Något säkert grepp på Horns ställning till de viktiga militärpolitiska problemen är det dock svårt att få, han manövrerade med ytterlig försiktighet, och man har det intrycket, att han framför allt sökte trygga sig åt alla håll.

Trots att vissa anmärkningar kunna göras mot doktor Grauers' arbete, utgör det dock ett intressant och viktigt bidrag framför allt till kännedomen om Arvid Horns egen personlighet, en av de inflytelserikaste män nedom tronen, som Sverige någonsin ägt. Men även över det karolinska tidevarvets allmänna historia bidrar det att sprida ljus, och man måste livligt önska, att förf. snart blir i tillfälle att uppfylla det löfte om fortsättning som I å titelbladet innebär.

P. S.

Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. av *Sigrid Leijonhufvud*. Sthlm, P. A. Norstedt & söner 1920. XIII, (3), 266 s. — 27 kr.

I sitt arbete »Omkring Carl Gustaf Tessin» har Sigrid Leijonhufvud nyligen lämnat oss en intressant skildring av hov- och societetslivet under frihetstiden. För andra delen av detta arbete har förf. begagnat en del handlingar, som varit av sådant intresse, att hon nu låtit offentliggöra dem. Denna dokumentsamling utgöres av hittills otryckta delar av Lovisa Ulrikas memoarer, jämte dennas brevväxling med Tessin samt en del handlingar angående brytningen mellan Tessin och hovet 1754.

Lovisa Ulrikas memoarer, som tillhöra Stafsunds arkiv, omfatta åren 1744—1762 och äro förut delvis offentliggjorda i Klinkowströms

edition av Axel von Fersens skrifter. I sitt arbete »Die Memoiren der Königin von Schweden, Ulrike Luise,» har Arnheim antagit, att de blivit författade 1772. Utg. tror sig emellertid av innehållet kunna sätta 1780 som det år, de tidigast kunna hava författats. Tiden för deras tillkomst anser hon sig därför kunna begränsa till åren 1780—1782, då memoarerna oavslutade skick möjligen kan ställas i samband med drottningens död. Då de författats så sent, är det tydligt, att de skola lida av minnesfel, och Arnheim tillmäter dem ej heller något större källvärde. Emellertid har det vid en förnyad prövning visat sig, att han på flera ställen gått för långt i sin kritik. Flera uppgifter, som Arnheim anser såsom uppiktade, visar utg. vara överensstämmande med verkligheten, varför man nog torde få instämma med henne däri, »att man, då Lovisa Ulrikas uppgifter ej jävas av kända fakta, får vara ytterst försiktig med att stämpla dem som uppiktade.»

Brevväxlingen mellan Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin omfattar åren 1745—1753. De flesta breven förvaras i Riksarkivet. Lovisa Ulrikas äro i original men Tessins däremot endast i koncept, då originalen troligen brändes av drottningen efter 1756 års misslyckade revolutionsförsök. Dateringen har erbjudit vissa svårigheter, i det flera brev antingen sakna datumsanteckning eller också äro feldaterade. Utg. har dock på grund av innehållet kunnat datera de flesta breven med relativt stor säkerhet. Breven, som nästan alla härleda sig från tiden, innan ännu någon misstämning yppat sig mellan Lovisa Ulrika och Tessin, ge föga av intresse för den politiska historien. Huvudsakligen lämna de uppgifter rörande korrespondenterna själva och livet vid hovet. Tessin är ju känd för sin lysande stilistiska talang, och även den obetydligaste lilla händelse skildrar han på ett intresseväckande sätt.

Det var ej enbart likheter i bildning och kulturella intressen, som förde Lovisa Ulrika och Tessin samman. Liksom Tessin genom Lovisa Ulrika ville vinna tronföljaren för sitt parti, så hoppades Lovisa Ulrika att vinna Tessins bistånd i och för en utvidgning av konungamakten. Lovisa Ulrika saknade ej heller skäl för detta sitt antagande, och det är tydligt, att Tessin diskuterat frågan med henne, ehuru hon kanske tydde Tessins ord mera till sin fördel än han själv menade därmed. Förhållandet dem emellan blev emellertid, som bekant, allt kyligare, och då hovpartiet vid konung Fredriks död sökte sätta sina planer i verket, var Tessin en verksam motståndare. Trots ovänskapen kvarstod han som prins Gustafs guvernör, men vistelsen vid hovet blev emellertid allt obehagligare för honom. Han, den forne gunstlingen och ledaren av hovets nöjen, såg sig nu undanträngd av Dalin, och hans bitterhet mot denne sin forne skyddsling stegrades alltmer. I några anteckningar, troligen från 1752, ger han uttryck åt sin grämlelse och sårade stolthetskänsla. »Kan det kallas otacksamt», säger Tessin, »att jag icke som min jämlike vill anse den man, som nyss varit informator i ett privat hem, hur begåvad han än må vara. Jag anser honom visserligen som god skald och historieskrivare, men konungens nåd kan icke göra honom till min jämlike.» Men det var ej nog därmed, att han på så sätt blev tillbakasatt. Ständigt blev han vid hovet utsatt för allehanda förödmjukelser, vilket måste kännas sårande för en person med Tessins känsliga sinne.

Det var, sade han, tydligt, att man ständigt sökte förödmjuka honom. Hur hade ej förhållandena ändrat sig sedan den tiden, då han skrev till kronprinsessan, att han ej kände några törnen på sin väg, då han fick tjäna henne. Nu hade så många misshälligheter yppat sig, att det ej kunde dröja länge, innan en öppen brytning uppstod mellan Tessin och konungaparet. Rörande denna finnas här avtryckta ett flertal dokument. Först återgives den skildring av brytningen, som Adolf Fredrik inlämnade till rådet. Utom denna hade konungaparet även lämnat en annan relation av saken. Denna senare skrivelse, som ingavs i den föga vällovlige avsikten att vid lägligt tillfälle användas som vapen mot Tessin, blev sedermera återtagen. Från Tessins anteckningar känna vi emellertid till huvudinnehållet i densamma. Den ger en i hög grad färgad skildring av händelsen, och Tessin säger, att han däri framställdes på ett sätt, som hade han »straffbart och obetänt vanvördat och missfirmat Kungl. Mts höga och helgade person». Så framhölls däri t. ex., huru Tessin i vredesmod kullstött en stol samt stampat med foten, under det han talade med konungen. I sina anteckningar har Tessin på det kraftigaste sökt vederlägga dylika illvilliga rykten, och det är tydligt, att de ha lika litet fog för sig som drottningens uppgift, att konungen tappade besinningen och tänkte med eldgaffeln tukta den oförskämde greven. Den här avtryckta berättelsen av Adolf Fredrik är hållen i en betydligt mera lugn och värdig ton och överensstämmer i huvudsak med den skildring, Tessin inlämnade till rådet. Tessins syn på brytningen samt förhållandet efter densamma belysas även av några andra här avtryckta handlingar, såsom hans berättelse till ständerna 1755, en del dagboksanteckningar m. m. Man ser tydligt, huru djupt denna brytning gått Tessin till sinnes. Ännu efter flera år sysslar han i sina tankar därmed. I dokumentssamlingen finnas avtryckta några anteckningar från år 1755, däri Tessin än en gång berör missämjan med hovet. Med anledning av ett rykte, att drottningen skulle hava sagt, att hon kunde försona sig med hela världen utom med honom, framhåller han, hur troget och oegennyttigt han tjänat konungaparet. »Har jag då gjort mig förtjänt av all denna förföljelse?» säger han vid tanken härpå. Han finner dock en tröst i sin egen rättfärdighet, och fariseiskt slår han sig för sitt bröst och utropar: »Vilken skillnad mellan mina fiender och mig. De förtala mig ständigt, och jag tänker endast med försonlighet på dem.»

I sitt förhållande till Tessin efter brytningen ter sig ej Lovisa Ulrikas karaktär just från den älskvärda sidan, men man kan dock förstå hennes oförsonliga sinnesstämning mot den man, som länge varit hennes förtrogne men likväl i avgörandets ögonblick motarbetade hennes planer.

Åke W. Essen.

Den sista Gustavianska hovdamen. Ur Marianne Ehrenströms minnen av *Henrik Schück*. Sthlm, Hugo Gebers förlag 1919. 201 s. — Kr. 13:50.

Ett värdefullt och roande tillskott till vår memoarlitteratur är den bok, som under titeln »Den sista Gustavianska hovdamen» utkom till

förliden jul, redigerad av vår främste expert på området prof. Henrik Schück. Ur Marianne Ehrenströms på äldre dagar nedskrivna, på franska avfattade minnen, ett vidlyftigt material om vid pass ett halft dussin volymer, har utgivaren sammanfört det intressantaste, utgörande en mängd karakteristiker, anekdoter och historier om kända personer och tidens märkligare tilldragelser. Då man tar i betraktande memoarförfattarinnans långa levnad, vidsträckta förbindelser och skiftande öden, förstår man, att det memoarstoff, varav här kontentan framlägges, skall erbjuda ett personhistoriskt intresse av stort värde, allra helst som den skrivande är i besittning av en ledig penna och en livlig och målande berättarestil.

Född i Zweibrücken 1773, dotter av en till börden svensk men länge vid utländsk tjänst fästad man, överste J. F. Pollet, och en tysk-född dam, tillbringade Marianne sin barndom och tidiga ungdom i Stralsund. Blev strax efter Gustaf III:s mord hovfröken hos änkedrottning Sofia Magdalena, gifte sig 1803 med generalfälttygmästaren N. F. Ehrenström, kommandant i Göteborg, broder till Johan Albert Ehrenström, bosatte sig som änka från år 1816 i Stockholm, där hon för att bättra på sin långt ifrån lysande ekonomi öppnade en flickpension som ägde bestånd i åtskilliga år, varefter hon sedan skolan upphört ägnade sin mesta tid åt nedskrivande av sina levnadsminnen. Hon dog vid den höga åldern av 94 år, upplevde sex svenska regenter från Gustaf III till den tredje generationen Bernadotter och ägde alltså en rikare källa minnen att ösa ur än de flesta av sina samtida.

Åt Gustaf III:s tid ägnar hon en betydande del av sina anteckningar, varvid den ljusa färgblandningen är den övervägande, låtande Carl XIII och hans hejduk, Reuterholm, framstå i en desto mörkare dager. Värdefulla äro Marianne Ehrenströms uttalanden om drottning Sofia Magdalena, denna misskända eller åtminstone föga kända furstinna, om vilken hon meddelar mångt sympatiskt drag. Men den Gustavianska hovdamsens porträttgalleri rymmer många fler höga och illustra personer, de flesta medlemmar av vårt kungahus från tjugarkonungen räknat ha där funnit en plats, dock dröjer hon med förkärlek vid den historiska episod, då hon som kommandantsfru i Göteborg fick göra les honneurs för de av revolutionens stormar till våra kuster vinddrivna Bourboniska prinsarna, de sedermera på deras faders tron återinsatta konungarna Ludvig XVIII och Karl X. Vidare skymta i minnesalbumet Arnfelt, Magdalena Rudensköld, Axel Fersen, Mme de Staël, Leopold, Kellgren m. fl., en hel repetitionskurs i det intressanta skede av vår historia, som fått sin belysning av och genom här nämnda personligheter.

Vad man dock saknar vid genombläddrandet av dessa så spirituellt och skickligt ordnade memoarblad, är den personliga sympatien hos ordnaren för hjältinnan i de skådespel, som genom dem upprullas för oss. Författarinnans skattande åt den Crusenstolpeska metoden i fråga om historiska uppgifter understrykes något väl ofta, och nog torde de upplevelser och minnen som meddelas av den gamla hovdamen, vilkens åldrade drag, sådana de träda oss till mötes i omslagsvignetten, bära omisskännliga spår av en gången ovanlig skönhet, vara något förmer än blott och bart inslag av »en gammal dams badinage», enligt utgivarens

uttryckliga betonande. Ett återsken av glansen från tredje Gustafs dagar vilar, i trots av den historiska ovederhäftigheten, över minnestecknerskans gestalt.

L. D-n.

Jenny Lind-litteratur.

Jenny Lind, som konstnärinna och människa av *Maria Holmström*. Gbg, Åhlén & Åkerlunds förlag 1913. 267 s. — Kr. 4.

Jenny Linds triumftåg genom Nya världen och övriga levnadsöden av *Sven Dorph*. 2:dra tillök. uppl. Uppsala, J. A. Lindblads förlag 1918. 464 s. — Kr. 14: 50.

Jenny Lindiana. Till hundraårsminnet av *Sven Dorph*. Uppsala, J. A. Lindblads förlag 1919. 351 s. — Kr. 14: 50.

Jenny Lind. En minnesbok till hundraårsdagen av *Tobias Norlind*. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1919. 251 s. — Kr. 10.

Jenny Lind. En livsstudie av *Sigrid Elmblad*. (Svenska kvinnor I). Uppsala, J. A. Lindblads förlag 1920. 192 s., 1 pl. — Kr. 8.

*

Länge ha vi varit i saknad av en *svensk* Jenny Lind-biografi, vari den världsberömda sångerskans bild återgivits sådan den ännu i minne och tradition fortlever i hennes fädernesland. Engelsmännen Holland och Rockstros verk, på svenska av J. R. Spilhammar, har under en följd av år utgjort den egentliga källan till Jenny Linds historia, en mycket förtjänstfull om än något ensidigt hållen teckning, utarbetad med stöd av dokument, tillhandahållna av prof. Otto Goldschmidt, konstnärinnans make. Men denna digra och i allt som rör de biografiska uppgifterna helt säkert fullt vederhäftiga bok, har det felet att vara ofullständig. Den slutar, antagligen av pietetsskäl, med början av Jenny Linds amerikanska turné och hennes år 1850 ingångna giftermål; om hennes levnad från och med denna tid lämnas vi i okunnighet.

Den här påpekade luckan har nu fyllts. Till hundraårsdagen av Jenny Linds födelse, d. 6 oktober 1920, har allmänheten flere på vårt eget modersmål avfattade Lind-biografier att välja på.

Maria Holmströms bok om »Jenny Lind som konstnärinna och människa» vänder sig mer direkt till den stora mindre sakkunniga och köpstarka publiken. Arbetet är, något förf. i sitt företal också påpekar, uteslutande byggt på det ovan nämnda engelska verket och andra lätt tillgängliga tryckta källor. Boken har rönt mycken popularitet och utkommit i flera upplagor.

Av betydligt större omfång och anspråk är »Jenny Linds triumftåg genom Nya världen» av *Sven Dorph*, väl f. n. vår förnämsta auktoritet på området. Förf. tager vid där de engelska biografierna sluta eller

vid Mamsell Linds anträdande av sin berömda amerikanska konstresa, vilken kan sägas ha angivit riktningen av de sångartåg som sedan i en aldrig sinande ström fortgått från Europa till Amerika. Hälften av boken upptages av denna märkliga episod i Jenny Linds liv, den övriga hälften av anföranden ur brev till och från sångerskan, av uttalanden om henne av tidens största musici och andra kända personer, av smådrag och anekdoter belysande hennes konstnärsskap och personliga egenskaper, uppgifter hämtade ur de Lind-biografica, som under de senare åren genom enskilda donationer och gåvor tillfallit våra offentliga samlingar.

Det med avseende å hundraårsminnet av Dorph utgivna nya arbetet med titeln »Jenny Lindiana» bildar som en slags överbyggnad till det första, utfyllande och kompletterande bilden av så väl konstnärinnan som människan.

Med allt erkännande av den osparda möda förf. tydligen använt för att tillgodogöra sig det rika stoff han haft till sitt förfogande, kan det ej nekas, att arbetet lider av en viss planlöshet i uppställning och komposition. Så gör saknaden av en kronologisk ordningsföljd sig märkbar och bör försvåra användandet av dessa Jenny Lind-böcker för studieändamål.

Den andra jubileumspublikationen är *Tobias Norlinds* »minnesbok till Jenny Linds hundraårsdag.» Om hos Dorph det anekdotiska och biografiska dominerar, intager hos Norlind den musikaliska och konstnärliga värdesättningen första planet. Så vinnlägger förf. sig, utan att förbise den historiska gången av sin hjältinnas liv och utveckling, att söka inpassa hennes gestalt i tidsmiljön, att med den romantiska riktningen i tiden som bakgrund ge en definition på fenomenet Jenny Lind och den för en eftervärld nästan gåtlika tjuskraft hennes konstnärsskap och personlighet utövade på samtiden. Sedan man läst sig mätt på de många superlativa beskrivningarna över sångerskans triumfer, värderar man desto högre att erhålla en psykologiskt vederhäftig och på teoretisk-musikaliska grunder stödd förklaring på denna enastående företeelse inom sångens och den sceniska konstens värld.

De tre här nämnda större biografierna äro mycket rikt illustrerade med till dels förut ej publicerat bildmaterial, i sin mån ökande värdet av arbeten, vilka med anledning av Jenny Linds hundraårsjubileum nu äga utom ämnets och innehållets även aktualitetens intresse.

Till de ovan nämnda Lind-biografierna kommer ännu en, »en livsstudie» av *Sigrid Elmlad*, utgiven omedelbart till 100-årsjubileet. Utgörande första delen i en av Lindblads förlag planerad serie av märkliga *Svenska kvinnor*, skänker den oss, ehuru i långt mer koncentrerad form än föregående arbeten, en med nya drag och synpunkter riktad framställning av sångerskans liv, personlighet och konstnärsskap, en studie med ett särdeles intressant och karaktärsbelysande innehåll.

L. D—n.

Nyare genealogisk litteratur.

Några anteckningar om Familjen Wertmüller av G. A. Granström. Med 12 släkttabeller, 89 porträtter, en karta jämte person- och illustrationsregister. Sthlm, Jakob Bagges Söners aktiebolag 1919. XII, 395 s. — 50 kr.

I en elegant utstyrd volym lämnar här författaren en synnerligen värdefull framställning av denna under senare hälften av 1700-talet bemärkta Stockholmsläkt, vars mest framstående medlem är den berömde hovmålaren Adolf Ulrik Wertmüller. I företalet framhåller förf., hurusom ett rent ekonomiskt intresse sedan lång tid sammanhållit släktmedlemmarne. Genom hovapotekaren Johan Ulrik Wertmüllers gifte med en tyska, Maria Ravens, blevo nämligen deras avkomlingar delaktiga i ett fideikommiss, en s. k. senioratsstiftelse, som bildats av hennes morfader Eggert Havemester, och vars avkastning i tur och ordning tillfaller den äldste vare sig manliga eller kvinnliga ättingen. Av denna anledning har naturligtvis såväl tabellariska uppställningar som släkttavlor upprättats, och författaren, som tillhör Maria Ravens svenska ättingar, vilka äro de som numera huvudsakligast äro berättigade till avkastningen av nämnda stiftelse, har genom sitt arbete velat skaffa, såsom han säger, »litet biografi som lövverk till de kala grenarne å stamträdet».

Författaren synes ock, tack vare under många år ihärdigt bedrivna forskningar, hava fått dessa biografier så fullständiga som det gärna varit möjligt. Tyvärr har han dock, trots att alla arkiv, som kunnat tänkas lämna upplysningar, hava blivit genomgångna, icke lyckats klarlägga familjen Wertmüllers härstamning eller vinna flera nämnvärda upplysningar om dess förste representant i Sverige, än vad som förut varit känt. Otvivelaktigt vilar också över släktens förste medlem i Sverige ett dunkel, som numera torde vara omöjligt att skingra. Så mycket rikhaltigare är det material, som han lyckats hopbringa beträffande de senare släktleden. För biografien om släktens intressantaste medlem, hovmålaren Adolf Ulrik, har han kunnat begagna sig av dennes efterlämnade papper, som för några år sedan genom en lycklig slump påträffades i Amerika och numera befinna sig i K. biblioteket.

Granström indelar sitt arbete i tre huvudkapitel. I det första behandlas Wertmüllerska släktens medlemmar och deras efterkommande av andra släkter, såsom König, Löwenhielm, Sparre, Dævel, Sterky, Knös, Granström, m. fl. I andra kapitlet lämnas en historia över den Havemesterska fideikommissstiftelsen jämte en förteckning över till fideikommisset berättigade i åldersföljd, och i tredje kapitlet redogöres för en förmodad släktskap med den urgamla schweiziska rådsätten Werdmüller och för dess förnämsta medlemmar, av vilka den kanske märkligaste var den österrikiske fältmarskalkslöjtnanten Johan Rudolf Werdmüller, som en tid under 30-åriga kriget tjänade under de svenska fanorna såsom generaladjutant vid artilleriet och överste för ett fotregemente under Königsmarcks befäl och som av släkttraditionen anges vara den

svenska släktens närmaste stamfader. — Arbetet avslutas med ett personregister, en karta och 12 släkttabeller.

Boken om släkten Wertmüller, som prydes av 89 på planschpapper utförda porträtt, däribland ett flertal reproduktioner av målningar av A. U. Wertmüller, är utan gensägelse en av de ståtligaste släktmonografier, som under de sista åren utkommit i vårt land.

Gustaf Elgenstierna.

Släktbok utgiven av *Atle Wilskman*. Helsingfors 1920. II:2, sp. 333—644.

Med berömvärd snabbhet har fil. magister Atle Wilskman ånyo riktat den genealogiska litteraturen med ett nytt häfte av den genom Svenska litteratursällskapet i Finland utgivna synnerligen förtjänstfulla släktboken. I detta häfte ingå släkterna Anthoni, Böök, Ekström, Florinus, Florin, Blom, Lavonius, Lille, Ljungberg, Lagerstam, Montell, Salmenius, Salmén, Sallmén, Sanmark, Saxén, Sohlberg, Sucksdorff, Tegengren, Thuring, Todenius, Thodén, Todén och Westermarck.

Flera av dessa släkter härstamma från Sverige, så t. ex. den av postmästaren H. Lagergren meddelade släkten Ekström från Filipstad, till vilken fru Jully Ramsay, född Ekström, hörde. Med glädje konstaterar man de betydande donationer, som hennes efterlevande anhöriga gjorde i apr. 1919 till hennes minne samt med beaktande av hennes intressen och avsikter för utgivande av publikationer på personhistoriens område, ävensom att hennes rikhaltiga samlingar tillfallit Finlands statsarkiv. Med ej mindre intresse läser man om bergsrådet Seth Agathon Sohlbergs oerhörda donationer till kulturella ändamål. Släkten Lille leder sitt ursprung från Söderhamn, Tegengren från Tegby vid Umeå, Thuring från Turinge, Westermarck från Löfånger o. s. v. Av släkterna Ljungberg (Ljungsvärd), Montell och Sucksdorff hava grenar varit eller äro fortfarande bosatta i Sverige.

G. I.

Genealogisk bibliografi 1918.

Upprättad av **Sune Hildebrand**.

- ELGENSTIERN, GUSTAF, Svenska slätkalendern. Årg. 7 (1918). Med 12 porträtt. Sthlm. 8:o. XVI, 1080 s., 12 pl.
- GERBER, TAGE VON, Sveriges ointroducerade adels kalender. Årg. 4 (1919). Sölvesborg (tr. Sthlm). 8:o. VIII, 168 s., 5 pl.
Rec. i Personhist. tidskr., årg. 21 (1920), s. 70—71.
Stadgar för Sveriges ointroducerade adels förening antogos på allmänt möte den 7 mars 1918. (Tr. Sthlm, 8:o, 4 s.)
- LEWENHAUPT, CLAËS C:SON, Sveriges ridderskaps och adels kalender. Utg. 42:a uppl. (1919). Sthlm. 8:o. (6), 1447 s., 18 pl.

*

BJÖRKMAN, ERIK, Sköldungaättens mytiska stamfäder.

I: Nord. tidskr. utg. av Letterst. fören. 1918, s. 163—82.

NERMAN, BIRGER, Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder.

I: Fornvännen 1918, s. 65—77.

*

LÖFSTRÖM, KARL, I Sverige bosatta män och kvinnor af finländsk börd. Några släktband öfver Bottenhafvet i detta nu.

I: Saisonen, årg. 3 (1918), s. 233—36. Med 15 portr.

NOREEN, ARVID, Personhistoriska data rörande en del förebilder till Selma Lagerlöfs Gösta Berlingsgestalter.

I: Personhist. tidskr., årg. 19 (1917) (tr. 1918), s. 187—94.

Innehåller genealogiska uppgifter rör. lagmannen Johan (Jan) Sandelin och hans hustru Gustafva Hallenius samt brukspatronen m. m. Bengt Reinhold Antonsson och hans släkt.

SLÄKTER, Värmländska. 1—3.

I: En bok om Värmland av värmlänningar... D. 2, s. 301—44. Med 10 fig.

1. P. A. GEJER, Släkten Geijer.
2. A. SCHAGERSTRÖM, Släkten Fryxell.
3. A. HJ. UGGLA, Släkten Ugglå.

Rec. i Personhist. tidskr., årg. 20 (1918—19), s. 212—13.

STROKIRK, OSCAR FREDRIK, Kultur- och personhistoriska anteckningar.

D. 2. Örebro. 8:o (8), 262, (1) s.

Behandlade äro släkterna: Anckarsvärd, Appeltoft, Barkhusen, Brenner, de Berg, von Delvig, Dellwik, Ebeltoft, Ehrenpohl, Ek från Västergötland (Lockerudsgrenen), Engelbrektsen, Hammarström från Dalarne, Lundborg (Örebro-Arboga-släkten), von Malmborg, Palm från Arkelstorp, Schröder (Östgöta-släkten), Trolle och Wifoth samt Lambertska arvet.

Rec. i Personhist. tidskr., årg. 20 (1918—19), s. 200.

WILSKMAN, ATLE, Släktbok. 2:1. Helsingfors. 8:o. Sp. 1—332. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 137: 1).

Innehåller släkterna: Ahrenberg, Antell, Gulin, Hasselblatt (Fontell), Juselius, Landgrén, Lybeck, Råbergh, Sevonius, Sevón, Synnerberg, Tammelander (Tamelander), Wilhelms.

Särskilda släkter.

Släkten *Adler*.

I: HULT, KARL, Ljusnarsbergs krönika. 2:a öfvers., förbättr. och tillökade uppl. (Falun, 8:o), s. 580—82 (Bil. 1).

BLOOM, GUSTAF CARNOT ALEXANDER, Släkten *Blom* från Luggude [feltr. för Lagunda] härad 1707—1918. Sthlm. 4:o. 24 s., talr. portr. Tr. i 100 ex.

BLOKLAND, W. A. BEELAERTS VAN, Het Hollandsch-Duitsch-Zweedsch geslacht *Braun* (van der Dussen).

I: De Nederlandsche Leeuw 1918, n:o 2 (febr.).

Rec. i Personhist. tidskr., årg. 20 (1918—19), s. 96—97.

Bredberg se LAGERBERG, S. C. A. P:n, Om släkterna Pfeffer och Bredberg . . .

KONOW, JOHN, Fältmarskalken greve Erik *Dahlberghs* stamträd på mödernet. Hans modernearv.

I: Samf. S:t Eriks årsbok 1918, s. 153—63. — Med en stamtavla.

KARLBERG, G. T., *Engelbrekts*-släkten från Kälkersrud. Arvika. 8:o. 16 s.

Stamtavla öfver släkten *Hammarström* från Dalarne.

I: HULT, KARL, Ljusnarsbergs krönika. 2:a övers., förbättr. o. tillökade uppl. (Falun, 8:o), s. 627—28. (Stamtavlan avviker från den motsv. i 1:a uppl.).

HEIJNE, LENNART VON, Adliga ätten nr 1594 *von Heijne* 1718—1918. Sthlm. 8:o. (2), 39, (1) s., 2 släkttavlor (ingå i pagineringen).

SÖDERSTÉEN, H., Släkten *Hummel* 1600—1918. Askersund. 4:o. 60 s., 1 stamtavla. Tr. i 100 ex.

Rec. i Personhist. tidskr., årg. 20 (1918—19), s. 195—96.

Släkten *Kronberg*.

I: HULT, KARL, Ljusnarsbergs krönika. 2:a öfvers., förbättr. o. tillökade uppl. (Falun, 8:o), s. 584—85 (Bil. 3).

Genealogia *Lemniana*. Efter stamtavlan på Riddarhuset.

I: HULT, OLOF, Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai . . . Ett bidrag till svensk läkarhistoria under Vasatiden (Sthlm, 8:o), s. 45.

- REUTERSWÄRD, KNUT [AXEL HERMAN], Tafla öfver Edh-slågten [*Lindström*]. Utg. Wexiö. 8:o. 48 s., 2 pl., talr. portr. samt. andra illustr. Tr. i 100 ex.
- SAXON, J[OHAN]L[INDSTRÖM], Turegårdssläkten [*Lindström*]. Sthlm. 8:o. 23, (1) s., 3 pl.
- BJÖRKMAN, HJ., Släkterna *Malm* och *Roos* i Jakobstad.
I: *Genealogica*, Helsingfors 1918, s. 49—51.
- [MANNERFELT, OTTO], *Mannerfeltska* släktboken. D. I. Borås. 8:o. XIV, 249 s., 1 pl. Tr. i 150 ex.
Rec. i *Personhist. tidskr.*, årg. 20 (1918—19), s. 198.
- KROOK, HJALMAR, Antafla för friherre Carl Gustaf Emil *Mannerheim*.
I: *Genealogica* 1918, s. 44—45.
- FORSSTRAND, CARL, [Släkten *Müller*].
I: FORSSTRAND, C., Storborgare och stadsmajorer . . . (Sthlm, 8:o), s. 160—77.
- EWALD, SIGFRID, [Genealogiska notiser om Hälsingborgssläkten *Munthe*.]
I: *Kulturhistoriska Hälsingborgsstudier* . . . utg. av Hälsingborgs museum genom Torsten Mårtensson (tr. Sthlm, 4:o), s. 91—103: Gamla »Munthe» vid Stora-Torget.
- FORSSTRAND, CARL, [Släkten *Oldenburg*].
I: FORSSTRAND, C., Storborgare och stadsmajorer . . . (Sthlm, 8:o), s. 178—96.
- LAGERBERG, SVEN [CARL ADAM] P: N, Om släkterna *Pfeffer* och *Bredberg* samt deras egendomar vid Brunkebergstorg och Lilla Vattugatan. Sthlm. Lit. 4:o. (8), 55 s., 42 illustr., 1 släktavla.
Pärmtitel: Från trakten af Brunkebergstorg under loppet af tre århundraden. En Stockholmsstudie.
- ELGENSTIERNA, GUSTAF, Karl *Piper*.
I: *Arte et Marte* 1918, s. 21—24.
Kortfattad exposé av K. Pipers släktförbindelser.
- Roos* se BJÖRKMAN, HJ., Släkterna *Malm* och *Roos*.
- SÖDERSTÉN, HERMAN, Bidrag till Johan Ludvig *Runebergs* ättartal.
I: *Genealogiska Samfundets i Finland årskrift* 2 (1918), s. 1—9.
- MARSTRAND, VILHELM, [Notiser om släkten *Tegner* (*Thegner*, *Thägner* etc.)].
I: *Personhist. tidskr.*, årg. 19 (1917) (tr. 1918), s. 204—06.
- SCHALIN, ZACHRIS, Skalden Z. *Topelii* härstamning på fädernet.
1. *Forskningshistorik*. 2. *Zacharias Topelius' stamfäder*.
I: *Genealogica* 1918, s. 3—24.
- Släkten *Törnblom*.
I: HULT, KARL, *Ljusnarsbergs krönika*. 2:a öfvers., förbättr. o. tillökade uppl. (Falun, 8:o), s. 582—84 (Bil. 2).
- HAMBERG, EDLA, Släkten *Uhr*. (*Familjeanteckningar*). Södertälje. 8:o. 23 s.
Rec. i *Personhist. tidskr.*, årg. 20 (1918—19), s. 196.
- WILSKMAN, A., Om släkten *Ulnerus-Ullners* ursprung.
I: *Genealogiska Samfundets i Finland årskrift* 2 (1918), s. 39—44.

WESTERLUND, OSCAR, Förteckning över kapellanen i Korteshjärvi Hans Nyströms och kyrkoherden i Jockmock Gustaf *Westerlunds* ättlingar. Med bidrag till släktens historia. För femte gången utg. 1918. Gefle. 8:o. 64 s. + suppl. (1 bl.). [Med portr.].

4:e uppl. utg. av Gustaf W. Rignell, Luleå 1907.

FORSSTRAND, CARL, [Släkten *Westin*].

I: FORSSTRAND, C., Storborgare och stadsmajorer . . . (Sthlm, 8:o), s. 115—59 jämte stamtavla (bil. 2).

FORSSTRAND, CARL, [Släkten *Westman*].

I: FORSSTRAND, C., Storborgare och stadsmajorer . . . (Sthlm, 8:o), s. 1—115 jämte stamtavla (bil. 1).

WRANGELL, GEORGES BARON, Ätten *Wrangels* stamlinjer. Kritik och urkundsgranskning. På svenska efter förf:s tyska manuskript af E. Wrgl.

I: Personhist. tidskr., årg. 19 (1917) (tr. 1918), s. 162—73. — Med 3 släkttabeller.

Smärre meddelanden.

— Ehuru intresset i den hängivna forskning, lektor B. Rud. Hall ägnar åt den store västerås-biskopen Johannes Rudbeckius, i första hand är pedagogiskt-historiskt, har även personhistorien all anledning att uppmärksamma hans nu utkomna studie över *Den kyrkliga folkuppföstran i Johannes Rudbeckii stift. Studier rörande det lutherska folkbildningsarbetet före 1686. Afd. 1—3. Miljö, föregångare, panbiblicitet, organ* (Kyrkohist. årsskr. 1919; även sep. Sthlm, P. A. Nordstedt & söner 1919. (3) s., s. 65—236, 1 pl. — 6 kr.). Arbetet utgör en fortsättning av samme författares gradualavhandling »Johannes Rudbeckius (Ner.), en historisk-pedagogisk studie», I (1911), som ger den biografiska bakgrunden och den allmänna orienteringen över Rudbeckius' pedagogiska åsikter samt skildrar hans insats för det högre uppfostringsväsendet. Sedan även skildringen av folkuppföstran slutförts, återstå ännu småläroverken samt flick- och yrkesundervisningen. Jämsides med denna brett lagda framställning löper en lika energiskt fortsatt urkundspubliserings, hittills omfattande »Valda aktstycken till svenska undervisningsväsendets historia» (1912), »Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppräkningsarbete» (1619—1628) (Kyrkohist. tidskr. 1915, 16; även sep. 1917) och »Kulturella interiörer från storhetstidens uppräkningsarbete» (1629—1646) (1915), bestående av en serie mycket märkliga visitations- och domkapitelsprotokoll från Västerås stift, »Biskop Joh. Rudbeckius' predikningar i urval och i moderniserad form» (1916) samt nu senast Johannes Rudbeckii »Eenfalligha fråghor», ett avtryck efter 1643 års upplaga, föregånget av en intressant »exkurs», som påvisar, att Rudbeckius — och ej som hittills allmänt antagits, Olof Laurelius — är denna mycket spridda läroboks författare samt på ett givande sätt klarlägger den lutherska katekesens gradvisa förskjutning från övervägande uppbygglig till övervägande teoretisk framställning och slutligen anger den Rudbeckiska katekesens plats i denna utveckling; själva textavtrycket har jämväl i 150 exemplar utsläppts i ett omsorgsfullt utfört raritetstryck till ett pris av 10 kr.

Det är, även frånsatt den stora omfattningen av lektor Halls arbete, förenat med en viss möda att följa honom i hans forskningar, ty han besitter ej i högre grad förmågan av överskådlig och klar framställning. En väsentlig orsak härtill är otvivelaktigt det överväldigande material, han rör sig med. Man tror sig stundom finna, att han i sin rastlösa forskning ej haft ro att arbeta sig själv fram till full klarhet. Genomgående blir läsningen onödigt krävande därigenom, att för mycket material tages med i förhållande till det anslagna utrymmet. Även med energiskt uppbyggande av uppmärksamhet och minne kan näppeligen någon annan än den, som har författarens förtrogenhet med källorna, tillgodogöra sig ett så stort antal hopträngda referat eller blotta allusioner.

Med denna reservation och den ytterligare självfallna, att betydelsen av lektor Halls forskningar först kommer att rätt framstå vid den fort-

satta vetenskapliga behandlingen av de många nya fakta, problem och uppslag, de aktualisera, må det vara tillåtet att fästa uppmärksamheten på det nu utkomna arbetet genom att framhålla vissa drag, som för en lekman på området som anmälnaren utgjort en väsentlig behållning vid studiet därav.

Vad som kanske starkast tränger sig på läsaren, då han följer lektor Halls lärda och omfattande forskningar efter de kyrkliga författningarnas och reformernas utländska förebilder, är ett konkret intryck av, vilken oerhört stark reception av främmande, i första hand tyska kulturelement, reformationen medförde. Det är en ny erinran om det betydelsefulla faktum, att vår största nationella kraftutveckling och vår nationella egenart utlöstes under det befruktande inflytandet av öppen och mottagande beröring med en bildning, som i förhållande till vår inhemska odling stod på ett högre plan. Icke genom ombuldandet av provinsiella och antikvariska särdrag, ej heller genom ängsligt jagande efter personlig originalitet utan genom offervillig bildningstörst och hängivet arbete för den förvärvade bildningens spridande och de mödosamt vunna resultatens befastande mognade en Rudbeckius och hans samtida till starka och ursprungliga personligheter. Författaren tror sig kunna fastslå, att hos Rudbeckius mannaålderns nydanande praktiska verksamhet har sin förutsättning även i en personlig utveckling. Från sina utländska studier återvände han genomträngd av den tack vare intensivare klassiska studier nyvaknade humanism, som fått namn av nyaristotelism, och förfaktade i glansfulla akademiska högtidstal den profana bildningens sak. Det är tydligt, att en dylik »världsåtvänd kulturglädje» ej var vad som krävdes i ett i halvhednisk förvildning och okunnighet försänt stift. I Rudbeckius' episkopala förkunnele träder också den direkta folkuppfostran till tro och bättring starkt i förgrunden. Men det är enligt författaren ej blott de nya ämbetsplikterna, som ligga bakom, hos Rudbeckius själv har inför tidens och uppgifternas allvar skett ett genombrott till allvarlig personlig religiositet, som väl ej innebar någon radikal brytning med hans humanistiska bildningsideal men resolut anvisade de lärda och vittra studierna platsen som ett redskap åt det enda nödvändiga, den religiösa bildningen.

En av de väsentligaste förtjänsterna i lektor Halls framställning är, att den genomgående vilar på intim förtrogenhet med praxis. Var och en, som något sysslat med inre historia, vet, att det är en förtjänst, som köpes blott genom många och långa studietimmar, men resultat, som uppnåtts på denna väg, visa också, hur farligt det är att stanna vid blotta referat av förordningar och förhandlingarna om dem. En förvaltnings verkliga anda och styrka lära vi mäta först genom vardagens möda, dess misslyckanden och de små och delvisa segrar, som belöna årslång uthållighet och fast målmedvetenhet. Av sådan art voro de framgångar, Rudbeckius nådde som resultat av ett livs mödor. I målens höghet, i organisationens storvulet logiska grundritning och smidiga anpassning efter en ofta torftig verklighet, i ihärdighet och aldrig slappnande viljekraft personifierar Rudbeckius inom sitt område den förvaltning, som skapade Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas svenska stat.

B. B—s.

Amiral Carl Tersmedens memoarer äro nu avslutade med sjätte delen: I Ehrensvärds Carlskrona. (Sthlm, Wahlström & Widstranél 1919. 319 s., 1 portr. — 11 kr.). Anteckningarna omfatta åren från och med 1785 till och med 1788, och en stor del av deras intresse knyter sig till Carl August Ehrensvärds alltid fängslande om än av författaren med den äldre underordnade kamratens kritiska blick sedda personlighet. Tersmeden skakar naturligtvis på huvudet åt intimiteten mellan Ehrensvärd och Chapman, och det är ej utan att man kan spåra en viss skadeglädje, då han får klart för sig, att överamiralen hållits utanför planerna på krig med Ryssland. Svårigheten att få pålitliga nyheter från Finland efter krigsutbrottet och oron, då Karlskrona i september 1788 ansågs hotat, skildras i livliga färger.

Ehrensvärds lyckliga familjeliv får ytterligare belysning genom Tersmedens karlskronainteriorer. Då överamiralen som nygift införde sin grevinna i stadens societet, raljerades det mycket med honom för att han »nästan ingen moment kunde vara från sin hustru»; men den gamle kavaljeren Tersmeden måste också medge, att hon var lika klok som behaglig och från början visste att ställa sig på bästa fot med den nya umgängeskretsen.

Till den svit av livfulla bilder ur livet under frihetstiden och gustavianska tiden, som Tersmedens memoarverk upprullar, en svit som får sin ståtliga avslutning i hertig Carls, Hoglandshjältens, ankomst till Karlskrona med flottan i november 1788, har utgivaren fogat några spordiska historiska noter. Det avslutande personregistret ökar arbetets värde. Dock skulle man ur personhistorisk synpunkt önskat det fullständigare och försett med sidhänvisningar.

S. L—d.

I ett akademiskt program har professor L. Stavenow utgivit andra häftet av sin serie *Bidrag till den Gustavianska tidens författningshistoria* med undertiteln *Ur envoyén P. O. von Asps papper till belysning af statshvälningen 1789* (Uppsala 1919. 59 s.). Efter en kortfattad redogörelse för P. O. von Asps efterlämnade papper, som 1837 med Rosenhanesamlingen på Torp kommo till universitetsbiblioteket i Uppsala, lämnar förf. en intressant biografisk skiss av den både som diplomat och som historisk och nationalekonomisk författare betydande gustavianen. Asp fungerade 1787—1791 såsom presidentsekreterare, var 1791—1795 envoyé i Konstantinopel och därefter till 1798 i London. Som kabinetssekreterare spelade han en framträdande roll, särskilt under åren 1787 och 1788, då han deltog i Gustav III:s resa till Köpenhamn och åtföljde monarken såväl under kriget i Finland som hösten 1788 under färden till Dalarna och Göteborg. Under krisen detta år föranläts Asp att även uttala sin uppfattning i de brännande inrikespolitiska spörsmålen. Han sökte verka för en försoning mellan konungen och oppositionen. I sept. 1788 uttalade han sig för ständernas sammankallande, sedan en uppgörelse mellan partierna träffats, varvid Asp ansåg, att konungen borde föreslå, att ständerna skulle övertaga förvaltningen av finanserna. I en senare skrift, »Grunder till en förenings och varaktig enighets underhandling», som dock ej synes hava framlämnats till konungen, utvecklade

han närmare sitt försoningsprogram. Någon förändring av författningen, utom att bifall av rådets pluralitet skulle fordras för krigsförklaring, tänker sig ej Asp men väl ett meddelande av statsskulden och att denna skulle liksom finanserna i övrigt förvaltas av ständerna. Ruuth skulle ersättas med en finansminister, som åtnjöt folkets förtroende, och Ulrik Scheffer återkallas som kanslipresident. Stavenow karakteriserar Asps program som en utväg, som kanske var omöjlig att begagna under de hetsiga politiska striderna. »Men att den borde försökts och att det skulle varit en välsignelse för Sveriges folk och en heder för Gustav III att gå den vägen är otvivelaktigt». Den 23 febr. 1789 hävdade Asp ännu en gång sin uppfattning av de brännande spörsmålen för konungen i en frimodig skrift, där han framlade sina demokratiska ideer och uttalade sig för privilegieutjämning. Hans ståndpunkt i författningsfrågan var helt personlig. Den var starkt monarkiskt betonad genom den fullkomliga makt över förvaltning och utrikespolitik, som han tillerkänner konungen. Vissa av oppositionens krav ville dock Asp även uppfylla genom införande av fasta terminer för riksdagens sammanträden och genom erkännande av ständernas rätt till kontroll över finansförvaltningen. Riksdagsmännens okränkbarhet hävdades även av Asp. Av intresse är även hans uttalande för en representationsreform. I motsats till förenings- och säkerhetsakten utarbetade han ett författningsutkast, uppställt i analogi med denna och även bärande dess namn. Detta »Project till en Förenings och Säkerhets Act» meddelar Stavenow som bilaga till sin avhandling och underkastar det en ingående analys. Asps grundlagsförslag är vid sidan av den författning, som genomfördes, det enda som framkom vid 1789 års riksdag. Asps och det senare avfattade Engeströmska förslaget äro överhuvud de enda bevarade mera betydande och utformade författningsförslag, som den gustavianska oppositionen efterlämnat. Jämföres det med förenings- och säkerhetsakten är det av helt annan karaktär; särskilt vissa partier såsom om regeringens och förvaltningens organisation äro synnerligen vidlyffiga. Asps byråkratiska synpunkter få tydligt uttryck. Det har synts honom vara av särskild vikt att betrygga förvaltningens självständighet. Rådet ville Asp bevara men med förminskat antal. Det skulle tillsättas på förslag av ständerna och den äldste medlemmen avgå vid varje riksdag. Rådets maktområde ökades ej väsentligt över det i 1772 års regeringsform stadgade. Beträffande maktfördelningen mellan konungen och ständerna betydde Asps förslag en konstitutionell utveckling av 1772 års författning. Riksdagens rätt till initiativ och dess makt över finanserna hävdades, i denna inbegreps även rätt till statsrevision. Asps författningsförslag blev på grund av förhållandenas utveckling aldrig framlämnat till konungen. Stavenow framkastar den möjligheten, att det var ett uttryck för en hel grupp lojala ämbetsmäns försök att ingripa medlande i den politiska kampen. Sitt intresse för allmänna politiska principer och deras tillämpning i svensk författning och förvaltning har Asp senare givit uttryck åt i en rad skrifter, främst i den stora avhandlingen »Politisk dröm eller teoretisk Afhandling uti Constitutionsämnen, exemplifierad medelst tillämpning till Sverige 1806.» Han förfäktade enligt Stavenow »ideer, som under den sengustavianska tiden i stillhet mognade såsom den verkliga konsekvensen av de

föregående omkastningarna, och som sedan fingo sitt uttryck i 1809 års författningsarbete. På detta har Asp vederligt intet inflytande.» Professor Stavenows arbete utgör ett synnerligen viktigt bidrag till kändedom om den politiska idéutvecklingen under den gustavianska tiden.

E. N.

— Bland källorna till en intimare kunskap om svenskt medelklassliv i äldre tid förtjäna otvivelaktigt de familjepapper, som knyta sig till den Aroseniska släkten och dess många fränder, en viss uppmärksamhet. Författarinnan Jenny Engelke, själv en Aroseniusättling, har ur dem hämtat stoff till en rad tidsskildringar, i vilka dock romantiseringen så gott som fullständigt inkräktat på det historiska intresset; ett av dessa arbeten, »Prosten Ranks ättlingar» (1906), för tillbaka till prosten Petrus Arosenius' barnrika, glada och vittra hem i Söderbärke, den vitt förgrenade släktens gemensamma stamort, medan »En stor svensk småstad» (1906) ger bilder från det gamla Norrköping, samlade kring Petrus Arosenius' son Johan Arosenius (f. 1769, † 1848) och dennes kompanjon Lars Johan Söderberg (f. 1765, † 1841), grundläggare och innehavare av den mycket betydande firman Söderberg & Arosenius, som bl. a. drev stor väverirörelse. En yngre generation, utgången från sistnämnda krets, kommer till tals i den samling brev, som av fröken Walborg Bergström publicerats under den föga upplysande titeln »Från gångna tider» (Sthlm, P. A. Norstedt & söners förlag 1920. 244, (2) s. — 16 kr.). Urvalet och den kommenterande text, som gör breven tillgängliga för läsaren, röja takt och blick för proportioner. Att de gamla papperen få utgöra huvudsaken, ger åt arbetet ett källvärde, som de nyssberörda romantiserande skildringarna sakna, och gör det på samma gång vida mera verkligt underhållande. En oriktig uppgift av en viss betydelse, som insmugit sig i utgivarinnans kommentar, är att Johan Arosenius' förfäder i flera led anges ha varit prästmän. Hans fader var den förste prästen i släkten; farfadern var »handlande med västgötatyger» i Västerås och dennes far tjänade i den blygsamma egenskapen av västgöta-gård-farihandlare samma industri, som gav Arosenius hans verksamhet och förmögenhet.

De nu publicerade familjepapperen utgöras till huvudsaklig del av en brevväxling mellan Lars Johan Söderbergs son Gösta (f. 1799, † 1875) och dotter Hedvig (f. 1798, † 1876), år 1820 gift med den bekante juristen och politikern Johan Jakob Bergström. Gösta Söderberg hade en lyckosam bana, som skänkte honom mycket personligt oberoende och ej ringa framgång. Utbildad till militär ägnade han sig med plikttrohet åt sina ämbetsuppgifter men odlade vid sidan därav lyckliga om än ej stora kostnärnsanlag, vilka han fick utbilda under en långvarig resa till Italien och Frankrike. Hans artistiska anlag togs i anspråk av kronprins Oskar, vilken ritade för honom och lät honom utarbeta det stora litografiska planschverket »Kongl. svenska och norska arméens uniformer» (1829—30), jämte trenne samtidigt utgivna häften litograferade »Svenska landskap» den mest kända frukten av Söderbergs konstnärliga verksamhet. I generaladjutantsexpeditionen för armén

och senare i krigskollegiet påvilade honom samtidigt ett träget expeditjonsarbete, som säkerligen lämpade sig förträffligt för hans utpräglade ordningssinne men allt svårare lät sig förenas med konsten, hans verkliga livsintresse, även sedan han numera resignerat i fråga om sitt personliga konstnärsskap. Ekonomiskt oberoende vistades Söderberg därför från 1851 huvudsakligen utrikes under konst- och museistudier, till dess han 1858 kallades till överintendent och preses i konstakademien. Källmaterialet och Gösta Söderbergs personliga egenskaper göra honom till skildringens huvudperson, och överblicken av hans levnadsöden anger därför också de kretsar och förhållanden, inom vilka boken rör sig — barndoms hemmet i Norrköping, det tidiga 1800-talets Italien, återspeglar både av hans ritstift och av hans livliga och medryckta om än föga inträngande brevschildringar, förbindelserna med Oskar I, präglade som det vill synas av ömsesidig uppriktig tillgivenhet och från Söderbergs sida av en icke aldeles vanlig, aldrig indiskret lojalitet, samt slutligen den nya utomlandsvistelsen och överintendents tiden. Med åren träder emellertid lusten att skildra och utbreda sig om intressen och verksamhet mera tillbaka för familjebrevens rent personliga meddelanden. För Söderbergs verksamhet som överintendent bjuda därför dessa papper så gott som intet. De sista bladen av boken återspeglar åldrandets resignation och frid, pietetsfullt och känsligt tecknade av en närstående hand.

B. B—s.

Ett bidrag till vår personhistoriska litteratur, som kan göra anspråk på ett större intresse, är lektor L. E. Dalgrens skildringar av *Ernst Moritz Arndt och Sverige* (Västervik 1920. 131 s., 1 pl. — 5 kr.). Det är många och ganska vitt skilda förhållanden och kretsar, som här träda oss till mötes, bilder från Pommern under de djupgående brytningarna under Gustaf IV Adolfs regering, bjärta kontraster mellan det rofyllda, kärnfriska, lantliga Sverige, Arndt i sin »Schwedische Reise» skildrat med romantisk upptäckarglädje, och den politiserande, mot sin konung och hans politik avvoga ämbetsmannavärld, där den Napoleonsfientlige landsflyktingen kände sig alltmera hemlös, samt till slut interiörer från tongivande intellektuella kretsar eller från svenska herrgårdshem. Arndt fann — naturligtvis — en tjänstvillig impressario i C. C. Gjørwell, mottog liksom E. G. Geijer de starkaste intryck av Amalia von Helwig, nämnes ej sällan i Malla Silverstolpes memoarer, var intim vän hos O. M. Munck på Edeby och F. von Schwerin på Husby samt trivdes förträffligt i det välförsedda biblioteket på Dagsnäs hos den originelle amatörfornforskaren Per Tham. Av den intensiva inre oro och spänning, som fyllde Arndt särskilt under hans andra Sverigevistelse, märkes i Dalgrens skildring ej alltför mycket, men det underhållande och omväxlande i ämnet kommer väl till sin rätt tack vare författarens klara och livliga stil. Den forskning, på vilken Dalgren byggt sitt arbete, är grundlig och framgångsrik men tynger ej framställningen. En ingående uppmärksamhet ägnas jämväl åt den ej obetydliga del av Arndts omfångsrika produktion, som bär vittne om hans förbindelser med Sverige; de båda huvudarbetena »Schwedische Reise» och »Schwedische Geschichte» refereras och analyseras sålunda i särskilda kapitel.

Lektor Hugo Valentins skrift *Israelitiska Ynglingaföreningen, en historik till 100-årsdagen* (Sthlm, tr. hos Isaac Marcus, i 500 numr. ex., 1919. 117, (1) s.), utgör ett av de ännu ganska fåtaliga bidragen till de svenska judarnas historia. Mot bakgrund av den judiska koloniens ställning enligt 1782 års allt igenom restriktiva judereglemente skildras först uppkomsten av den lilla förening det gäller. Redan hos dess ungdomliga upphovsmän finner förf. större intresse för att göra judarna delaktiga i den svenska odlingen än som fanns hos den judiska församlingens äldre generation, och samma tendens präglar även den följande verksamheten. Ett par milstenar på vägen äro härvid betecknande. Å ena sidan har man ett hos församlingsföreståndarna år 1820 fört protokoll om föreningens godkännande (tryckt som bilaga), avfattat på korrumperad tyska med insprängda hebreiska ord, dessa textade med hebreisk uncialskrift; å andra sidan står föreningens beslut 20 år senare att antaga svenskt i stället för tyskt namn och språk. I fråga om föreningens verksamhet framträder strävandet särskilt i de principer som följdes vid understöden åt unga judars studier och utbildning. På grund av iver att motverka judarnas ensidiga orientering åt handeln har föreningen t. ex. gått så långt som att undantagslöst avböja hjälp för handelsutbildning. I stället gjordes upprepade försök att utbilda judiska hantverkare, visserligen med ganska klena resultat. Däremot kröntes understöden åt högre studier av stor framgång, och den förteckning på »bärare av mera bekanta namn, som under sista skedet erhållit understöd eller stipendier» (sid. 93), måste sägas vara delvis ganska imponerande, särskilt i betraktande av såväl den judiska församlingens som den ifrågavarande föreningens fåtalighet.

Personhistoriskt har skriften i övrigt intresse genom sina upplysningar om de ledande personerna i den lilla föreningen, bland vilka de förnämsta blivit föremål för — ibland kanske något för välvilliga — karakteristiker. Som bilaga ingår en förteckning över föreningens styrelseledamöter sedan dess uppkomst. Ett tiotal goda helsidesporträtt ökar bokens värde från denna synpunkt.

Lektor Valentin är f. n. sysselsatt med ett arbete över de svenska judarnas historia sedan äldsta tider och mottager med tacksamhet alla upplysningar som kunna kasta ljus däröver (adr. Åsgatan 13, Falun).

E. Hkr.

I *P. Waldenström som predikant* (Uppsala, J. A. Lindblads förl. 1920. 158, (1) s., 1 pl. — Kr. 5:50) har dr Edv. Leufvén fortsatt sin analys av svensk nutidspredikan. Ämnet är rikt och icke så alldeles lätthanterligt, men förf. röjer här som tidigare en bestämd förmåga att söka sig fram till det centrala i uppgiften. Med träffande färger tecknas den waldenströmska predikans miljö och de personliga kvaliteter, som präglade förkunnelsen: realism, intellektualism och optimism.

Den principiella undersökningen av »innehållet i Waldenströms predikan» fortskrider under intressanta sidoblickar på Rudins och J. A. Eklunds homiletiska uppfattning. Jämförelsen mellan den senares och Waldenströms förkunnelse har måhända inbjudit till en smula konstruk-

tion; framställningen av den waldenströmska predikan som en direkt reaktion mot neologiskt färgade homilier likaså. Diskussionen av denna senare fråga är i varje fall givande.

H. W.

Från bokförlaget Nutiden utges en folklig skriftserie under titeln »Föregångsmän» med ändamål att sprida kännedom om de ledande männen inom kulturrörelser sådana som fredssaken, nykterhetsaken, folkbildning, sociala och politiska reformer m. m. De fyra första utkomna häftena ägnas P. J. Rösiö (av agronom Sigurd Svensson), Carl Lindhagen (av H. F. Spak), Per Wieselgren (av redaktör Carl Schelin) och Oskar Eklund (av redaktör Mauritz Enander). Priset per häfte är 50 öre. — På samma förlag har J. L. Saxon utgivit *En tidningsmans minnen* (Sthlm 1918. 304 s., talr. illustr. o. portr. i texten. — 6 kr.), starkt personligt färgade hägkomster från en 40-årig verksamhet i pressens tjänst, av ett visst intresse på grund av talrikt inströdda biografiska smådrag rörande presskamrater och in- och utländska mera kända samtida, med vilka förf. kommit i beröring, samt för de social-etiska rörelsers historia, för vilka han gjort sig till apostel. Arbetet åtföljes av en bibliografi över förf:s tryckta skrifter.

En kvinnlig livsbild från 1600-talet har Aivva Uppström sökt teckna i berättelsen *Stor-Mor i Dalom* (Uppsala, J. A. Lindblads förl. 1919. 168 s. — Kr. 4:75), en romantiserad skildring av den oförskräckte dalaprosten Elaus Terserus' hustru i andra giftet, Margareta Hansdotter Saebroensis Burea, hennes närmaste och omgivning. Det förefaller som om förf. i senare hälften av boken väl mycket håller Stormor i bakgrunden; man hade väntat sig en fylligare bild av henne i den egen-skap och verksamhet, som förskaffat henne tillnamnet.

Doktor A. Jensens arbete, *Söderhamns stads historia*, som nu föreligger avslutat med en andra del (Stockholm, A.-B. C. E. Fritzes k. hovbokhandel [tr. Göteborg] 1919—20. 4:0. (3), 162 s., 1 karta; (4), 138 s., 1 kartblad. — 15,20 kr.), saknar särskilt i tidigare partier energi både i den arkivaliska forskningen och materialets genomarbetning. Författaren bygger i synnerhet i första bandet till mycket stor del på äldre tryckta och otryckta arbeten, vilka väl delvis bevarat numera förlorade källor men i helt annan utsträckning än här skett bort efterprövas och kompletteras med hjälp av arkivens primärmaterial. Texten består till ej oväsentlig del av referat eller avtryck av föregångarna och av förstahandskällor. Sovring, sammanställning och konstruktion, som först omsätta det hopletade materialet till historisk kunskap och rimligtvis böra åligga författaren, äro här i ovanligt hög grad överlämnade åt läsaren. Metoden har trots sin skenbara saklighet i detta fall lika litet som eljes alltid räddat från misstag, som med en intensivare bearbetning kunnat undgås, och den tids- och lokalfärg, som ålderdomliga ord och uttryck i avtrycken måhända synts äga, är vid citat från ofta långt yngre författare till väsentlig del ej den skildrade epokens. Materialet från 1800-talet har författaren behandlat med väsentligt större frihet, och med den självständigare bearbetningen

har också följt en helt annan reda, klarhet och levande uppfattning. Fastän första delen för sig har det förflutnas patina och det halvförgättnas lockelse, är andra delen en mera lyckad och därför också mera intressefångslande bok.

Trots de metodiska brister, som begränsat såväl doktor Jensens forskningsresultat som tillgodogörandet därav, återspeglar hans skildring Söderhamns utveckling på ett sätt, som röjer den mångsidigt intresserade och för detaljens typiska värde vakne kulturforskaren. Flera väsentliga drag ur livet i en gammal småstad äro uppfattade med skärpa och konkret återgivna, och tavlan i sin helhet blir, fastän ingalunda systematiskt fullständig, omväxlande och innehållsrik. Författarens intresse för det personhistoriska är omisskänligt och fruktbarande.

Bland borgmästarna framträda i första delen särskilt Karl Olofson Bårman, Magnus Blix, Israel Arnell och Olof Hambræus med individuella drag; särskilt om Arnell, omtalad för sin upplaga av stadslagen (1730) — vilket undgått författaren — meddelas en hel rad för hans hittills okända kraftfulla styrelse i staden belysande notiser. I kapitlen om de kyrkliga förhållandena återfinnas vid sidan av eljes gängse uppgifter ett och annat ur den lokala traditonen om kyrkans män. Av näringsidkare nämnes ett stort antal; den märkligaste är direktören för Flors bekanta linnefabrik, en invandrad engelsman vid namn Stephan Bennet, vars förut ganska okända levnadsöden här belysas av nya uppgifter. I andra delen bjuder första kapitlets allmänna översikt och redogörelsen för den kommunala utvecklingen i tredje kapitlet ett ej obetydligt personhistoriskt material, där man kan följa vissa framträdande borgarsläkter såsom fiskarfamiljen Röstlund med dess långa rad av fiskare och lotsar samt patricierfamiljen Brolin, vars släktpapper bära ett ovedersägligt vittnesbörd om en mångsidig, i stadens liv djupt ingripande verksamhet. En särskild uppmärksamhet förtjänar även skildringen av den industriella och kommersiella utvecklingen med ej få bidrag till sågverksindustriens så litet beaktade personhistoria. I specialöversikterna över kommunikationsväsendets utveckling (kap. 2), de kyrkliga förhållandena (kap. 5), skolväsendet (kap. 6), hälso- och fattigvården (kap. 7), det sedliga tillståndet (kap. 8) samt kulturella bildningsanstalter, föreningslivet och pressen (kap. 9) har författaren vinnlagt sig om att nämna de i olika avseenden mera framträdande personerna. Åt en och annan ägnas en något utförligare karakteristik, men i regel har såväl verkets plan som lättinsedda hänsyn ålagt författaren en viss knapphändighet på detta område. Ett personregister i andra delen underlättar för den personhistoriskt intresserade arbetets användning.

Svenska Porträttarkivets verksamhet.

I enlighet med Nämndens beslut vid förra sammanträdet ha under det gångna arbetsåret arkivets undersökningar varit förlagda till Uppland och Västmanland. Även om en del mindre efterarbete i svårtillgängliga privatsamlingar återstå kunna vi dock säga, att till närvarande stund praktiskt taget båda dessa provinser äro inventariserade av Porträttarkivet. De i offentlig ägo varande porträtten i Uppsala samt Skoklostersamlingen äro dock — som Nämnden bestämde — sparade till längre fram. I forskningsresorna ha utom sekreteraren deltagit amanuensen Gunnar Wengström, friherre Evald E:son Uggla, fil. stud. greve Stellan Mörner samt fotograferna O. Halldin och Karl Schultz.

I *Uppland* ha följande samlingar undersökts, katalogiserats och fotograferats: Rydboholm, Hesselby, Kiplingeberg, Östanå, Mellinge-holm, Leufsta bruk, Strömsberg, Penningeby, Krusen-berg, Fredrikslund, Örbyhus, Göksbo, Salnecke, Höja, Taxnäs, Harg, Rånäs, Christineholm, Fånöö, Thorsvi, Eneby, Grönsöö, Signesberg, Aske, Stafsund, Brogård, Granhammar, Salsta, Ekebyhof.

I *Västmanland*: Skinnskatteberg, Geddeholm, Fullerö, Fullerö villa, Tidö, Fiholm, Giresta, Hellby, Hedensberg, Fellingsbro, Ramsberg, Grythyttte, Stadra bruk, Skrikarehyttan, Hellefors, Hitorp, Rockhammar, Carlsdahl, Wrethammar, Laxbro, Kopparberg, Stjärnfors, Björsarf.

I *Västerås* ha gjorts forskningar i domkapitlet, domkyrkan, slottet, stadshuset, Västmanlands regemente, museet, allm. läroverket, hos häradshövding och hovfröken von Post, domprosten Fåhraeus, major Nordencreutz, lektor Viotti, domprostinnan och ingenjör Björnström, lektor Floderus, doktorinnan Åkerman, majoren friherre Nauckhoff, snickaren Öst, fru Rundgren, landshövding Uddén, fru Sophie Tersmeden, häradshövding Kalén m. fl.

I *Köping*: kyrkan, rådhuset, bankkassör von Post m. fl.

I *Nora*: kyrkan, fru Collet, ingenjör A. Larsson, fröken Axell, ingenjör Abrahamsén, fröken Persson, fröken Wedberg, direktör Bergstrand, herr Falkman, fabrikör Söderström m. fl.

I *Lindesberg*: doktorinnan Modin, fröknarna Bergöö, Blomberg, notarien Beskow samt i Lindes fornminnesförenings samling.

Efterarbeten ha i *Sörmland* gjorts hos friherre Lybecker i Strängnäs och kabinettskammarherre Boström, Tynnelsö, samt i *Göteborgs stad*.

I likhet med tidigare år ha Svenska Porträttarkivets undersökningar mötts med stor förståelse, och dess medarbetare ha av porträttägarna överallt tagits emot med det hjälpsamma tillmötesgående och den gästfrihet, utan vilken vårt arbete ej vore tänkbart. Med tacksamhet må också nämnas den ständiga hjälp som pressen såväl i huvudstaden som i landsorten lämnat genom dess välvilliga omnämnande av arkivets verksamhet.

Inalles ha nära 1700 porträtt beskrivits och fotograferats. Materialet är till största delen renskrivet och uppmonterat. Under den mörka tiden av arbetsåret har utom framkallning och kopiering bedrivits uppläggning av vårt plåtarkiv i de därtill avsedda facken, t. v. uppställda i Nationalmusei mellanvåning.

Ex officio
Sekreteraren.

Notiser.

Personhistoriska samfundet

sammanträdde den 9 april 1920 å Strand hotell i Stockholm under ordförandeskap av förste arkivarien J. A. Almquist. I anledning av det från Samfundets årsmöte den 19 mars 1920 vilande förslaget om höjning av medlemsavgifterna tillstyrkte styrelsen, under betonande av nödvändigheten av en höjning av avgifterna och olämpligheten av att denna höjning sattes för lågt, det vid årsmötet av förutvarande skattmästarne frih. Joh. Rudbeck framställda förslaget om en höjning av avgiften för ordinarie medlemmar till 15 kr. och för ständiga medlemmar till 200 kr. Samfundet beslöt därpå att bifalla det av styrelsen tillstyrkta förslaget.

Frågor.

På Duveke gods, Halmstad socken, Malmöhus län, bodde på mitten och slutet av 1700-talet en inspektor Magnus Hultman. Han gifte sig 1761 ²/₁₁ med Anna Margaretha Griese, dotter till borgmästare Magnus Griese i Skanör. Då han gifte sig, var han betjänt hos kommerserådet Steuch. Han var född 1729 och dog den ⁴/₅ 1801. Med sin hustru hade han 7 barn, av vilka det yngsta föddes på Duveke d. ²⁸/₆ 1779 och fick namnet Charlotta Lovisa samt sedermera blev lärarinna vid Gjörloffska skolan i Landskrona. Finnes någon som äger närmare kännedom om denne inspektor Magnus Hultman och hans härkomst, vore undertecknad tacksam för upplysningar.

Paul Bournonville.

Leg. apotekare
Halmstad.

Allehanda upplysningar om, ävensom möjligen förefintl. porträtt av *Thomas* (Thrægaard), borgare i Engelholm samt notarie (»ting-skrivare») i Bjäre och Åsbo härad omkr. år 1600;

Erasmus Thomæ (Thrægaard), domare i Gärd's härad i medio av 1600-talet;

Laurits el. Laurentius Trägårdh, collega scholæ i Kristianstad 1683, pastor vid Norra skånska rytteriet 1684, kyrkoherde i Norra Rörum och Hallaröd 1694. Död 1708. G. m. Annica Ausén, dotter till lektorn i Göteborg Swen Ausén;

Simon Trägårdh, född 1740. Student i Lund 1758, lärare vid K. Amiralitets Cadet Corpsen i Karlskrona 1767—1778, kyrkoherde och prost i Lösens och Augerums förs. Död 1797. G. m. Clara Dorothea Annerstedt

sökas med största intresse av

Sven Trägårdh.

Byrådirektör
Grevgatan 41, Stockholm.

Vilka voro föräldrarna till de tre bröderna

Jonas Sundeman, f. 1729, † 1786, regementsskrivare vid Kungl. Livregementet till häst;

Karl Henrik Sundeman, f. 1731, † 1800, kronofogde i Bälinge, Vaksala och Rasbo fögderi, landskamrer; samt

Olof Sundeman, f. 1744, † 1782, kronolänsman i Lysings härad?
I vad slags släktskap stodo de till finnarna

Henrik Sundeman, † 1709, kaptenlöjtnant vid Viborgs läns fördubbl. kav.-reg:te;

Henrik Sundeman, f. 1697, mönsterskrivare, skriven i Pojo församling 1743 —1762; och

Kristina Bertilsdotter Sundeman, gift med korporalen Johan Paulin 1685?

Doktor Göran Björkman.

Villagatan 14

Stockholm.

Insända böcker.

Från Alb. Bonnier:

Berg, Tor, Johan Skytte. Hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Sthlm 1920.

Från Karolinska förbundet, Uppsala:

Karolinska förbundets årsbok 1919. Lund 1920.

Från J. A. Lindblad, Uppsala:

Leufvén, Edv., P. Waldenström som predikant. Upps. 1920.

Från P. A. Norstedt & Söner:

Bergström, Walborg, Från gångna tider. Brev, episoder och minnen ur gamla släktportföljer. Upptecknade. Sthlm 1920.

Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. av Sigrid Leijonhufvud. Sthlm 1920.

Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium... utg. av Sigurd Curman och Johnny Roosval. Dalarne. Bd 1, H. 2. Falu domsagas norra tingslag bearb. av Gerda Boëthius. Sthlm 1920. — Stockholms kyrkor... Bd 3, H. 2. Hedvig Eleonora kyrka bearb. av Efr. Lundmark. Sthlm 1920.

Från förf.:

Dalgren, L. E., Ernst Moritz Arndt och Sverige. Västervik 1920.

Grauers, Sven, Arvid Bernhard Horn. Biografisk studie. 1. 1664—1713. Gbg 1920.

Hillgren, Bror, Anteckningar om vallonsläkterna Sporrong—Tillman och Douhan. Sthlm 1920.

Laurell, Herman & Laurell, Sven E., Släkten Laurell 1666—1917. Malmö 1917.

Leijonhufvud, Karl K:son, Kungl. Södermanlands regementes historia. 1771—1915. D. 3. Anteckningar om Kungl. Södermanlands reg:tes personal 1560—1919. Upps. 1919.

* * *

Från C. A. Starke, Görlitz:

Deutscher Wappenkalender 1920.

Till Subskription erbjudes:

EN VERMLÄNDNINGS MINNESUPPTECKNINGAR

AF

A X E L S C H R Ö D E R.

(Yngre broder till den kände skriftställaren Gustaf Schröder).

Boken är afsedd till slägtbok i endast ett fåtal exemplar och utlemnas ej i bokhandeln, samt innehåller i afdelningar:

Slägt- och skolminnen, 1829—1842.

Gymnasistkonditioner i Vermland på Seffle och Uggleberg, 1841—1842.

» i Gräsmarken 1843—1845 och på Sölje 1845—1846.

Studentkonditioner på Hall 1847—1848 och på Broxvik i Östergötland 1850—1854.

Tjenstgöring på kronofogdekontor ett år, 1849—1850.

» på Gotland 4 år, 1855—1859.

» i Gefle 40 år, 1859—1898.

Arbetet är afsedt att utges helt eller delvis till ett pris af tillsammans omkring 20 kr. och åtföljes af slägtaflor samt register öfver de i detsamma omnämnda personerna.

Det gör intet anspråk på litterärt intresse. Det talar endast om upplevelser i skilda orter af mellersta Sverige, om hvardagslif därstädes och umgänge med många personligheter, en del kända eller i framstående och omtalade ställningar. För dessas efterkommande samt för slägtvänner torde det blifva något att minnas. Erhålles endast efter anmälan till:

Axel Schröder

Arvika.

Subskriptioner torde insändas före utgången af december 1920 under ofvanstående adress.

Undertecknad subskriberar härmed på ex. af

EN VERMLÄNDNINGS MINNESUPPTECKNINGAR

af Axel Schröder.

Namn:

Titel:

Adress:

Följande av samfundets skrifter utlämnas åt *ledamöter i samfundet*, efter rekvisition hos sekreteraren, adr. Kungl. Biblioteket Stockholm 5, till nedan nämnda pris nämligen:

Svenska autografsällskapets tidskrift, Del I, n:r 1, 3, 7—12 årg.
1879—1888, (h. 2 o. 4—6 saknas), per n:r kr. 1.

Svenska aугrafsällskapets tidskrift, Del II, n:is 1—12 årg. 1889—
1896, 340 sid.), lämnas fullständig till nedsatt pris af allenast kr. 6.

Lösa häften för 1 kr. för varje häfte; dubbelhäftet n:is 11—12 för 2 kr.
Ex. tryckt på *bättre papper* (däruv några få fullständiga årg. äro tillgängliga)
ämte *Register* till delarne I och II, även på *bättre papper* kr. 15.

Personregister till delarne I och II (44 sid.) kr. 2.

Personhistorisk tidskrift:

årg. I (1898—1899) h. 1, 3 o. 4 à kr. 1.25 (h. 2 slutsåldt).

› II (1900) h. 1—3 à kr. 1.25 (h. 4 slutsåldt).

› III (1901) h. 4 kr. 1:25 (h. 1—3 slutsålda).

› IV (1902) — årg. XIX (1917) à kr. 5 per årg.

Handlingar, utg. genom samfundet:

- I. S:t Nikolais kyrkas i Stockholm vigselbok, 1. 1604—1650 och 2. 1651—1700 (182 sid.) utg. af F. U. Wrangel kr. 3:—.
- II. En adlig och furstlig hofpredikant under 1600-talets senare hälft, P. G. Öjer; utg. af Karl af Schmidt (32 sid.) kr. 1:50.
- III. Släkten Aminoff (slutsåld).
- IV. Klosterfolket i Vadstena: af C. Silfverstolpe (168 sid.) kr. 3:—.
D:o d:o tryckt å *bättre papper* (i få ex.) kr. 5:—.
- V. Svenska porträtt i samlingarna vid Uppsala universitet, förteckn. af N. Sjöberg (6+87 sid.) med 31 porträtt; ingår i Personhist. tidskr. årg. III h. 3 o. årg. IV h. 1—4.
- VI. Svenskarne under dannebrogen 1848—50, med tillägg (102+24 sid.), af B. Schöldström, med 97 porträtt. Erhålles gm C. E. Fritzes bokhandel, Stockholm.
- VII. Svensk genealogisk litteratur, förtecknad af J. A. Almquist (80 sid.) kr. 2:—.
- VIII. Porträttsamlingarna å Edsberg och Hedensberg (23 sid. och 14 porträtt + 56 sid. och 3 porträtt; ingå i årg. VI h. 3—4 och årg. VII h. 4.

Ny serie:

1. Köpings stads tjänstemän 1605—1905. af G. Elgenstierna (106 sid.); ingår i årg. VIII h. 3—4.
2. Kalmar regementes chefer 1623—1907. af F. Rudelius (160 sid. + 23 porträtt); ingår i årg. IX h. 3—4.
- Dödslistor från och med år 1899 till och med år 1903 à kr. 1.
3. Register till Personh. Samfundets porträttsamlingar årg. I—III (1906—08; ingår i årg. XI h. 2—4 och XII h. 1—2 äfven separat kr. 2.
4. Personhistoriska anteckningar rörande Kristianstads magistrat och andra stadens tjänstemän under åren 1700—1800. Af Karl Enghoff. kr. 2.
5. V. Millqvist, Svenska Riksdagens Borgarstånd 1719—1866. Personhistoriska anteckningar kr. 3.
6. Erik XIV:s almanacksanteckningar, hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval, utgifna af C. M. Stenbock; ingår i årg. XIV h. 2—3.
7. Olof och Caroline Wijks porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XV h. 4.
8. Grefve Reinhold von Rosens porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XVI h. 1—2.
9. Namnlistor öfver officerskårearna vid svenska s. k. männingregementen till häst och ståndsdragoner under stora nordiska kriget av V. Hamilton, C. H. Kreiüger och E. Leijonhufvud; ingår i årg. XVIII h. 1—2.
10. Namnlistor öfver officerskårearna vid svenska s. k. männingregementen till fot under stora nordiska kriget av G. Leijonhufvud kr. 7:50.

Å ovanstående pris beräknas från och med april 1920 100 % förhöjning.

STOCKHOLM 1930. KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER. 200337